

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka

Zjevná a skrytá manipulace v politických projevech socialistické éry

Evident and Hidden Manipulation in Political Speeches of Socialistic Era

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.

Autor diplomové práce: BcA. Zdeněk Švejda
Rozvoj 107, Klatovy, 33901

ČJ - D

prezenční studium

Rok dokončení diplomové
práce:

2014

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji vedoucímu diplomové práce PhDr. Ladislavu Janovcovi, Ph.D., za trpělivou účinnou metodickou, pedagogickou a odbornou pomoc při zpracování diplomové práce.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a uvedených pramenů.

Prohlašuji, že odevzdaná elektronická verze diplomové práce je identická s její tištěnou podobou.

V Praze 18. 11. 2014

Zdeněk Švejda

Obsah

Úvod	8
1 Politická komunikace	9
1.1 Koncept politické komunikace	10
1.2 Vymezení funkčního stylu rétorického	11
1.3 Faktory konstituující řečnické projevy	12
1.4 Agitační řečnický žánr	13
1.5 Persvaze a manipulace	14
1.5.1 Persvaze – definiční vymezení	14
1.5.2 Manipulace – definiční vymezení	16
1.5.3 Persvaze – manipulace: definiční rozhraní	17
2 Jazykové prostředky politické manipulace	19
2.1 Lexikální prostředky kreované politické reality	20
2.1.1 Distinktivní významový prvek „koherentnosti a blízkosti“	20
2.1.1.1 Substantivní nominace	20
2.1.1.2 Adjektivní nominace	21
2.1.1.3 Verba	21
2.1.2 Distinktivní významový prvek „pokrokovosti a trvalosti“	22
2.1.2.1 Substantivní nominace	22
2.1.2.2 Adjektivní nominace	23
2.1.2.3 Verba	24
2.1.3 Distinktivní prvek „nutnosti a důležitosti“	24
2.1.3.1 Substantivní nominace	24
2.1.3.2 Adjektivní nominace	25
2.1.3.3 Verba	25
2.1.4 Distinktivní jazykový prvek „správnosti“	25
2.1.4.1 Substantivní nominace	26
2.1.4.2 Adjektivní nominace	26
2.1.4.3 Verba	26
2.2 Intenzita vyjádření a intenzifikační prostředky	27
2.2.1 Prostředky prostě konstatující intenzitu	27
2.2.2 Explicitní superlativ	27
2.2.3 Komparativ	28

2.2.4 Intenzifikační částice	28
2.2.5 Vytýkací restriktivní částice	29
2.2.6 Obecné totalizující superlativní výrazy <i>všechn</i> , <i>každý</i>	29
2.2.7 Sdružená synonyma	30
2.2.8 Hyperbolická intenzifikace zájmeny <i>takový</i> , <i>ten</i>	30
2.3 Expresivita vyjádření a expresivum	31
2.3.1 Expresivita a emocionalita	31
2.3.2 Typologie expresivity	32
2.3.2.1 Zvuková expresivnost pojmenování	32
2.3.2.2 Citová expresivnost výpovědi	32
2.3.2.3 Apelová expresivnost výpovědi	32
2.3.2.4 Výrazová expresivnost	32
2.3.3 Expresivní prostředky v politických projevech a jejich funkční rozpětí	34
2.3.3.1 Inherentní expresiva	34
2.3.3.2 Adherentní expresivita	35
2.3.3.3 Kontextová expresivita	36
2.4 Sugestivní specifické řečnické prostředky	38
2.4.1 Záměrné opakování jako prostředek expresivní a intenzifikační	38
2.4.1.1 Intenzifikovaná dynamická iterace	39
2.4.1.2 Emocionálně-emfatická iterace	39
2.4.2 Gradace – klimax	40
2.4.3 Enumerace	41
2.4.4 Syntaktický paralelismus	43
2.5 Emfatické specifické řečnické prostředky	44
2.5.1 Exklamativní formule a apostrofa	45
2.5.2 Řečnická otázka a řečnická odpověď	46
2.6 Kompoziční strategie politických projevů	48
2.6.1 Horizontální členění řečnického projevu	48
2.6.2 Vertikální členění řečnického projevu	49
3 Politická manipulace, propaganda	50
3.1 Propaganda	51
3.1.1 Pragmatika propagandy	52
3.1.1.1 Mnohonásobné opakování	52
3.1.1.2 Zjednodušení	53

3.1.1.3 Stranící selekce informací	54
3.1.1.4 Komentář místo informace	54
3.1.1.5 Triple-Appeal-Principle	55
3.1.1.6 Fabulace	56
4 Politická argumentace	58
4.1 Argument, argumentace	58
4.1.1 Typologie argumentů	61
4.1.1.1 Argumentum ad metum	61
4.1.1.2 Argumentum ad invidiam	62
4.1.1.3 Argumentum ad baculum	63
4.1.1.4 Argumentum ad verecundiam (Argument z authority)	63
4.1.1.5 Argumentum ad populum	64
4.1.1.6 Argumentum ad personam	67
4.1.1.7 Argumentum ad ignorantiam	68
5 Manipulativní tendence v politickém řečnickém diskurzu	68
5.1 Simulace rozhodující mocenské role auditoria	69
5.1.1 Promluvy „ex populo“ (simulace dobrovolnosti)	69
5.1.2 Explicitní projevy delegování moci	70
5.2 Simulace sociální rovnosti a názorové jednoty	71
5.2.1 Personální deixe	71
5.2.2 Společné pozadí víry a společné zaměřené jednání	73
5.3 Pozitivní a negativní kategorizace	74
5.3.1 Kategorie a kategorizace	74
5.3.2 Slovní nálepky	76
5.3.3 Evaluace a evaluativa	77
5.3.4 Pozitivní kategorizace	78
5.3.4.1 Strana, lid a dělnická třída	78
5.3.4.2 Glorifikace Sovětského svazu	80
5.3.4.3 Negativní kategorizace	81
5.3.4.4 Obraz nepřítele	82
5.3.4.5 Komunikáty vyvolávající strach/obavu	83
5.3.4.6 Vnější nepřítel	83
5.3.4.7 Vnitřní nepřítel	84
5.4 Kontrast a opozitně evaluativní větné konstrukce	87

Závěr	89
Seznam literatury	92
Použité prameny	96
Abstrakt	98

Úvod

Diplomová práce zpracovává tematiku politických projevů s ohledem na manipulativní účinky na adresáta. Práce se zaměřuje na politické projevy od nástupu Komunistické strany Československa k moci v únoru 1948 do roku 1957, přičemž hlavní důraz klade na studium Gottwaldových politických projevů v rozmezí let 1950 až 1953, tedy v období, kdy režim nabýval nejtvrděších totalitních rysů.

Na základě souboru autentických textových materiálů popisujeme specifické užití lexika, syntaxe a stylistiky, které by mělo směřovat k poznání a konkretizaci příznačných aspektů zkoumaných politických projevů. Prostřednictvím pragmatické analýzy identifikujeme užití prostředky vzhledem k záměru produktora a dále účinkům – efektům, které mají vzbudit u recipientů – adresátů.

Poznání charakteristiky použitých lexikálních prostředků jako základních prvků ke konkretizaci myšlenek politických projevů umožňuje sestavit kompendium těch lexikálních prostředků, které jsou pro daný řečnický žánr – politický projev – specifické.

Z hlediska syntaxe se zabýváme syntaktickými konstrukcemi užívanými v řečnickém diskurzu, respektive jakou mají obsahovou, ale zejména funkční hodnotu v rámci politických projevů.

V rozboru stylistické stránky politických projevů jde především o popsání principů tvoření politických projevů, vymezení funkčního stylu rétorického obecně a faktorů konstituujících politické projevy.

Do stylistické stránky se promítá lexikum (jeho výběr z konkurenčních množin), syntax (specifické užívání syntaktických konstrukcí, výběr spojovacích schémat) a integrace jazykových prostředků dle textových schémat.

Zkoumání výše popsaných procesů vyústí v soubor jednotek různých jazykových rovin, jejichž funkcí je působit na adresáta a v důsledku toho také regulovat jeho jednání.

Po identifikaci prostředků jednotlivých jazykových rovin se věnujeme fenoménu manipulace. Analyzujeme proces manipulace s jejími příčinami a důsledky. Východiskem k popsání jazykové manipulace a manipulativních principů nám slouží obecná teorie verbální komunikace, její obsahová a vztahová rovina, dále teorie argumentace. Nelze opominout vztah manipulace a persvaze. V persvazivním

a manipulativním působení na komunikanty rozlišujeme rozhraní, totiž za jakých podmínek se jedná o persvazi, za jakých o manipulativní komunikaci.

V práci postupujeme od popisu jednotlivých jazykových složek autentických řečnických textů. Jde o poznání charakteristiky jazykových prostředků, a to od jejich roviny obsahové k rovině funkční.

Poznání a klasifikace funkčních prostředků komunikace politických řečnických projevů přináší popis jednotlivých manipulativních technik a strategií použitých v politické komunikaci, na jejímž základě rozlišujeme rozhraní mezi zjevnou a skrytou manipulací. Popisujeme jednotlivé techniky a strategie z hlediska toho, kde se na ose zjevnost – skrytost vyskytují, popř. jakými prostředky se mohou na ose zjevnosti a skrytosti manipulace pohybovat.

Metodou popisu komunikační reality je pragmatická analýza. Rozkrývá a analyzuje autorovu výpověď a zkoumá užití prostředky vzhledem k záměru autora a vzhledem k efektu, jakým mají prostředky působit na recipienta (adresáta). Usuzujeme z přítomnosti jevů na skutečnosti, které jsou mimo text, daný text ovlivňují, přičemž stojí mimo explicitní vyjádření.

V rámci pragmatické (pragmalingvistické) analýzy jsou užití prostředky hodnoceny dichotomií přiměřenosti – nepřiměřenosti, vhodnosti/funkčnosti – nefunkčnosti.

Pragmatickou analýzou tedy zamýšlíme popis strukturní (popis konkrétních forem prostředků ze synonymních jazykových vyjádření) a popis funkční (z pozice mluvčího a efektu, který má na adresáta vyvolat – podle komunikativního záměru).

Výsledkem pragmatické analýzy je snaha o komplexní popsání jazykové i metajazykové reality. Jde nám o vytvoření kompendia jednotlivých manipulačních technik a strategií s přihlédnutím k jejich funkčnímu rozpětí.

1 Politický diskurz a politická komunikace

Obecně můžeme diskurz vymezit podle Krause (2003, s. 18) jako „obsahově, tématicky a jazykově vymezené, sociálně institucionalizované formy textu.“ Jedná se tedy o text „s přesně vymezeným vztahem k určitému prostředí a funkci.“ Pro politický diskurz je navíc příznačné intencionální působení a přesvědčování, které je ovlivněno ideologickou základnou daného politického diskurzu. Politický diskurz nelze nahlížet pouze z hlediska jazyka, ale z hlediska širších sociálně-kulturních determinantů.

(Zásadní význam měla politizace společnosti, v jejímž důsledku se očekávala politická angažovanost např.: účast na prvomájových průvodech, spartakiádách, příslušnost ke Svazarmu, resp. přímo členství v KSČ).

Schématicky lze (politický) diskurz charakterizovat otázkami „co se komunikuje“, „kde a kdy se komunikuje“, „jakým způsobem se komunikuje“.

Politický diskurz v období komunismu lze charakterizovat jako monolitický, resp. vycházející z monolitické ideologie. Příznačné pro monolitickou ideologii je to, že nepředpokládá možnost diskuze s ostatními politickými silami. Lord (1999, s. 74) píše, že monolitická ideologie „postuluje sebe sama jako jediné možné řešení, a pokud dovoluje existenci jiných politických formací, pak jen jako pojistný ventil či z nějakého podobného důvodu, nikoliv však v zájmu pluralistické diskuse. Nevyhnutelným výsledkem je stagnace.“ Politický diskurz je tedy určován svrchovanou institucí státní správy.

Kraus (2010, s. 18) chápe diskurz jako „princip a společensky uznávanou normu utváření smyslu textů v určitém konkrétním prostředí.“

Politickou komunikací pak rozumíme soubor komunikátů v politickém diskurzu směřovaných produktořem ke skupině recipientů se záměřem ovlivnit změnu jejich ekonomicko-sociálních postojů, přičemž se tato komunikace odehrává prostřednictvím sociálně a institucionálně ideologicky zatížených symbolů.

1.1 Koncept politické komunikace

Koncept politické komunikace je podle Hagège (1998) založen na vlastněni jazyka, jak ukazuje na situaci v Sovětském svazu; sovětský systém chápe jako systém logokratický. Tento rys je signifikantní pro všechny totalitní systémy. Hagège (1998, s. 208) píše, že „diktatury nemají zajisté rády, jsou-li odhaleny jako takové. Jak by potom mohly zůstat lhostejnými k jazyku? Zvláštní vlastností jazyka je právě fakt, že je to tajná moc. Není snad taková diskrétnost dostatečně svůdná? Používání jazyka je explicitně nepřiznaný výkon vlády.“

Podle Krause (2003, s. 20) je pro politickou komunikaci příznačná „ustálenost, tendence k automatizaci při výběru a uspořádání jazykových prostředků, které na jedné straně komunikaci usnadňuje, na druhé straně ji však také ohrožuje tím, že individuální akty sdělení a porozumění tíhnou ke stereotypům a tím ztrácejí jejich původní jedinečnost a smysluplnost.“ Stereotypní vyjadřování vede k utváření jazykových automatizmů a tím se stává jedním z aspektů vytváření jazyku politické manipulace.

Říchová, Jiráček (2000, s. 7) vymezují politickou komunikaci jako komunikaci, „která je přednostně spojena s mezilidskou, verbální a masovou komunikací. Podstatné rovněž je, že výměna zpráv musí mít vliv na vztah k politickému systému. Politická komunikace zahrnuje veškerou výměnu symbolů a sdělení, které mají výrazný vliv na fungování politického systému.“

Politická komunikace před rokem 1989 je charakterizována jednostranností a monologičností. V politickém diskurzu převažují politické projevy jako hlavní nositel informace směřované k lidem. Jedná se o dlouhodobě připravované a několika instancemi obvykle kontrolované projevy politiků totalitní éry.

1.2 Vymezení funkčního stylu rétorického

Základním stylovým faktorem funkčního stylu rétorického je kontakt s adresátem. Produktor působí obsahem výpovědi na adresáta – recipienta sdělení. Kontakt mezi mluvčím a adresátem je dále determinován snahou mluvčího vědomě přesvědčit adresáta, zapůsobit na něj, přimět ho k zaujetí týchž postojů a názorů, které produktor vyjadřuje. Persvaze (přesvědčování) vstupuje nejen do stylu rétorického, ale zasahuje v různé míře všechny funkční styly. Je latentně přítomna ve všech komunikátech.

Funkční styl rétorický můžeme popsat na dvou přímkách, z nichž jedna reprezentuje způsob uskutečnění záměru (intence) mluvčího – zde sledujeme jazykové (i metajazykové) prostředky, kterými je záměr realizován, druhá pak účinek, který komunikát vyvolává u příjemce (adresáta, recipienta). Popisujeme tak dvě škály, z nichž v prvním případě si všímáme jazykové konstrukce projevů, v druhém hnutí mysli, které sdělení vyvolá v příjemcích.

Na uskutečnění záměru se v řečnické stylové oblasti tedy podílí jak obsah projevu včetně užitých persvazivních strategií, které ovlivňují myšlení příjemců, tak i výběr prostředků jazykových, a dokonce i nejazykových (např. vzhled mluvčího), který může působit nejen na rozum, ale i na cit (expresivita výpovědi). Jde tedy o styl výrazně komplexní, podíl složek se však mění jak podle osobnosti tvůrce, tak podle kulturních tradic a aktuálních dobových norem včetně norem chování (srov. Čechová, 1999, s. 284).

1.3 Faktory konstituující řečnické projevy

Podle Lotka (2004, s. 25–30) patří k základním charakteristikám řečnického stylu mluvenost (ústnost), veřejnost, spisovnost, adresnost a sugestivnost.

Mluveností rozumí kombinaci všech jazykových i nejazykových (neverbálních) prvků v rámci přednesu mluveného projevu. Nevylučuje možnost písemných podkladů řečnických projevů, naopak zdůrazňuje s ohledem na informovanost a věcnost zejména politických projevů užití písemné opory přednášeného textu.

Z hlediska veřejnosti chápe Lotko (tamtéž, s. 26) rétorický styl jako styl „veřejného styku zpravidla dvou kvantitativně asymetrických partnerů komunikace, tj. jednotlivce a kolektivu. Řečnický monolog je narušován prvky fiktivního dialogu, jako jsou např. oslovení, řečnická otázka, uvádění argumentů, které možné námitky posluchačů předjímají, vysvětlují nebo vyvracejí.“

Spisovnost rétorických projevů souvisí s jejich veřejností. Spisovný jazyk je spojován s prestiží, navíc jeho neutrální jazykové prostředky nevyvolávají u posluchačů nežádoucí, rušivé konotace. Jazyková stavba řečnických projevů využívá jak prostředky psaného, tak prostředky mluveného spisovného jazyka – hovorovou češtinu, již rozumíme vrstvu příznačných hovorových prvků v jazyce, které jsou v užším smyslu méně spisovné či jsou pro mluvený projev specifické.

V období vlády komunistické strany v Československu se v politických projevech vyskytují jazykové tendence, které tíhnou k užívání prvků hovorové češtiny. Tyto tendence jsou dány tím, že jazyk politické komunikace má snahu disimilovat distanci k recipientům („lidu“) a zároveň nabývá ostře evaluativního charakteru, který vychází z ideologického diskurzu (viz dále).

Na druhou stranu dochází velmi často v řečnických projevech k výskytu nespisovných jazykových variet. Nespisovnost, příznakovost musí být v rétorickém projevu funkčně zdůvodněná (pohnutí posluchačů, vyvolání určitých emocí apod.)

Užití konkurenčních množin jazykových prostředků z hlediska škály spisovnosti – nespisovnosti souvisí se zaměřením řečnického komunikátu na určité sociální spektrum recipientů (užívání srozumitelného jazykového kódu), produktorově intenci a účinku, kterého má být dosaženo u recipientů komunikátu.

Adresnost nutí produktora k výběru adekvátních jazykových prostředků, aby nedocházelo k obtížnému dekódování, dezinterpretaci či úplnému nepochopení u recipientů.

Řečnický projev má ve své přípravě fázi invenční (inventio – vnuknutí, sběr materiálu, příprava podkladů) a dispoziční (dispositio – tématická příprava, uspořádání, třídění, členění materiálu), dále fázi stylizační (elocutio – jazyková formulace, stylistická výstavba projevu), fázi zapamatování textu (memoriam) a fázi vlastní realizace (actio).

1.4 Agitační řečnický žánr

Dělení řečnických žánrů není jednotné. Kraus (2010, s. 125–130) dělí řečnické slohové útvary na informativní a naučné, argumentativní a přesvědčovací, příležitostné.

Mistrík (1977, s. 164–186), stejně jako Lotko (2004, s. 29–33), dělí rétorické žánry na žánry agitační, naučné, příležitostné, církevní (náboženské). Z hlediska cíle naší práce se zabýváme žánrem agitačním, který zde popisujeme podrobněji.

Agitační žánry mají za úkol přesvědčit a získat adresáta sdělení. Patří sem zejména politické projevy, ve kterých se produktor – politik angažuje za jisté stranické cíle. Proto konfrontuje klady i zápory určité politiky a používá (respektive měl by používat) logickou a přesvědčivou argumentaci. Své místo v nich mají specifické řečnické jazykové prostředky, zejména sugestivní a dramatické, které projev aktualizují a graduji. Projevy mají zpravidla trichotomickou kompozici (úvod, jádro a závěr) a vyznačují se bohatým odstupňováním textu, tzn. zřetelně vyjadřují stupeň důležitosti myšlenek. Proto je jejich větná stavba složitější s četnými navazovacími a odkazovacími prvky (Lotko, 2004, s. 30).

Z hlediska k výše popsaným cílům agitačního žánru je zajímavé jeho srovnání s původním předmětem rétoriky (rétoriky klasické, řecké), jenž představoval trojici řečí: deliberativních (poradních), forezních (soudních) a demonstrativních (epideiktických). Předmětem poradních řečí byla témata týkající se správy obce a státu, války a míru nebo státní ústavy. Cílem poradních řečí bylo postulovat vize o uspořádání společenských záležitostí a dále vizi přesvědčivě sdělit auditoriu takový způsobem, aby se rozhodnutí o tom, co je prospěšné nebo neúčinné, stalo součástí veřejného mínění. Řečem soudním byla připisována témata projednáváná na soudech v rámci obžaloby nebo obhajoby, přičemž jejich smyslem je z hlediska právní normy posoudit, co je spravedlivé, nebo nespravedlivé. Demonstrativní (epideiktické) řeči lze z hlediska dvojího druhu epideixe chápat jako jednak řeči určené ke chvále a oslavě, jednak jako řeči určené k pohaně. (Kraus, 2010, s. 64 – 65). Z popisu předmětu klasické rétoriky vystupují do popředí slova: *vize, přesvědčivě sdělit, prospěšné, neúčinné, veřejné*

mínění (řeči poradní); *spravedlivé, nespravedlivé* (řeči soudní); *chvála, oslava* na jedné straně a *pohana* na straně druhé (řeči demonstrativní), tedy slova, jež svým významem naplňují rovněž persvazivní cíle agitačního řečnického žánru.

1.5 Persvaze a manipulace

V této kapitole se zabýváme persvazivní a manipulativní komunikací. Jde nám o vymezení definic persvaze a manipulace, na jehož základě popisujeme vzájemný vztah persvazivního a manipulativního řečového jednání.

1.5.1 Persvaze – definiční vymezení

Srpová (2005) rekapituluje definiční rozsah pojmu persvaze v zahraniční literatuře od sedmdesátých let 20. století. Simons ve shodě s Millsem chápe persvazi jako komunikační proces určený k ovlivňování ostatních tím, že změní (nebo posílí, či oslabí) jejich přesvědčení, postoje, chování nebo hodnoty (Simons, 1976; Mills, 2000). Důležitým aspektem persvaze, jímž se vymezuje oproti manipulaci, je etické hledisko procesu, např. etické využívání logických myšlenek, etických důkazů (Ross, 1994) a rovněž jistá míra autonomie, s níž je přesvědčovanému umožněno k předkládanému komunikátu přistoupit (O'Keefe, 2002).

Szymanek (2003, s. 241) uvádí, že „persvaze je vědomé užití znaků a symbolů, zvláště psaného a mluveného slova, obrazu atd. se záměrem ovlivnit něčí přesvědčení, postoje a rozhodnutí. Směřuje k dosažení přijetí nebo aspoň přízně k nabízeným názorům, způsobům jednání, rozhodnutím ovlivňovanou osobou.“

Prvořadým cílem persvaze není jen logicky správně prokázat oprávněnost nějakého názoru, ale spíše získat vliv na danou osobu či osoby. Mnohostranné působení na vnitřní stav a motivační procesy adresáta se v persvazi uskutečňuje užitím prostředků, spojujících prvky intelektuální s morálními a emocionálními. Jde tu o specifické metody užívání apelů, sugescí určitých hodnocení, argumentů, jakož i o formulování persvazivních komunikátů pomocí vybraných jazykových prostředků.

Podle Klapetka (2008, s. 84) je „za přesvědčování považováno takové ovlivňování, při kterém se přesvědčovaný pod vlivem přesvědčujícího dobrovolně, zainteresovaně a zúčastněně ujišťuje o zdůvodnění nějakého stanoviska.“ Dobrovolnost vymezuje persvazi vůči psychologické manipulaci, zúčastněnost pak představuje aktivní práci recipienta persvazivního komunikátu, který danou informaci nostrifikuje (přijme ji

za svou) a tím se stává předávaná informace součástí jeho přesvědčení a „nikoliv neústrojným implantátem“ (tamtéž, s. 84).

Dolník (2005, S. 56) mluví o tzv. „persvazivním klimatu, kterým rozumí standardizovanou představu o dominanci a progresivnosti preference hodnotového systému, na který byla společnost naorientována. Standardizovanou představu spojuje s deontickým sugestivním efektem, který způsobuje, že standardizovaná představa působí na jednotlivce podmanivě a závazně.“ Dolník se dotýká stereotypizace lidského myšlení, která značně působí v přesvědčování, neboť předkládá prefabrikované koncepty myšlení o světě.

Existence, resp. přijetí stereotypů, je možné velmi účinně využít v manipulativní komunikaci. Z hlediska povahy stereotypů tomu nahrává jistá fixovanost stereotypních konstrukcí, šablonovité způsoby posuzování toho, k čemu se vztahují. Problém vyvrácení určitého stereotypu také tkví v tom, že je produktem nepřímé zkušenosti recipienta, je přebírán a tím se stává tradicí.

Zjednodušené úsudky – stereotypy – hrají při přesvědčování značnou roli. Vytvářejí koncept žádoucího vyjadřování, šablony určitého chování v určitém sociokulturním prostředí. Jednak přispívají k určitému sociálnímu standardu a jejich plněním se jedinec socializuje, jednak podporují v člověku konformitu (přizpůsobení se převažujícím či dominantním názorům, požadavkům a normám skupiny či společnosti), průměrnost a mohou ho zbavovat vlastní identity. Člověk přestává být osobností a stává se členem kolektivu, masy (Dolník, 2005, s. 56–57). Na tuto limitu upozorňuje Le Bon (1997, s.15): „V kolektivní duši se stírají intelektuální schopnosti lidí – a tím také jejich individualita. Různorodé se ztrácí ve stejnorodém a neuvědomělé vlastnosti převládají. Davy nehromadí inteligenci, ale průměrnost.“

Jílková (2005, s. 113) chápe persvazi jako vlastnost řečového aktu, jíž je adresát přesvědčován o určitém mínění, názoru nebo vybízen k jednání. Persvazivní řeč je pečlivě plánovaná, vychází ze skryté apelativní intence a vyznačuje se užitím co nejefektivnějších jazykových prostředků, zvláště stylistických.

Encyklopedický slovník češtiny (2002, s. 314–315) popisuje persvazi jako ovlivňování člověka člověkem, přičemž autor persvazivního komunikátu usiluje o změnu adresátových postojů, odstranění názorové roztržitosti a pohnutí k určitému chování. Účinnost persvaze podmiňuje znalost adresáta, jeho sociokulturního zařazení, dále osobnost produktora, vztah produktora a recipienta a komunikát samotný (srozumitelnost). Mezi primární prostředky persvaze v komunikátu jsou řazeny

sugestivnost projevu a intenzita vyjádření (např. superlativní evaluativa, intenzifikátory, hyperbolická vyjádření, enumerace), spojené s emocionalitou a expresivitou projevu (využívání nespisovných jazykových prostředků, metafor, intertextovosti). Působivost textu lze zvýšit vyjádřením vyhoceným, kategorickým (stavění věcí do protikladů – antiteze), stupňováním (gradací) a opakováním (iterací).

1.5.2 Manipulace – definiční vymezení

Při vymezování pojmu manipulace vycházíme jak z teorie verbální komunikace a jejích principů, tak z psychosociální terminologie. V tomto ohledu se budeme zabývat jednotlivými definicemi a zároveň sledovat, kde se jednotlivá vymezení stýkají.

Vybíral (2005, s. 57–63) spatřuje v manipulaci komunikační manévrování. K prostředkům komunikačního manévrování řadí komunikační manévr (např. naznačování, užívání rčení, metaforu, klišé), diskvalifikování (např. „shazování“ druhého před publikem za užití ironie, dvojsmyslných narážek), mystifikaci jako obměnu diskvalifikace („pravda je to, co říkám já“), sugerování (předkládání názorů takovým způsobem, aby je recipient přijal za své, aniž by si uvědomoval, že mu byly podsunuty).

Klimeš (2005, s. 133–134) charakterizuje manipulaci na základě latinského slova *manus* – ruka a naznačuje, „že dotýčný degraduje okolní osoby na předměty, které je možné přesouvat a umísťovat na požadované místo stejně jako neživé objekty. Již tento fakt svědčí o patologičnosti a destruktivnosti manipulativních tendencí. Za manipulativní označujeme takové chování, kdy subjekt úmyslně ignoruje či obchází charakteristické lidské vlastnosti svého protějšku – vůli či vědomí, tedy úmyslně zachází s druhými jako s neživými věcmi. Této tendenci často předchází anticipované odmítnutí, tzn. přesvědčení manipulátora, že to, o co usiluje, by mu druhý člověk svobodně neposkytl. Při manipulaci se snažíme obejít specificky lidské kvality: vědomí a svobodnou vůli – tedy základní atributy svobodného jednání.“

Pospíšil (2008, s. 49) definuje manipulaci v rámci sociální psychologie a sociologie jako „termín označující snahu o působení na myšlení druhé osoby či více osob“. Manipulaci, jako zvláštní druh komunikace, rozlišuje v širším a užším pojetí. V širším pojetí užívá manipulace „pro označení triků nebo úskoků v podstatě jakéhokoliv druhu“, v užším pojetí jako „ovlivňování lidí, např. indoktrinací, propagandou, klamáním, reklamou apod. Manipulace působí na jednotlivce, skupiny a dav (masy). Vždy se uplatňují tendenční nebo přímo falešné informace.“ (Tamtéž,

s. 49). Dle O'Briena (1992) je „manipulace vychytralé jednání, úskočné, vynalézavé, nápadité, nepřímé agresivní, zálučné, rafinované se snahou ovládat druhé, škodící za zády lidí, nevyzpytatelné a nečestné. Lidé se po manipulativním jednání cítí zmateni, rozzlobeni, vinni, frustrováni.“ (Tamtéž, s. 49). McClung (1991) tvrdí, že „manipulace je pokusem ovládnout, zavázat, zneužívat nebo využívat jiné lidi pomocí nečestných prostředků. Nejistí lidé ji používají k tomu, aby lépe vypadali v očích druhých. Lidé pyšní a takoví, kteří trpí pocitem, že se jim stále něco nedaří, ji používají k tomu, aby ovládali druhé nebo aby dosáhli svého, zatímco moci chtiví lidé se ji chápou, aby se vyšvihli nahoru. Nedočkaví používají často manipulace, protože si myslí, že výsledky jsou důležitější než lidé, které nechají podél cesty.“ Dále dělí manipulaci na zjevnou a skrytou, takovou, která používá nenápadně utroušených poznámek, předem promyšlených výrazů a pečlivého plánování (Tamtéž, s. 49).

1.5.3 Persvaze – manipulace: definiční rozhraní

V této kapitole se pokusíme nalézt limity, které ohraničují význam slova persvaze a manipulace.

Pokusme se v rámci naší práce reflektovat závěr Srpové, která ve studii Manipulace a persvaze – janusovské dilema (2005, s. 206) chápe persvazi a manipulaci jako „dvě strany jedné mince, sdílející mnohé metody a prostředky. Není často jednoduché, nebo dokonce možné určit přesné hranice mezi nimi, není ani vhodné jednoznačně přiřadit určité domény jednoznačně k jedné nebo druhé straně, a tak s ohledem na situační kontext se generalizace jeví jako nespolehlivá.“

Z hlediska výše uvedených definic pojmů persvaze a manipulace vyplývá, že obě činnosti mají víceméně shodný cíl – přesvědčit (popř. přemluvit, ovlivnit). Zásadní v chápání dichotomie persvaze – manipulace je míra autonomie, s jakou recipient ke komunikátu může přistupovat, resp. do jaké míry může (svobodně) zaujmout stanovisko k intenci produktora. Alhoff (2008, s. 98) nahlíží polaritu persvaze a manipulace nikoliv jako diferenci rétorické taktiky, ale spíše rozdílnost ve způsobu jejího užití, a to, zda-li „blokuje myšlení, nebo nechává volnost vlastního rozhodnutí.“ Jak persvaze, tak (zdařilá) manipulace aspekt autonomnosti zachovávají. Persvaze skutečně, manipulace zdánlivě skutečně.

Rozdíl mezi persvazí a manipulací lze demonstrovat na sémantickém nasycení obou výrazů. Jestliže persvaze obsahuje sémy dobrovolnost, kooperace, etika, morálka, pak manipulace sémy ovlivnění, agrese, klamání apod.

V persvazi lze spatřovat komunikaci symetrickou. Persvazivní komunikát dovoluje oběma komunikujícím stranám vzájemně reflektovat průběh komunikace, tzn. jak produktor, tak recipient si jsou vědomi jeden druhého, v procesu komunikace nedochází k diskvalifikaci recipienta. Manipulace realizuje komunikaci asymetrickou. Za použití komunikačních manévřů, pseudoargumentů, zastrašování a úskoků působí manipulativní komunikát na adresáta. Ačkoliv jak v persvazivním, tak manipulativním komunikátu je přítomna emocionalita, manipulativní komunikace ji staví do popředí více než persvazivní komunikace. Persvaze využívá vedle emotionality logických konstrukcí o světě, logických, pravdivých argumentů, dochází zpravidla ke skutečně věcné argumentaci za použití *argumenti ad rem*.¹ Manipulace je naopak výslovně založena na emocionalitě, protože (v důsledku) věcnou argumentaci nemůže nabídnout. Takové komunikáty pak užívají řadu způsobů nevěcné argumentace (viz níže).

---

¹ Pokud nahlížíme persvazi jako ostrý protipól k manipulaci. Připustí-li persvazivní komunikát jiné argumentační prostředky a postupy, měli by být morálně a eticky odůvodnitelné, přičemž intence produktora by měla naplňovat nikoliv jen zájem jemu vlastní, ale především zájem recipienta.

2 Jazykové prostředky politické manipulace

V části práce o jazykových prostředcích politické manipulace je naším záměrem postihnout kompendium jazykových prostředků, jež se výrazně podílejí na utváření verbálních komunikátů směřovaných k masovému adresátovi.

Postupujeme od popisu lexikálních prostředků a jejich významového zatížení, respektive funkce, jakou plní v rámci politického diskurzu zkoumaného období. Všímáme si substantivních, adjektivních a verbálních nominací, přičemž je řadíme ke specifickým sémantickým rysům, jež tvoří jazykové prostředí kreované politické reality daného období. Následně se věnujeme intenzitě vyjádření a intenzifikaci (intenzifikace modifikací adjektiv, intenzifikace pomocí zájmen, příslovcí a částic, popř. intenzifikace reduplikací). Za popis intenzity vyjádření zařazujeme kapitolu o expresivitě, jakožto pragmatické složce lexikálního významu, jež vyjadřuje hodnocení, postoj, či rozpoložení mluvčího. Popisem lexikálních prostředků od jejich významového zatížení směrem k expresivitě se pohybujeme na ose od sémantického popisu k popisu pragmatickému.

Právě z intenzity vyjádření a expresivity vycházejí sugestivní (iterace, klimax, enumerace, syntaktický paralelismus) a emfatické (exklamativní formule, apostrofa, řečnická otázka a odpověď) jazykové prostředky. Jedná se o specifické řečnické figury, jež je možné popsat na úrovni jednotlivých výpovědních celků, čímž se z popisu lexikálních jednotek dostáváme k popisu syntaktickému, respektive textově syntaktickému (v případě složitějších syntaktických struktur – paralelismů).

V závěru kapitoly o jazykových prostředcích politické manipulace se věnujeme kompozici politických projevů s přihlédnutím k výše popsaným jazykovým prostředkům.

Východiskem k popisu jazykových prostředků je soubor 29 textů – projevů – přednesených při různých příležitostech z období od roku 1948 do roku 1957, jejichž mluvčími jsou Klement Gottwald (převážná část textového materiálu), Antonín Zápotocký a Antonín Novotný. Úplný seznam zkoumaných textů uvádíme v použitých pramenech. Identický soubor textů užíváme rovněž k popisu manipulativních strategií a technik v následujících kapitolách.

2.1 Lexikální prostředky kreované politické reality

Z hlediska lexikálních prostředků zkoumáme v rámci naší práce distribuci slovnědruhových pojmenování s přihlédnutím k jejich pragmaticko-sémantické povaze. Východiskem k uspořádání jednotlivých skupin lexémů je nám soubor konkrétních distinktivních jazykových prvků. Všímáme si tedy sémantického zatížení lexikálních prostředků, respektive rozsahu sémantického pole nadřazeným distinktivním rysům.

Pro potřeby naší práce vycházíme z popisu kategoriálních rysů tohoto světa, uspořádaných J. Bralczykem (1984), mezi něž patří důležitost, blízkost, nutnost, správnost, koherentnost a pokrokovost a obecnost. Lotko (2004, s. 118) píše, že „na základě těchto uvedených vlastností světa, jenž politický řečník propaguje, se jevy, předměty, stavy apod. stávají pro recipienta atraktivní, on sám tyto pozitivní vlastnosti akceptuje, resp. by měl akceptovat, a tak vzniká požadovaná a pro propagandu pohodlná totožnost autor – recipient. Identita mluvčího a adresáta v politických projevech (třeba jen fiktivní) zabraňuje myšlenkovému sporu, a to je pro propagandu, zejména totalitní, zvlášť výhodné.“

V popisu lexikálních prostředků postupujeme od substantivních nominací k nominacím adjektivním. K jednotlivým kategoriálním rysům přičleňujeme dále verba vykazující přítomnost konkrétního distinktivního významového prvku – sému.

2.1.1 Distinktivní významový prvek „koherentnosti a blízkosti“

Významový prvek koherentnosti a blízkosti pojmenovává v politických projevech kreovaný svět jako soudržný, homogenní a uspořádaný. Intencionálně vyvolává v recipientovi pocit rozumění postulovanému světu, optimismu a v konečném důsledku uspokojení.

2.1.1.1 Substantivní nominace

Substantivními nominacemi obsahujícími sém koherentnosti a blízkosti rozumíme taková pojmenování, jež produktor využívá k signalizaci soudržnosti postulovaného světa. Tyto substantivní nominace slouží k obecnému popisu „společného zaměření jednání“. Jsou zde patrná bezpříznaková deskriptivní pojmenování, mající charakter neutrálních vyjádření (trvalé substantivní nominace typu *organizace, jednota, správa, spojení, svaz, účast*), např.: *Český i slovenský Svaz mládeže s pomocí komunistické strany svedly úspěšný boj o jednotu mládeže proti jejím reakčním rozbíječům*

a vchovaly takové funkcionářské **kádry**, které v krátké době dvou let od února 1948 dovedly učinit ze sjednoceného Československého **svazu** mládeže milionovou **organisaci**. (KG, 1955, s. 391); *Za třetí nutno zvýšit podíl mládeže na **správě země**.* (KG, 1955, s. 392); *A překonat je můžeme jen ve **spolupráci** všech. A řeknu rovnou: bez plné **spolupráce** našich žen bychom je sotva překonali.* (KG, 1953, s. 62); *Avšak učíce se z cizích příkladů, nesmíme nikdy zapřít nejužší **spojení** se svým českým a slovenským lidem,...* (AZ, 1956, s. 16); *A druhou stránkou úkolu je přímá **účast** na budování socialismu,...* (KG, 1955, s. 392); a nominace příznakové, jež s sebou nesou expresivní metaforický příznak, např.: *Čím mocnější a bohatší bude náš průmysl a naše zemědělství, tím lépe se nám bude žít a tím lepší bude náš stát i navenek jako jedna z **bašt** světové **fronty míru**, vedené naším spojencem a přítelem, Sovětským Svazem...* (KG, 1953, s. 61.); *musíme dbát toho, abychom všemi **kořeny** zůstali zakotveni v naši domácí půdě* (AZ, 1956, s. 16).

2.1.1.2 Adjektivní nominace

Adjektivní nominace obsahující sém blízkosti jsou reprezentovány deskriptivními adjektivy typu *přátelský, společný*, sém koherentnosti vystupuje do popředí v intenzifikačních (resp. totalizujících) adjektivech *pevný, světový*. Např.: *Z tohoto úsilí se zrodila za **přátelské** a nezištné pomoci Sovětského Svazu Německá demokratická republika* (KG, 1953, s. 96); *hluboce **přátelský** vztah Sovětského svazu; **pevná** účast ve světové frontě míru* (KG, 1953, s. 97); *na této základně **společného** boje za mír a **společného** přátelství se Sovětským svazem mohla se uskutečnit tato významná návštěva a mohou se rozvíjet nové **přátelské** vztahy mezi Československou republikou a Německou demokratickou republikou.* (KG, 1953, s. 100)

2.1.1.3 Verba

Verba obsahující sém koherentnosti a blízkosti zastupují kauzativní slovesa, a to faktiva, tedy slovesa označující změnu v kvalitě či entitě ve významu „udělat/ způsobit“ (viz Čermák, 2011, s. 130), např.: *Jejich plnění též nejvíce **posílí** a **upevní** Svaz a učiní jej skutečným vůdcem veškeré naší mládeže.* (KG, 1955, s. 393); a konverzíva s významem „stát se“ (viz Čermák, 2011, s. 130), např.: *A proto se tehdy rozhodl především **opřít se** napříště jednoznačně o svého osvoboditele a mocného spojence, Sovětský svaz, a **spojit** na věčné časy svůj osud s jeho osudem.* (KG, 1953, s. 99).

2.1.2 Distinktivní významový prvek „pokrokovosti a trvalosti“

Distinktivní významový prvek pokrokovosti a trvalosti promítá do jazykové reality dosažené, respektive dosahované úspěchy a výdobytky vládnoucího režimu, přičemž pokrokovost je vnímána kontinuálně. Politické projevy explicitně sdělují, že proces rozvoje a pokroku je stálý, trvalý a důsledný. Komplementární podmínkou pro distinktivní prvek pokroku je prvek změny. Na základně této premisy je možné vyčlenit další nominace s významem kontinuální změny.

2.1.2.1 Substantivní nominace

V politických projevech lze vysledovat nápadně široké spektrum substantivních nominací obsahující sém pokroku a trvání, které jsou tvořeny deverbálně – jedná se o verbální substantiva. Tyto nominalizace jsou příznačné pro demagogický politický diskurz obecně. Slouková² sleduje v nominalizaci možnost, jak se vyhnout ostřejšímu vidění skutečnosti. Nominalizace otupuje konfliktnost a možnosti rozepří, ověřování pravdivosti. Např. nechceme-li obhajovat, že se „můžeme nebo nemůžeme chovat svobodně a demokraticky“, lze prohlásit, že „hájíme svobodu a demokracii“. Nechceme-li polemizovat o tom, že „naše teze jsou (či nejsou) správné a výroky pravdivé“, můžeme prohlásit cosi o „správnosti“ a „pravdivosti“, jako o principech, které ctíme.

Zdání pokroku (respektive jeho trvání) s sebou nese distribuce slovesných substantiv: *uplatnění, zvyšování, rozvíjení, budování* apod. Např.: *Naše politika dovedla získat mladou generaci, neboť jí dala všechny možnosti k uplatnění, dala jí veliký a vznešený smysl života, otevřela jí všechny brány do budoucnosti.* (KG, 1955, s. 391); *Jsou to lidé, kteří stále jasněji chápou, že zlepšení celého národa je podmíněno zvyšováním produkce hospodářských i kulturních statků.* (AZ, 1957, s. 14); *Socialismus, toť stálá cesta vpřed, a proto jeho výstavba musí být provázena důsledným rozvíjením všeho pokroku ve vědě, výrobě i umění.* (AZ, 1957, s. 15); *Sovětský svaz je nám i příkladem, jak má vláda socialistického státu zásluhy budovatelů oceňovat a odměňovat ty, kteří se o zdar budování, obohacení lidského poznání, rozšíření a zdokonalení výroby své vlasti vynikajícími výkony, umem a věděním zaslужují.* (AZ, 1956, s. 16); *My nechceme zbankrotovat, my chceme naše socialistické hospodářství rok od roku zdokonalovat a rozvíjet tak, aby bylo pevnou zárukou zabezpečování maximálního uspokojení neustále rostoucích materiálních a kulturních potřeb celé*

---

² Dostupné na www.gsgpraha.cz/~sloukova/mjs/vyuzjaz.doc, 21. 1. 2013.

společnosti nepřetržitým růstem a zdokonalováním socialistické výroby na základě nejvyšší techniky. (AZ, 1957, s. 61); údernické překračování zpevněných norem (KG, 1953, s. 41); Udělením státní ceny je pro každého laureáta nejen velkou poctou, ale zároveň i velkým závazkem, aby s ještě větším úsilím, houževnatostí a důkladností pracoval na svém díle pro zlepšení a zkrášlení života všeho pracujícího lidu, celého národa. (AZ, 1956, s. 17); ... pracovat pro zvýšení blahobytu všeho našeho lidu, přispívat svými výkony k obohacení naší země a k zlepšení života všeho lidu a k posílení tábora míru. (AZ, 1956, s. 17).

Prvek kontinuální změny s kladně evaluativním determinantem lze sledovat v řadě substantivních nominací: *přestavba, výstavba, rozmach, rozvoj, obrat*. Např.: *pouto společného boje za mír a pokojnou výstavbu našich zemí, ještě více přispěje k rozvoji spolupráce a přátelství mezi našimi zeměmi a naším lidem. (KG, 1953, s. 100); Umožňuje netušený rozmach vědy, kultury a techniky, jejichž služeb využívá ve prospěch všeho lidu. (AZ, 1957, s. 14); přestavby naší vesnice. (KG, 1955, 392); Zdá se, že minulý rok byl v tomto ohledu přímo rokem obratu. (KG, 1953, s. 60).*

Deverbálně tvořené substantivní nominace jistým způsobem zneurčitují osobu produktora a tím ho zbavují odpovědnosti za prezentované myšlenky. Promluvy tak mají charakter obecně přijímaných postulátů, o nichž se nepochybuje, recipient je tedy má chápat jako neměnné, obecně platné, absolutní a definitivní.

2.1.2.2 Adjektivní nominace

Pokrok je výrazně signalizován kvalifikačním adjektivem *nový*, které zde slouží k pragmatickému zaujetí postoje a evaluaci na linii „dobré – špatné“. Je tedy chápáno jako adjektivum evaluativní (Čermák, s. 168, 2001). Např.: *nový svět, nový kvetoucí život národa; nové, průbojné myšlenky, nové družstevní formy zemědělské práce a hospodaření. (KG, 1955, s. 392); s novým poměrem k práci (AZ, 1957, s. 14).*

V analyzovaném textovém materiálu se však vyskytují rovněž případy, v nichž adjektivum *nový* plní funkci adjektiva deskriptivního – označuje fyzické a psychické vlastnosti živých bytostí. V takové případě se jedná o příznakovou aktualizací kolokaci s výrazným evaluativním determinantem. Např.: *Rostou nám noví lidé (AZ, 1957, s. 14).* Intenzita pokroku je pak vyjádřena adjektivy intenzifikačními, např.: *nezadržitelný, bouřlivý příval (KG, 1955, s. 390).*

2.1.2.3 Verba

Verba obsahující sémantický distinktivní prvek pokrokovosti jsou zastoupena faktivními slovesy (ve významu „udělat/způsobit“), např.: *činitelé umožnili tento obrat* (KG, 1953, s. 95); *Sovětský svaz... umožnil německému lidu* (KG, 1953, s. 96); a produktivními slovesy (ve významu „udělat/vytvořit“), např.: *Tak Sovětský svaz... skutečně vytvořil podmínky pro budoucí mírumilovný a demokratický rozvoj Německa.; Z tohoto úsilí se zrodila...Německá demokratická republika.* (KG, 1953, s. 96).

2.1.3 Sémantický distinktivní prvek „nutnosti a důležitosti“

Kategorie nutnosti je vyjadřována v politických projevech z hlediska času pantemporálně. Hovoří se o nutnosti minulé (historické), přítomné a nutnosti budoucí. Záměrným opakováním exponentů kategorie nutnosti dochází k legitimizaci postulované reality, přičemž je tato realita se všemi procesy, jež se v jejím rámci uskutečňují, chápána jako jediná možná. Komplementárním doplněním kategorie nutnosti je distinktivní prvek důležitosti, neboť co je nutné, je zároveň důležité a naopak.

2.1.3.1 Substantivní nominace

Sém nutnosti a důležitosti se výrazně projevuje v distribuci substantiv *úkol*, *cesta*, *zájem*. Tyto substantivní nominace jsou nezbytnou součástí jazyka politické propagandy. Četnou iterací dochází k desémantizaci, resp. depletivnosti – vyprázdnění lexému (Čermák, 2010, s. 64). Lexémy *úkol*, *cesta*, *zájem* se stávají vágními, tedy nejasné v samé podstatě jádrového pojmu. Důsledkem nadužívání dochází k opotřebování lexému (Tamtéž, 2010, s. 293) a vzniku klišé (viz níže). Např.: *Tento úkol má dvě stránky, které spolu nerozlučně souvisí. První stránkou úkolu je politická, ideová a mravní výchova... A druhou stránkou úkolu je přímá účast na budování socialismu...* (KG, 1955, s. 392); *To je několik úkolů, které jsem chtěl zvláště zdůraznit. Jejich plnění bude vaší nejlepší pomocí v budování socialismu v naší vlasti i v boji pokrokové mládeže celého světa za trvalý mír. Jejich plnění je nejmocnějším prostředkem výchovy mladé generace. Jejich plnění též nejvíce posílí a upevní Svaz a učiní jej skutečným vůdcem veškeré naší mládeže. Přeji vám, soudružky a soudruzi, největší zdar v plnění těchto úkolů.* (KG, 1955, s. 393); *Těmito slovy soudruh Lenin již v roce 1918 ukázal cestu a vytyčil nové úkoly sovětským vědcům, technikům i umělcům. Ukázal, že pracovat pro zájmy lidu a vlasti je úkol čestný a záslužný.* (AZ, 1957, s. 15).

2.1.3.2 Adjektivní nominace

Nominace obsahující sém nutnosti a důležitosti jsou zastoupeny adjektivy intenzifikačními *velký, těžký, závažný, významný*. Např.: *Je potřeba **velké** uvědomovací práce...* (KG, 1955, s. 392); *Máme před sebou **velké a těžké** úkoly; **velký** úkol* (KG, 1953, s. 61); *Význam tohoto faktu vyslovil nejvýrazněji **veliký** Stalin...* (KG, 1953, s. 96); *mohla se uskutečnit tato **významná** návštěva* (KG, 1953, s. 100); *K tomu pak přistoupila další, velmi **závažná** skutečnost...* (KG, 1953, s. 106).

Druhou skupinu tvoří adjektiva restriktivní, např.: *plný, hlavní, základní*, jež zpřesňují a konkretizují referenci substantiva poukazem na to, že substantivum platí plně a není z určitého hlediska omezeno. Např.: ***Plným** právem říci* (KG, 1955, s. 390); *To **hlavní** je jít po této správné cestě dál a směle k cíli.* (KG, 1953, s. 61); *To je první a **základní** úkol.* (KG, 1953, s. 61).

2.1.3.3 Verba

Z hlediska distribuce sloves, respektive predikátorů, vyjadřujících sémantický distinktivní prvek nutnosti a důležitosti, vystupuje do popředí voluntativní modalita.

Voluntativní modalita modifikuje obsah výpovědi na základě toho, zda-li je vyjadřovaný děj nutný, možný nebo záměrný, přičemž v politických projevech se vyskytuje především modus krajní nutnosti, který je vyjadřován predikativy typu *nutno, třeba*. Např.: ***Je potřeba** správně je chápat, vykládat a v praxi uskutečňovat.; **Je nutno** proto jasně říci; **je nutno si uvědomit**,* (AZ, 1957, s. 60); ***Je třeba** zvýšit naši činnost tak, abychom odhalovali tyto jejich záměry a znemožnili jim tuto činnost u nás. **Je třeba** být bdělý na pracovišti a daleko více si všímat nesprávných věcí. **Je třeba** si více všímat lidí, kteří nemají dobrý vztah k lidově demokratickému řádu, nepřecházet různé cizí a nepřátelské projevy a činy proti republice, neboť za nimi se zpravidla skrývá ruka třídního nepřítele. **Je třeba** dodržovat a plně prosazovat a uplatňovat socialistickou zákonnost a státní disciplínu.* (AN, 1964, s. 196).

Nutnost a důležitost dále produktor vyjadřuje explicitními performativními formulemi. Např.: *Chtěl bych **zdůraznit**,*... (KG, 1953, s. 90); *zvláště bych chtěl **vyzvednout**,*... (KG, 1953, s. 96); *Znovu to **zdůrazňuji a připomínám**.* (AZ, 1957, s. 60).

2.1.4 Distinktivní významový prvek „správnosti“

Znak správnosti propagandisticky kreovaného světa je těsně spjat s prvkem nutnosti a důležitosti. Produktor se zde často odvolává na historii, protože historie

správnost svým způsobem dokládá a potvrzuje. Postulovaná správnost u recipientů komunikátu vyvolává pocit důvěry ve vládnoucí režim a zároveň znesnadňuje jakékoliv odchýlení od legitimního smýšlení.

2.1.4.1 Substantivní nominace

Sémantický distinktivní prvek správnosti s sebou nesou substantiva, která (jakkoliv zdánlivě) referují k možnosti objektivního posouzení či odkazují postulovanou realitu k exaktním údajům, čímž dochází k jejímu potvrzení.

Např.: *Cífy a fakta, které zde uváděla o účasti žen v boji za mír; o počtu žen, které se v minulém roce zařadily do výroby;... – to jsou vsutku sváteční cífy.* (KG, 1953, s. 60); *Všechna tato čísla dosvědčují* (AZ, 1957, s. 21); *Při projednávání rozpočtu v parlamentě byly o tom podány nezvratné důkazy.* (AZ, 1956, s. 21); *A novým významným potvrzením je i sama nynější návštěva presidenta Piecka v naší vlasti.* (KG, 1953, s. 97); *Ostatně i historická návštěva presidenta Piecka v naší československé vlasti je dalším důkazem, jak neustále rostou a mohutnější síly míru.* (KG, 1953, s. 100); *Právě v poslední době jsme svědky nového projevu hanebné politiky amerických imperialistů a bonnských rozkolníků.* (KG, 1953, s. 98).

2.1.4.2 Adjektivní nominace

Direktně je správnost v politických projevech vyjádřena evaluativními adjektivy *správný, opravdový*. Správnost je případně intenzifikována adjektivy, jejichž význam referuje k superlativní platnosti (*nezvratný*). Adjektiva referující k minulosti typu *dějinný, historický* simulují správnost z hlediska historického vývoje, respektive vytvářejí představu o kontinuitě a legitimitě postulovaných sociálních a politických poměrů. Např.: *správná dosavadní politika naší vlády a komunistické strany* (KG, 1955, s. 391); *učinily skutkem opravdovou rovnost mužů a žen* (KG, 1953, s. 60); *To hlavní je jít po této správné cestě dál a směle k cíli.* (KG, 1953, s. 61); *To je první a základní úkol.* (KG, 1953, s. 61); *Prožíváme dnes vsutku velikou historickou událost –* (KG, 1953, s. 95); *dějinné změny; podány nezvratné důkazy* (KG, 1953, s. 95).

2.1.4.3 Verba

Sémantický distinktivní prvek správnosti dominuje u verb, které potvrzují postulovanou skutečnost. Např.: *Vývoj Německé demokratické republiky za dva roky její existence plně potvrdil Stalinova moudrá slova. Potvrzuje je mírové budovatelské úsilí*

lidu Německé demokratické republiky (KG, 1953, s. 97); všechna tato čísla **dosvědčují** (AZ, 1957, s. 21).

2.2 Intenzita vyjádření a intenzifikační prostředky

Intenzita pojmenování je podle Bečky (1992, s. 107) vyjadřována jednak prostředky lexikálními, jako jsou kvantitativní rozdíly ve významu synonym a prostředky odvozování slov, jednak aktuální prostředky pojmenovávacími – prostředky intenzifikační.

Intenzifikační prostředky tvoří ve stylizaci politických projevů zásadní kompendium jazykových prostředků. Vlivem opakovaného užívání prostředků, příznačně často konstatujících superlativní stupeň intenzity, dochází jednak k hyperbolizaci, jednak k sémantickému vyprazdňování lexémů, výrazy se stávají nejednoznačnými, jejich sdělná hodnota se snižuje a tyto výrazy přecházejí v klišé (Minářová 2003, s. 215–217).

2.2.1 Prostředky prostě konstatující intenzitu

Intenzita je prostě konstatována, přičemž míru obsahu vyjadřuje intenzifikační determinant. U substantiv stojí ve funkci determinantu adjektivum, např.: **velká pocta**; **velký závazek** (AZ, 1957, s. 17); *přiblížit se co nejvíce svému velikému vzoru* (KG, 1955, s. 393); **velký krok kupředu** (KG, 1953, s. 60); **velké právo našich žen** (KG, 1953, s. 61); *s velkým odhodláním* (KG, 1953, s. 62); *dosáhnout tak pronikavého pokroku*; **ohromné rezervy** (KG, 1953, s. 9); *nesmírnou sílu této mírové fronty*; **gigantický zápas mezi mírem a válkou** (KG, 1953, s. 11); u sloves a adjektiv pak adverbium či adverbiální výraz – částice, resp. obojí, např.: **ještě usilovněji a směleji pečovat** (KG, 1953, s. 61); **vskutku důrazně provést** (KG, 1955, s. 392); **zvláště důrazně upozornit** (AZ, 1957, s. 17); *pokračovat urychleně ve výstavbě socialismu v naší vlasti* (KG, 1953, s. 61); *Vzroste několikanásobně hlavně náš dovoz surovin* (KG, 1953, s. 10).

V politických projevech je pravidelně k intenzifikačnímu determinantu přidružen rovněž determinant hodnotící, např.: **veliké a skvělé hodnoty** (AZ, 1957, s. 20); **velké a těžké úkoly** (KG, 1953, s. 61).

2.2.2 Explicitní superlativ

Explicitním superlativem rozumíme intenzifikaci adjektiv, resp. adverbíí, přičemž intenzita vyjádření je vnímána jako nejvyšší možná. Superlativizovaná vyjádření se v politických projevech týkají pojmenovávané reality kreovaného světa. Z hlediska

zkoumaných politických projevů docházíme k závěru, že explicitní superlativ je zpravidla užíván při pojmenování s kladným hodnotícím determinantem, respektive je užíván jako determinant k vyzdvižení skutečnosti, která je v souladu s vládnoucí ideologií. Např.: *Přímá účast na budování socialismu, která je zároveň i **nepřesvědčivější** výchovou.* (KG, 1955, s. 392); *Venkovská mládež je **nejméně** zatížena venkovským konzervatismem.* (KG, 1955, s. 392); *Být **nejlepší** oporou učitelského sboru, být **nejlepšími** žáky.* (KG, 1955, s. 393); *Jejich plnění (úkolů) bude vaší **nejlepší** pomocí v budování socialismu v naší vlasti i v boji pokrokové mládeže celého světa za trvalý mír. Jejich plnění je **nejmocnější** prostředkem výchovy mladé generace. Jejich plnění též **nejvíce** posílí upevní Svaz a učiní jej skutečným vůdcem veškeré naší mládeže.* (KG, 1955, s. 393); *uzavření hospodářské dohody s naším **nejlepším** přítelem, Sovětským svazem* (KG, 1953, s. 9).

2.2.3 Komparativ

Z hlediska adjektivního konstatování intenzity se v politických projevech uplatňuje komparativ absolutní (elativ). Užíváním elativu nedochází ke srovnávání (komparaci) ale ke konstatování zvýšené míry obecně. Z pragmatického hlediska signalizuje užívání absolutního komparativu v politických projevech distinktivní významový prvek pokrokovosti. Např.: *Čím **mocnější** a **bohatší** bude náš průmysl a naše zemědělství, tím **lépe** se nám bude žít a tím **lepší** bude náš stát i navenek jako jedna z bašt světové fronty míru* (KG, 1953, 61); *bude naše výstavba ještě **úspěšnější*** (KG, 1953, s. 9); *...národní výbory, které nyní pracují **pružněji** a v **těsnější** součinnosti s širokými vrstvami občanů.* (KG, 1953, s. 10); *...bude naše výstavba v dalších letech ještě **úspěšnější**.* (KG, 1953, s. 9).

2.2.4 Intenzifikační částice

Intenzifikační částice slouží v politických projevech k popisu relace zdůrazňující vyšší platnost. Distribuce intenzifikačních částic v politických promluvách sleduje cíl upoutání recipientovy pozornosti, přičemž intenzifikace je dosahováno prostým zdůrazňováním (jedná se o částice prostě zdůrazňovací). Např.: *Přispět **co** nejvíce k vítězství* (KG, 1955, s. 392); *roste **opravdu** krásná a nadějná směna* (KG, 1955, s. 390); ***vsutku** důrazně provést ve Svazu obrat k zemědělské mládeži* (KG, 1955, s. 392); *řeč skutečnosti je **zcela** jasná* (KG, 1955, s. 391); ***Ano**, naše mládež, toť květ, toť pýcha naší lidově demokratické republiky.* (KG, 1955, s. 390); ***Ještě** nikdy nepracovalo tolik žen ve výrobě jako v minulém období.* (KG, 1953, s. 60); *Je nutno*

ještě usilovněji a *směleji* zanášet mezi další vrstvy našich žen myšlenku aktivního boje za mír. Je nutno *ještě* usilovněji, *ještě* *směleji* získávat další tisíce, desetitisíce a statisíce žen do výroby, průmyslu, pro práci v JZD. (KG, 1953, s. 62); Prožíváme dnes **vskutku** velikou historickou událost (KG, 1953, s. 95); Sám německý lid byl **strašně** podveden (KG, 1923, s. 95).

2.2.5 Vytýkáci restriktivní částice

Vytýkáci restriktivní částice plní v politických projevech obdobnou funkci jako částice prostě zdůrazňovací. Z hlediska pragmatického působení na adresáta projevu s sebou nesou vyšší důraz, neboť fungují jako prostředky zdůrazněného vytčení z celku (MČ 2, 1986, s. 235). Např.: *To je **jen** začátek* (KG, 1953, s. 61); *O tom, čím **hlavně** a **především** se má zabývat váš sjezd.* (KG, 1955, s. 391); *porážka těch útočných rozpínavých sil, které po staletí byly věčnou hrozbou sousedům Německa, a **zvláště** pak Československu.* (KG, 1953, s. 95); *A proto se tehdy rozhodl **především** opřít se napříště jednoznačně o svého osvoboditele a mocného spojence, Sovětský svaz...* (KG, 1953, s. 99); ***Vždyť právě jedině** na této základně společného boje za mír a společného přátelství se Sovětským svazem mohla se uskutečnit tato významná návštěva...* (KG, 1953, s. 100); *Každý, i nejposlednější občan naší republiky poznal,...* (AZ, 1957, s. 20).

2.2.6 Obecné totalizující superlativní výrazy *všechn*, *každý*

Totalizující výrazy (totalizátory) slouží k demonstraci absolutního plnění vůle vládnoucího režimu. Z hlediska účinků na adresáta stimulují víru v komplexnost, soudržnost a nezvratnost ekonomicko-sociálních faktorů. Totalizátory *všechn*, *každý* označují bezvýjimečnou totalitu, úplnost množství, zároveň mají zevšeobecnující (generalizující) význam. Např.: ***Všechny** možnosti k uplatnění, ...otevřela jí **všechny** brány do budoucnosti* (KG, 1955, s. 391); ***všem** mladým lidem; **všem** ženám v naší vlasti blahopřál k zítřejšímu velikému svátku* (KG, 1953, s. 60); *využili **všech** práv, která jim naše lidová demokracie dává* (KG, 1953, s. 60); *Spolu se **všemi** mírumilovnými lidmi na celém světě musíme udělat **všechno**, co je v našich silách, abychom zabránili remilitarisaci, znovuvyzbrojení západního Německa.* (KG, 1953, s. 61); ***Všichni** cítí, že nikdy v historii našich národů nebyla věnována taková péče všeobecnému rozkvětu naší země* (AZ, 1957, s. 19); ***Každý**, i nejposlednější občan naší republiky poznal, ...; **všichni** dobře cítí* (AZ, 1957, s. 20); ***Každý** u nás ví,...* (KG, 1953, s. 26).

V opozici k totalizátorům lze vymezit tzv. negátory, jež vyjadřují protiklad totálnosti, tedy nulovost, resp. totální negaci. Např.: *Ještě **nikdy** nepracovalo tolik žen*

v výrobě jako v uplynulém období. Ženy nastupují i v těch oborech práce, kde dřív **nikdy** nebyly. (KG, 1953, s. 60); **nikdy** v historii našich národů nebyla věnována taková péče všeobecnému rozkvětu naší země (AZ, 1957, s. 19).

Totalizátory a negátory a jejich vzájemný kontrární vztah využívá produktor k postulování opozice mezi „starým“ a „novým“ společenským řádem, přičemž vše minulé, „předrežimní“ je vnímáno jako negativní, resp. nedostatečné, vše současné jako pokrokové.

2.2.7 Sdružená synonyma

Sdružená synonyma se projevují v politických komunikátech jako hromadění lexikálních jednotek stejného nebo podobného významu na menším textovém úseku. Pro Bečku (1992) jsou sdružená synonyma prostředkem plnosti výrazu. Juxtapozicí synonymních prostředků dosahuje produktor účinku naléhavosti, nutnosti a nezpochybnitelnosti komunikátu. Ačkoliv lexikální prostředky jsou zatíženy stejnou měrou intenzity, jejich řetězením dochází k intenzifikaci celého sdělení. Jedná se zde o případ iterace, v rámci níž nedochází k opakování stejných lexikálních jednotek, nýbrž shodných distinktivních prvků – sémů; např. sém „vytrvalosti“: *s ještě větším úsilím, houževnatostí a důkladností* (AZ, 1957, s. 17); „rozhodnosti“: *ukazovali směle a průbojně cestu vpřed* (AZ, 1957, s. 16); „pokroku“: *jít vpřed a urychlovat budování* (AZ, 1957, s. 18); *Pokračovat urychleně ve výstavbě socialismu v naší vlasti, v budování lepšího, blahobytnějšího a radostnějšího života nás všech.* (KG, 1953, s. 93); *Naše Národní fronta Čechů a Slováků, ..., den ode dne roste a rozšiřuje se.* (AZ, 1957, s. 19); „opatrnosti“, resp. „pozornosti“: *Zvýšit ostrážitost a bdělost* (AZ, 1957, s. 64); „štěstí“: *s radostnými a nadšenými projevy souhlasu všeho našeho lidu* (AZ, 1957, s. 20).

Z hlediska hodnocení sdělované skutečnosti působí sdružená synonyma jako intenzifikátor kladného evaluačního determinantu socialistického (komunistického) prostředí.

2.2.8 Hyperbolická intenzifikace zájmeny *takový, ten*

Demonstrativa *takový, ten* jako intenzifikační prostředky, projevující se v politických projevech, mají rozdílnou povahu.

Zájmeno *takový* je užíváno k intenzifikaci substance ve významu „tak velký“, tedy intenzita je demonstrována jako kvantitativní posun substance směrem k superlativu (v těchto případech lze nahradit adjektivní zájmeno *takový* adjektivem *největší*), přičemž

intenzifikovaný lexém se významově nemění. Např.: *Můžeme dnes s **takovou** hrdostí pozdravit naši mládež;* (KG, 1955, s. 391); *ten Stalin, který připravil hitlerovským imperialistům **takovou** porážku, jakou ještě nepoznaly světové dějiny...* (KG, 1953, s. 100); *nikdy v historii našich národů nebyla věnována **taková** péče všeobecnému rozkvětu naší země* (AZ, 1957, s. 19).

Intenzifikace zájmenem *ten* je dosaženo přiřazením důrazu – emfáze k substanti, přičemž není signalizován kvantitativní posun samotné substance, tzn. k intenzifikaci dochází pouhým důrazem na vytčený lexém. Zájmeno *ten* využívá jazyk politické propagandy zejména ke zdůraznění osobnosti politických vůdců. Např.: *Světové frontě míru stojí v čele veliký Stalin, **ten** Stalin, který připravil hitlerovským imperialistům takovou porážku, jakou ještě nepoznaly světové dějiny, **ten** Stalin, který vítězně přivedl Sovětský svaz k socialismu a vede jej ke komunismu, **ten** Stalin, který ještě nikdy nezklamal naděje pracujícího lidu a všech národů milujících svobodu a mír.* (KG, 1953, s. 100)

2.3 Expresivita vyjádření a expresivum

Expresivita není pouze jev lexikologický. Při definování se uplatňuje rovněž zvuková stavba slova, slovo tvorba a tvarosloví. Velmi výrazně se expresivita, jako jev stálé potřeby jazyka (Zima, 1961), promítá do syntaktické roviny textu, resp. textové syntaxe. Zima (1961, s. 5) zobecňuje, že „expresivní výraz bývá zpravidla chápán jako výraz vyjadřující vedle prvků nociónálních i osobní citový vztah, třeba již kolektivně zobecněný, k vyjadřované skutečnosti.“

2.3.1 Expresivita a emocionalita

Zima (1961, s. 8) ohledně vztahu expresivity a emocionality píše: „Rozšíření pojmu expresivity přináší časopis *Russkij jazyk v škole*, 1955, č. 6, s. 11., jenž ve stručné glose píše: „Expresivnost – výraznost řeči, ale emocionálnost v jazyce – to je způsob projevu citů. Každý projev emoce je expresivní, ale ne každá exprese je emocionální.“

Podobně píše o vztahu expresivity a emocionality Encyklopedický slovník češtiny (2002, s. 131–132): „Expresivita je příbuzným pojmem k emocionálnosti, která se ale většinou používá jen k vyjádření pozitivních nebo negativních emocí.“

2.3.2 Typologie expresivity

Bečka v Úvodu do české stylistiky (1992, s. 116–128) rozlišuje čtyři typy expresivního pojmenování, a to expresivnost zvukovou, citovou, apelovou a výrazovou.

2.3.2.1 Zvuková expresivnost pojmenování

Ke zvukové expresivnosti řadí Bečka imitativní interjekce (*ťuk, buch*), slova se skupinou hlásek pociťovanou jako zvukově expresivní (*čučet, čudit*), libozvučnost slova, tedy slova mající takový sklad hlásek, který nepůsobí při vyslovování potíže a působí na poslech libě (*mává, louka, lán*) a zastřenou expresivnost – u slov, které uživatel jazyka posuzuje pouze podle znění, k nimž nemá žádné asociace – Bečka (tamtéž, s. 118) sem řadí cizokrajná propria a apelativa, jejichž význam uživatel jazyka nezná).

2.3.2.2 Citová expresivnost pojmenování

Podle Bečky lze zařadit k citové expresivnosti citové interjekce (*ach, au, sakra, hergot*). Z plnovýznamových lexikálních jednotek patří do skupiny citově expresivních pojmenování hodnotící expresiva (hypokoristika, pejorativa), složená expresivní pojmenování obsahující expresivní determinant (*pěkně teplo*) a expresiva impresivní, jež vyvolávají citovou odezvu vyplývající z věcného obsahu slova (*krást, šťastný*) (Bečka, 1992)

2.3.2.3 Apelová expresivnost pojmenování

Nositelem apelové expresivity, tj. přímého apelu na adresáta, mají jen apelové interjekce (*hola, hej*). Významová slova získávají apelovou expresivitu až ve větném užití ve větách apelových (*Pojď se mnou. Kde jsi byl včera.*) (Bečka, 1992)

2.3.2.4 Výrazová expresivnost pojmenování

Výrazovou expresivitou Bečka rozumí nápadnost ve způsobu užití slova. Slovo jako lexikální jednotka nemůže mít tedy výrazovou expresivitu, nýbrž nabývá jí až v aktuálním užití. Výrazová expresivita vzniká právě z rozporu mezi běžnou platností slova a novou, aktualizovanou platností slova jako jednotky pojmenovávací. Bečka sem řadí především pojmenování nepřímá, dále archaismy, příležitostné neologismy (tj. neologismy vytvořené jen pro určitý kontext, určitou situaci, sloužící k humornému účinku), slangy, lexikální jednotky užívané v rozporu s kontextem, se situací nebo vyjadřovanou skutečností. (Bečka, 1992)

V politických projevech lze vysledovat všechny Bečkou zmíněné typy expresivity. Zvuková a citová expresivnost se stýká ve výrazech *štváč, palič, buržuj, kreatura*, apelovou expresivnost naplňují exklamativní formule nejrůznějších typů, např.: *Kupředu, drazí přátelé, v boji za brzké uzavření mírové smlouvy s Německem a za jednotný, nezávislý, mírumilovný, německý stát!* Výrazovou expresivnost (*lokaj, dráb, farizej*) ztotožňujeme se Zimovým pojetím expresivity adherentní (viz níže).

Příruční mluvnice češtiny (dále jen PMČ, 1995, s. 774) považuje za expresivní takové prostředky, u nichž je pojmový obsah nebo vyjadřovaný vztah doprovázen kladným či záporným citovým postojem mluvčího. Nejde však o citové postoje individuální, nýbrž kolektivní. V celkovém významu jazykového prostředku se pak obecný citový postoj k pojmovému obsahu nebo vyjadřovanému vztahu jeví a jako expresivní příznak. PMČ (tamtéž, s. 775), ve shodě s ESČ, spatřuje nositele expresivity ve všech jazykových rovinách – fonetické (reduplikace hlásek), fonologické (substandardní hláskové invarianty), morfologické (např. rodová inkongruence), slovotvorné (např. příznakový sufix substantiv), lexikální, syntaktické a textově syntaktické – stylistické.

Bally (in Zima, 1961, s. 6) zdůraznil sepětí expresivity s našimi hodnotícími soudy. Výraz expresivní a výraz afektivní mu splývá v jeden. Afektivní (expresivní) bude každý jazykový prostředek, který je spojený s emocí.

Bulachovskij (in Zima, 1961, s. 6) rozlišuje slova obsahující pouze významový znak intelektuální povahy a slova s emocionálním zabarvením obsahující nadto i prvek hodnocení.

Filipec (1961, s. 112.) chápe expresivitu nejen jako „pouhou výrazovost, nýbrž jako souhrn všech neintelektuálních, nenocionálních sdělitelných jazykových prostředků.“

Obecně lze říci, že expresivní prostředky slouží k upoutání recipientovy pozornosti, přičemž s sebou nesou evaluativní hodnotu pojmenovávané skutečnosti.

Bečka (1992, s. 112) upozorňuje, že – z hlediska systémového – je velmi obtížné rozlišit pojmenování expresivní a hodnotící, neboť hodnocení „je spojeno se silným citovým zabarvením a je plně subjektivní“.

Bally a Bulachovskij akcentují ve svých pojetích expresivity hodnocení, respektive schopnost hodnocení – evaluativnost. Evaluativnost je charakteristicky subjektivní povahy, tj. platí, že různí mluvčí mohou tentýž denotát hodnotit různým způsobem. Čermák (2010, s. 118) uvádí, že „evaluace může být různě silná, a tedy

i různě účinná. Jejím cílem je vyjádřit na jedné straně „pozitivní – negativní“ postoj mluvčího (čistě lingvisticky je pak součástí expresivní funkce), zatímco na druhé straně usiluje o vliv na posluchače (a lingvisticky se tak různě silně aktivuje funkce konativní, resp. direktivní).“

2.3.3 Expresivní prostředky v politických projevech a jejich funkční rozpětí

V rámci naší práce sledujeme expresivitu z hlediska dělení, které zpracoval Zima v knižní studii *Expresivita slova v současné češtině* (1961). Rozšíření materiálové základny o expresivní prvky projevů mluvených a textů uměleckých umožnilo Zimovi rozlišit trojí typ slovní expresivity: inherentní (poznatelný i bez větné souvislosti), adherentní (vznikající významovou změnou slova) a kontextový (způsobený vzájemným proniknutím stylisticky nesourodáho výraziva).

2.3.3.1 Inherentní expresiva

Zima (1961, s. 10 – 11) dospívá shrnutím výzkumu expresivity ke trojímu členění, a to na základě rozpoznatelnosti expresivního charakteru lexikální jednotky. Typ slovní expresivity, poznatelný zpravidla jazykovým povědomím a bez kontextu, nazývá expresivitou inherentní, např.: *Štvává kampaň těchto stvůr...* (KG, 1953, s. 29).

V politických projevech se inherentní expresivita projevuje zejména v distribuci slovotvorných sufixů: -ář: *odpornou bandu zbankrotovaných politikářů*. (KG, 1955, s. 390); -áč: *válečných štváčů*. (KG, 1955, s. 391); -(n)ík/-ák: *Právě v poslední době jsme svědky nového projevu hanebné politiky amerických imperialistů a bonnských rozkolníků*. (KG, 1953, s. 98); *Pohodlníci a lajdáci velická díla nevybudují*. (AZ, 1957, s. 205); -ec: *duše reakčních zaprodanců* (KG, 1955, s. 391); *ufňukanci* (AZ, 1957, s. 205); *Ustrašenci se lekají velkých plánů a úkolů*. (AZ, 1957, s. 204); -ický: *důsledky západnické politiky* (KG, 1953, s. 26); *západnické výzvědné služby*. (KG, 1953, s. 27). (Sufix -ický zde stojí v opozici k bezpříznakovému sufixu -ní.)

V politických projevech se inherentní expresivita projevuje rovněž v užívání kompozit, např.: *...– pak nezřídka se setkáte s nějakým bývalým popoháněčem a drábem bývalého kapitalistického vydřiducha*. (KG, 1953, s. 41); *Přímo až k nám slyšíme ze západu třesk zbraní, které se znovu dávají do rukou starým hitlerovským hrdlořezům*. (KG, 1953, s. 61).

2.3.3.2 Adherentní expresivita

Slova, která nemají znaky expresivity ve svém základním významu (jsou ve srovnání se slovy inherentně expresivními neutrální, vyjadřují věcné pojmy jako odraz skutečnosti), se mohou stát expresivy. Ačkoliv v určitém kontextu zachovávají adherentní expresiva svůj základní, neutrální, věcný význam, v kontextu jiném mohou nabývat expresivních znaků, které se v dalším vývojovém stádiu lexikalizují. Dochází tak k významovému větvení slova, jež má pak vedle svého věcného významu i význam expresivní – adherentně expresivní, který často vzniká transpozicí lexikálních jednotek z jiných oblastí (kontextů) jazykové reality (aktualizované historismy, užití výrazů pocházejících z neživé, respektive živočišné říše apod.) Např.: *Kapitalistických **lokajů** a cynických špiónů.* (KG, 1955, s.390); *Svědčí za druhé o tom, že neměli pravdu **farizejové**...* (KG, 1955, s. 391); *Jako **lokaj** amerického imperialismu pomlouvá Tito hrdinsky bojující Koreu,...* (KG, 1953, s. 29); *Pro bělehradské **lokaje** je rovněž samozřejmé,...* (KG, 1953, s. 29); *...– pak nezřídka se setkáte s nějakým bývalým popoháněčem a **drábem** bývalého kapitalistického vydřiducha.* (KG, 1953, s. 41); *A proto také s vámi věříme, že nemůže již dlouho trvat násilné rozdělení Německa, oddalování mírové smlouvy a hanebná **fraška**, kterou hrají američtí **principálové** s bonnskými **loutkami**.* (KG, 1953, s. 146); *Pod jejím vedením se Jugoslávie přeměnila v pravé **rejdiště** všech možných imperialistických generálních štábů.* (KG, 1953, s. 30); *Živobyť pro **smečku** jeho hrdlořezů* (KG, 1953, s. 30).³

³ **dráb**, -a m. (1. mn. -ové, -i) 1. (ve středověku) pěší voják n. voják vůbec: dal se mezi dráby vojanské (Jir.) 2. (dř.) vrchnostenský n. obecní zřízenec, dozorce, hlídač, posel, strážník; biřic, pochop: panský d.; dělat drába; odvedli ho drábové: d. zabubnoval na buben; přen. hanl. náhončí a d-ové podnikatelů †3. lid. lesní loupežník (Něm.);

farizej, -e (1. mn. -ové, -i), farizeus, -ea (1. mn. -eové) m. (z hebr.) 1. (část. farizeus) příslušník starozidovské náboženské strany: farizeové a zákoníci 2. (zprav. jen farizej, zř. též farizejec, -jce m.) (farizejka, -y ž.) hanl. pokrytec, licoměrník: lidé s křivou páteří, f-ové, lstiví potměšilci a zrádci;

fraška, -y ž. (2. mn. -šek) (z it.) 1. veselohra s obhroublou komikou: obrozená f. Masné krámy; Moliérový frašky 2. expr. neoprávdové, nesmyslné jednání, dění;

lokaj, -e m. (1. mn. -ové) (z něm. driv. špan.) (za feudalismu a kapitalismu) livrejovaný sluha k osobní službě: pán zazvonil na l-e; přen. hanl. bezcharakterní přísluhovač, patolízal: l-ové imperialismu; → expr. zdrob. lokajík, -a m. (6. mn. -cích);

loutka I, -y ž. (2. mn. -tek) 1. figurka představující něj. bytost, zvl. figurka loutkového divadla 2. člověk (zprav. žena) vzhledného, dokonalého zevnějšku, ale vnitřně prázdný, člověk, jehož jednání řídí někdo jiný: bezduchá, marnivá l.; – povolná, nastrčená, bezmocná l.; americké loutky v jihokorejské vládě; → zdrob. k 1, 2 loutečka, -y ž.;

principál, -a m. (1. mn. -ové) (principálka v. t.) (z lat.) 1. (dř.) majitel divadla, zvl. kočovného, cirkusu ap.: p. herecké společnosti; Matěj Kopecký, p. loutkového divadla 2. zast. ob. majitel něj. podniku vůbec, zaměstnavatel, představený, šéf: p. kupeckého krámu; myslivny se dočkal, když umřel jeho p. myslivec (Vrba); p. s učitelským mládencem správce školy; přen. expr., hanl. p-ové angloamerického bloku (Lid. nov.) vedoucí státníci.

Adherentní expresiva zdůrazňují rozštěpení světa na dva tábory, a to tábor socialistický, popř. komunistický, tedy v rámci vládnoucí dogmatiky vnímaný jako demokratický, a na tábor kapitalistický, popř. imperialistický, vnímaný jako nedemokratický, jehož reprezentanti jsou pojmenováváni adherentními expresivou typu *dráb, principál*.

Substantivní nominace *pán* je vyhraněna opozicí k nominaci *soudruh*, a tedy nese silný expresivní příznak s negativním evaluativním determinanem, např.: *Ale tehdy tito pánové, jak se říká, s námi vyrazili dveře, aby se mohli objímat s Hitlerem*. (KG, 1953, s. 28); *Snižováním mezd, vyhazovem, četnickým bajonetem a kriminálem dovedli páni hnát dělníky k většímu výkonu* (KG, 1953, s. 40).

2.3.3.3 Kontextová expresivita

Posledním typem je expresivita kontextová. Jedná se o typ expresivity, v němž se expresivní příznak projevuje v konkurenci dvou různých stylistických vrstev, jejich prolínáním. Kontextové expresivum se tedy projevuje nápadným odlišením od svého jazykového okolí.

V rámci naší práce chápeme kontextovou expresivitu jednak jako jazykové výrazy, jež jsou významově nestabilizované, jejichž expresivitu tedy nezachycuje lexikologie, jednak výrazy, jejichž expresivita vzniká vzájemným prolínáním odlišných stylistických vrstev. (Srov. Zima 1961, s. 84).

Do kontextové skupiny expresivních prostředků zařazujeme především aktualizované frazémy, např.: *Je smutné, že se najdou synové a dcery, pocházející z českých matek, kteří sázejí na americkou kartu*,... (KG, 1953, s. 26) – jež stojí proti lexikalizovanému frazému „sázet na jedinou kartu“ (Čermák; Hronek, 2009/3, s. 275); *Remilitarisace západního Německa je konec konců i pro ně hrou s ohněm, na němž by se mohli sami popálit*. (KG, 1953, s. 24) – neslovesný frazém „hra s ohněm“ (Čermák; Hronek, 2009/2, s. 105) aktualizovaný atributivní větou; *Tak západní imperialisté šlapou nohama svoje vlastní závazky* (KG, 1953, s. 24) – aktualizace transpozicí frazému „pošlapat čest“ (Čermák; Hronek, 2009/3, s. 101).

---

rejdiště, -ě s. (2. mn. -šť) 1. místo na rejdní (ve význ. 1, zř. 2): za humny bylo r. dětí; sýpka se stala r-m myší; – překluzké r. (Přleg.) taneční sál; často přen. expr. místo něj. nekalé činnosti, rejdu: r. reakčních živlů; r. zlých duchů

smečka, -y (2. mn. -ček) (*smeč, -e Kos.) ž. 1. lovíci houf psů n. vlků; psi vedení k lovu: s. chrtů, vlků; zápas mezi vlkem a smečkou ohařů; ust. spoj. jít se smečkou chovat se jako smečka; zákon smečky slepého podřízení zájmům celku; přen. expr., čast. hanl. (o lidech, řídč. též o věcech): s. záškodníků a špiónů banda, horda, tlupa; nacistická s.; vykořisťovatelská s. (SSJČ, dostupné na <http://ssjc.ujc.cas.cz/>, heslové statě kráceny.)

Za typ kontextové expresivity pokládáme dále signalizovanou ironii, např.: *Vždyť už skutečnost, že mezi Adenauerovými „brannými poradci“ figurují vysocí důstojníci Hitlerovy armády, mluví za celé knihy.* (KG, 1953, s. 24); *Tato starost a horlivost by nás snad mohla dojímat, když jsme se jí dovolávali v Mnichově a potom 15. března 1939. Ale tehdy tito pánové, jak se říká, s námi vyrazili dveře, aby se mohli objímat s Hitlerem. Proto necht' se nám dnes nevnucují se svou „starostlivostí“, kterou právě dnes nejméně potřebujeme.* (KG, 1953, s. 27).

Za zvláštní typ kontextové expresivity lze pokládat kolokaci „maják míru“ a „lepší zítřek“ (např.: *V masách německého lidu roste tak stále více autorita Německé demokratické republiky jako hlavní základny boje za obnovení jednoty Německa, jako majáku míru a lepšího zítřka všeho německého lidu.* (KG, 1953, s. 99) „Maják míru“ jako nově utvořená kolokace s významem „záštita/strážce míru“ byla ideologicky využívána k pojmenování komunistických režimů (např.: NDR, SSSR), kterým přisuzovala výsadní postavení v tehdejším politickém prostředí. Kolokace „lepší zítřek“ poukazuje na příznivý budoucí vývoj společnosti. Obě tyto původně nové kolokace se díky nadměrnému užívání ustálily, získaly samostatný význam (lexikalizovaly se, jsou zaneseny v SSJČ⁴), a tedy ztratily svou původní expresivitu kontextovou.

Je nutno upozornit, že ačkoliv expresivitu inherentní a adherentní nahlížíme ve shodě se Zimovým pojetím expresivity (Zima, 1961), expresivitu kontextovou chápeme úžeji. Na rozporuplnost kontextové expresivity reaguje Jelínek (1963), který upozorňuje, že Zimovi zde expresivita splynula s nápadností vyjádření vůbec, přičemž její hranice rozšířil téměř na všechny jazykové prostředky, které se nějakým způsobem odlišují od neutrálního pozadí.⁵

V politických projevech nalézáme všechny tři zmíněné typy expresivity. Lexikální prostředky s expresivním příznakem jsou zpravidla rozvíjeny hodnotícím či intenzifikačním determinantem, reprezentovaným adjektivem, respektive adverbiem (viz dále).

---

⁴ **maják**, -u m. (6. mn. -cích) (z rus.) věž v moři n. na pobřeží vybavená reflektory pro orientaci lodí; věž n. stožár se světlem k označení letiště n. letecké trati: strážný m.; světla m-u; letištní, traťový m.; přen. ukazatel, cíl, záštita: m. míru, svobody; → zdrob. majáček, -čku m. (6. mn. -čcích, -čkách); — majákový příd.: m-á světla; m-á věž; m. vysílač; tech. m-á loď vybavená věžní stavbou k signalizačním účelům; **zítřek** (poněk. zast. a ob. zejťrek Šim.), -řka, řidč. -řku m. (6. mn. -řcích) 1. následující den: odložit, nechat něco na z.; počkat do zítřka; od zítřka má dovolenou; sotva se dočká zítřka do rána zemře; úloha, příprava na z.; žije z dneška na z. žije skromně, chudě n. žije jen přítomnosti 2. příští doba; budoucnost: co asi přinese z.!; víra vlepší z. (Zápota); svobodný z. (Fuč.)

⁵ Zima k expresivním řadí i takové jazykové prostředky, jež plní v textu funkci historizující a estetickou, viz *Expresivní jazykové prostředky v díle Vladislava Vančury* (in Zima, 1961).

Expresivní prostředky vystupují do popředí především v zobrazování nepřítele. Dochází k utváření expresivně hodnotících period, přičemž se jednotlivé typy expresivity doplňují, a dochází tak ke kumulaci expresivních prostředků. Např.: *Ostatně nemůže být na škodu, když se znovu **podíváme na zuby** oněm západním „**přítelíčkům**“, jakou **úlohu sehráli při Mnichově a při hitlerovském protektorátu**. Je to nutné zejména proto, poněvadž tito **pánové** **projevují stále nápadnější horlivost a starost o samostatnost a nezávislost Československé republiky**. Tato **starost a horlivost by nás snad mohla dojmout**, když jsme se jí dovolávali v Mnichově a potom 15. března 1939. Ale tehdy tito **pánové**, jak se říká, **s námi vyrazili dveře**, aby se mohli **objímat s Hitlerem**. Proto necht' se nám dnes nevnučují se svou „**starostlivostí**“, kterou právě dnes nejméně potřebujeme.* (KG, 1953, s. 27).

2.4 Sugestivní specifické řečnické prostředky

V rámci naší práce zařazujeme k prostředkům záměrného opakování řečnické prostředky sugestivní, které podle Lotka (2004, s. 99) tvoří nejpočetnější a nejpestřejší skupinu specifických řečnických prostředků. Sugestivní řečnické prostředky stimulují a podněcují posluchačovu pozornost. Nejvíce jsou zde zastoupeny právě opakovací řečnické figury.

2.4.1 Záměrné opakování jako prostředek expresivní a intenzifikační

Záměrné opakování se vyskytuje v politických projevech velmi často. Svoji jazykovou podstatou vychází z expresivity a intenzity vyjádření, a proto zařazujeme popis prostředků záměrného opakování za popis jazykových jednotek expresivních a intenzifikačních.

M. Grepl (1967) píše, že „opakování částí výpovědi se často chápe primárně jako jev roviny mluvnické stavby výpovědi. Mluví se proto o opakování „větných členů“ nebo „větných částí“ a buď se o něm pojednává při výkladech o vztazích povahy koordinační, nebo se zavádí vedle kategorie větných členů rozvitých, několikanásobných, případně vytčených apod. ještě speciální kategorie větných členů opakovaných.“ Podle Grepla je však svou podstatou záměrné opakování primárně jevem roviny významové výstavby výpovědi, nikoliv jevem roviny mluvnické stavby věty. Běží při něm o opakování složek s velkou mírou výpovědní dynamičnosti s cílem zdůraznit je nebo zesílit. Otázka větněčlenské platnosti opakovaných výrazu se odsouvá do pozadí, neboť není důležité, zda se opakuje podmět, předmět nebo příslovečné

určení. Je proto správnější mluvit raději o opakování částí výpovědí než o opakování větných členů.

J. V. Bečka (1968) vidí základní znak duplikovaného pojmenování ve zvukové nápadnosti, zvukové expresivitě, která může být intonačně ještě zesílena. Opakování téhož slova samo je i sémanticky nápadné, má tedy i tzv. výrazovou expresivitu. Navíc upozorňuje, že iterace může být modifikována. Častou průvodní modifikací je zesílení, intenzifikace významu, přičemž se jedná o intenzifikaci, kterou Bečka nazývá jako intenzifikaci násobenou nebo dynamickou. K modifikovaným opakováním řadíme v rámci naší práce gradaci (klimax), enumeraci a syntaktický paralelismus.

M. Grepl i J. V. Bečka se shodují v dělení iterace (tedy opakování) na iteraci intenzifikační a iteraci emfaticko-emocionální.

2.4.1.1 Intenzifikovaná dynamická iterace

O intenzifikovanou iteraci jde podle Grepla (1967) tam, kde se opakováním vyjadřuje velká míra, popř. stupňování vlastnosti či děje. Charakteristické je užívání syndetického spojení. Bečka (1968) hovoří o spojkové iteraci, ve které koordinační spojka *a* vyznačuje sčítání významu opakovaného slova, dochází tak k násobenosti významu. Násobenost pokládá Bečka za základní významovou modifikaci všech spojkových iterací, při níž dochází k významovému zatížení násobeného výrazu.

V politických projevech simuluje intenzifikovaná dynamická iterace kontinuitu záměrného jednání, např.: *Nuže, všechny tyto závazky, převzaté v Postupimi po skončení druhé světové války Spojenými státy americkými, Velkou Británií a Francií, byly jimi porušeny a jsou – opakuji – denně **znovu a znovu** porušovány.* (KG, 1953, s. 23), do níž se dále promítá sém „nutnosti“: *To nás též zavazuje, abychom neustále **hlouběji a hlouběji** si osvojovali učení leninismu.* (KG, 1953, s. 243); *Musí si osvojit potřebné vědomosti, **učit se a zase se učit**, ...* (AZ, 1957, s. 63); či „pokroku“: *Naše osvobozená práce vydává denně **nové a nové** plody, ...* (AZ, 1957, s. 64); ***Noví a noví** vlastenečtí pracovníci.* (AZ, 1957, s. 19); *Jako sovětští lidé, musíme i my naučit stavět se kriticky a sebekriticky ke svému dílu, nikdy se neuspokojovat dosaženým a neustále spět k **vyšším a vyšším** metám.* (KG, 1953, s. 190).

2.4.1.2 Emocionálně-emfatická iterace

Při emocionálně-emfatické iteraci nedochází k násobenosti významu. Opakováním výrazu je vyjádřena naléhavost a rozhodnost. Např.: *Tím více však máme povinnost, abychom **varovali, varovali** všechny, kdož více než hlasu svého srdce naslouchají Hlasu*

Ameriky. (KG, 1953, s. 27); *Ještě žádnému, žádnému z agentů a zrádců u nás stromy do nebe nenarostly a nenarostou.* (KG, 1953, s. 108).

Prostředkem emocionálně-emfatické iterace nad rámec jedné výpovědi je opakování využívající anadiplozi. Jedná se o opakování posledního členu předchozí výpovědi na první pozici výpovědi následující, např.: *Ale je to i jejich povinnost. Povinnost ke svým dětem, rodinám, národu, vlasti.* (KG, 1953, s. 61); *Byl zvolen do Ústředního výboru nově vytvořené bolševické strany soudruh Stalin. Stalin, největší žák Leninův a nejvěrnější jeho spolubojovník, který se pak stal slavným pokračovatelem v Leninově díle.* (KG, 1953, s. 251)

2.4.2 Gradace – klimax

Podle Lotka (2004, s. 109) jde v případě klimaxu o hromadění druhově stejnorodých slov ve funkci nějakého větného členu, přičemž dochází k postupnému zesilování významu, které má dramatizující funkci. Bečka (1992, s. 407) popisuje klimax jako stylistický prostředek dramatický, v rámci něhož dochází k vyhrocování, stupňování skutečnosti. Bečka dále píše, že „v argumentaci odborný autor jen zřídka volí gradaci, naopak spíše uvede nejprve argument nejsilnější, který je již sám o sobě postačující, a ostatní uvede po něm jako argumenty průvodní. (Bečka, 1992, s. 407).

Naopak v politických projevech se klimax využívá velmi často. Důvodem je jeho sugestivní účinek na adresáta. Zároveň je gradace prostředkem intenzifikačním a expresivním.

V rámci naší práce chápeme klimax jako sugestivní specifický prostředek, neboť využívá iteraci, přičemž se jedná o iteraci, jež je modifikovaná stupňující se intenzitou (intenzifikovaná iterace).

V politických projevech se klimax distribuuje na úrovni substantiv, např.: *Úderník, zlepšovatel, stachanovec, to ať je nový hrdina, nový ideál naší mládeže.* (KG, 1955, s. 392); *Německo se nesmí stát nástupištěm světových imperialistů proti nám, proti Sovětskému svazu, proti zemím lidové demokracie.* (KG, 1953, s. 61); *Šance v tomto zápasu jsou zcela na straně práva a spravedlnosti, na straně míru a demokracie, na straně světové fronty míru, vedené Sovětským svazem.* (KG, 1953, s. 99); *Snižováním mezd, vyhazovem, četnickým bajonetem a kriminálem dovedli páni hnát dělníky k většímu výkonu* (KG, 1953, s. 40); dále na úrovni adjektiv, např.: *Jde nyní o to, vychovat ty statisíce nových členů v nadšené, uvědomělé a obětavé vlastence, ve skutečné budovatele socialismu v naší vlasti.* (KG, 1955, s. 392); a číslovek, např.:

získat nové *tisíce, desetitisíce a statisíce* mladých lidí pro údernickou práci a socialistické soutěžení (KG, 1953, s. 106). Klimax distribuovaný slovesy je v politických projevech vyjádřen pomocí modifikace slovesné modality, např.: *Mohou a mají* prospět tím, že dají své konkrétní poznatky o dřívější činnosti Slánského k dispozici Ústřednímu výboru (KG, 1953, s. 107); a pomocí modifikace slovesného času, např.: *Jako nezadržitelný, bouřlivý přívál nastupuje nový, lepší život a smetá a smete* všechno mrtvé a shnilé, všechnu veteš minulosti! (KG, 1955, s. 391); *Omezili jsme a dále omezujeme* možnost, aby si jednotlivci, nebo i určité vrstvy národa, zakládali svoji radost a své štěstí na bídě druhých. (AZ, 1957, s. 60); *Že zradit mohou jednotlivci, ale strana že zůstala a zůstane* svému poslání věrna až do konce. (KG, 1953, s. 109). Oběma slovesnými modifikacemi se vytváří dojem kontinuální změny, kontinuálního dění. Zároveň jsou jím naplňovány distinktivní rysy důležitosti, nutnosti, pokrokovosti a trvalosti.

Gradace, využívající iteraci, se vyskytují rovněž ve větších promluvových celcích. Jedná se o syntaktické paralelismy, při nichž se užívá obdobných syntaktických struktur, přičemž táž pojmenovávaná skutečnost, nahlížená z více pohledů, je dále rozvíjena a intenzifikována, a nabývá tak emfaticko-emocionálního a expresivního charakteru. Např.: *A zvláště bych chtěl vyzvednout, že šance na vítězství jsou na naší straně proto, že světové frontě míru stojí v čele veliký Stalin, ten Stalin, který připravil hitlerovským imperialistům takovou porážku, jakou ještě nepoznaly světové dějiny, ten Stalin, který vítězně přivedl Sovětský svaz k socialismu a vede jej ke komunismu, ten Stalin, který ještě nikdy nezklamal naděje pracujícího lidu a všech národů milujících svobodu a mír.* (KG, 1953, s. 100)

Pro gradační postupy, vyskytující se v politických projevech, je příznačné superlativní, hyperbolické vyjádření, respektive jeho totálnost. Z hlediska lexikálních prostředků se zde často uplatňují totalizátory (např.: absolutní hyperbolická negace *ještě nikdy nepoznaly světové dějiny*).

2.4.3 Enumerace

Výčtem rozumíme uvedení pojmů a myšlenek, které jsou spojeny určitým jednotícím prvkem nebo společným znakem. Tento znak může být uveden vpředu pojmem nadřazeným, např.: *Za třetí nutno zvýšit podíl mládeže na správě země. V národních výborech a jejich orgánech, v závodních radách, v armádě a Národní bezpečnosti, v soudnictví, v kulturních institucích, tam všude potřebujeme mladé lidi.*

(KG, 1955, s. 392); *Chceme, aby naše ženy pracovaly nejen na druhořadých pracích, nýbrž i na místech odpovědných, aby nabývaly potřebných znalostí a kvalifikace. Chceme, aby nám přibývalo inženýrek, techniček, ředitelek závodů, agronomek, předsedkyň JZD a podobně.* (KG, 1953, s. 61); nebo vzadu pojmem shrnujícím, většinou kvalifikujícím anebo hodnotícím, přičemž shrnující pojem může být dále intenzifikován klimaxem např.: *Úderník, zlepšovatel, stachanovec, to ať je nový hrdina, nový ideál naší mládeže.* (KG, 1955, s. 392); popř. je ohraničen z obou stran, čímž je posílena emfatická funkce vytčeného, např.: *Cifry a fakta, které zde uváděla o účasti žen v boji za mír; o počtu žen, které se v minulém roce zařadily do výroby; o účasti žen v budování jednotných zemědělských družstev, zvláště při adaptacích kravínů; o vzrůstu procenta žen v národních výborech; a posléze o jeslích a mateřských školkách – to jsou vskutku sváteční cifry.* (KG, 1953, s. 60)

Výčet výše popsany můžeme pokládat za výčet demonstrativní, tedy výčet příkladový. Jedná se o amplifikaci obsahovou. V demonstrativních enumeracích je prezentována pouze specifická množina pojmů, které vládní režim považuje za užitečné, respektive politicky důležité, přičemž důležitost vytčeného obsahu reguluje sám režim. Obsah výčtu je tak restriktivně omezen na oblast výkonné moci, popř. ekonomicko-sociálních aspektů.

Zvláštním způsobem je demonstrativní výčet manipulativně užíván k prezentaci obrazu nepřítele. Vytčená pojmenování jsou vybírána tak, aby mezi nimi recipient vnímal souvztažnost, jakkoliv je pouze zdánlivá či irelevantní. Lexikálně tak dochází k synonymizaci pojmů výčtu, které mají být vnímány negativně: např. *V tom jim samozřejmě s největší ochotou pomáhají skrytí i veřejní nacisté, němečtí velkokapitalisté a hitlerovská soldateska.* (KG, 1953, s. 98), kde se konceptuální význam nominací *nacisté a hitlerovská soldateska* přenáší na nominaci *velkokapitalisté*, která vlastní konceptuální význam ztrácí a asociačně nabývá významu konotačního. Podobně např.: *Proto německý lid zbavil ve východním Německu politické a hospodářské moci ty, kdož byli podněcovatelem a organisátorem nacismu, finanční oligarchii, prusácké junkerské velkostatkáře a velkofabrikanty.* (KG, 1953, s. 95).

Specifickou funkci zaujímá v politických projevech výčet iterativní. Jedná se o enumeraci, jež využívá opakování jako prostředek sugesce, přičemž nepřináší objektivně nové skutečnosti, ale formálně amplifikuje jednu skutečnost, proto i výčet – enumeraci – zařazujeme v rámci naší práce k specifickým řečnickým prostředkům využívajícím opakování. Výčet se tak stává pouhým pleonastickým vyjádřením téhož.

Lze tedy říci, že výčet jako specifický prostředek politických projevů zahrnuje užívání sdružených synonym, pleonastických vyjádřeních a intenzifikovaných iterací – klimaxů (viz výše). Např.: *Mládež si musí osvojit takové odborné, technické i vědecké znalosti, aby ony ohromné, někdy obtížné a svízelné, ale zároveň velkorysé a netušený rozvoj a blahodárný užitek přinášející dnešní i budoucí stavby socialismu dovedla se zdarem uskutečnit. Proto musíme naši pracující mládež vychovávat v radostném optimismu, učit ji žít radostné mládí a přesvědčovat ji, jak je důležité a nutné učit se, odborně se zdokonalovat, údernicky výkony zvyšovat a plány socialistického budování důsledně a dochvilně plnit.* (AZ, 1957, s. 61).

2.4.4 Syntaktický paralelismus

Bečka (1992, s. 256–261) hovoří o syntaktickém paralelismu jako o paralelní větě stavbě, v níž dochází k opakování společného členu, přičemž může jít o opakování doslovné, jež má silnou výrazovou expresivitu, a opakování společného členu či členů v synonymních obměnách, jež je méně nápadné než opakování doslovné.

Syntaktický paralelismus patří k živým opakovacím sugestivním figurám vyskytujícím se především v agitačních projevech. Vzniká opakováním stejných nebo podobných po sobě následujících syntaktických konstrukcí (uplatňuje se zde především anafora) a slouží jako prostředek zvětšení objemu textu s ohledem na významové zatížení předkládané informace.

V politických projevech slouží syntaktické paralelní konstrukce ke zdůraznění sémů „pravdivosti“, např.: *Ukázalo se, že máme co dělat se široce založeným protistátním spiknutím. Ukázalo se, že protistátní spiknutí je organisováno uvnitř komunistické strany. Ukázalo se, že protistátní spiknutí je vedeno spikleneckým centrem, v jehož čele stál bývalý generální tajemník komunistické strany Československa Rudolf Slánský. Ukázalo se, že toto protistátní spiklenecké centrum je řízeno americkými imperialisty a že sloužilo všem imperialistickým špionážním službám. Ukázalo se, že konečně cíle tohoto spikleneckého centra jsou v podstatě tytéž, jaké sledovali v únoru 1948 poražení reakční pučisté. Ukázalo se také, že zrádná a podryvná práce protistátního spikleneckého centra byla tím nebezpečnější, poněvadž byla prováděna uvnitř komunistické strany, lidmi ve vysoce odpovědných funkcích, lidmi, které jsme dříve považovali za soudruhy.* (KG, 1953, s. 205); *Stalo se tak na základě poznání, že Slánský v této funkci zklamal, že se na ni nehodí. Stalo se tak proto, že v době výkonu této funkce Slánským proniklo do různých vedoucích orgánů strany*

a státu poměrně mnoho přímých agentů domácího i zahraničního nepřítele strany a republiky... **Stalo se tak proto**, že v době úřadování Slánského jako ústředního tajemníka vedla jeho nesprávná kádrová a organizační politika, jakož i jeho nesprávné pracovní metody k oslabení akceschopnosti strany...(KG, 1953, s. 105); „správnosti“, např.: **Správné proto bude odhalovat a mařit** válečné přípravy paličů války s americkými imperialisty v čele. **Správné bude bojovat proti** jejich hanebným válkám v Koreji, v Indočíně a v Malajsku. **Správné bude houževnatě bojovat za** mír. (KG, 1953, s. 185); „nutnosti“, např.: **Ať je vám pobídkou** veliký příklad vašich sovětských sester, nadšených budovatelek komunismu v své vlasti. **Ať je vám pobídkou** i cit solidarity se ženami kapitalistických zemí, které ještě těžce bojují za holou skývu chleba pro své děti. **Ať je vám pobídkou** zejména veliký zápas za mír, který je bojem všech prostých žen a matek na celém světě. (KG, 1953, s. 62); **I my musíme a budeme bojovat**, především pokud je ohrožován v našem nejbližším sousedství. **I my musíme a budeme usilovat** o to, abychom každého občana přesvědčili, že všichni, kdož připravují válku, strojí současně úklady proti existenci Československé republiky. **I my musíme a budeme vést** každého občana k tomu, aby poctivou prací posiloval svou vlast a tím i mír. (KG, 1953, s. 31 – 32); **Je nutno ještě usilovněji a směleji** zanášet mezi další vrstvy našich žen myšlenku aktivního boje za mír. **Je nutno ještě usilovněji a směleji** získávat další tisíce, desetitisíce a statisíce žen do výroby, průmyslu, pro práci v JZD. (KG, 1953, s. 62);

2.5 Emfatické specifické řečnické prostředky

Emfatické řečnické prostředky se vyznačují v textu jistou spontánností. Emfází rozumíme citové vzrušení, které v procesu komunikace zasahuje jak posluchače, tak samotného řečníka. Lotko (2004) píše, že „dobrý řečník obsah svého projevu i proces sdělování vždy určitým způsobem prožívá, prozrazuje osobní, resp. profesní zájem a tím přesvědčivěji působí na posluchače. Důležité je to, aby citová angažovanost nepřekročila určité meze únosnosti, a to oběma směry. Nedobře působí na posluchače jak nezaujatý, lhostejný projev, tak jeho opak – projev citově přehnaný.“ K emfatickým specifickým řečnickým prostředkům řadíme exklamativní formule, řečnickou otázku, řečnickou odpověď a apostrofu. Emfatickou funkci plní i inverzní pořádek slov v promluvě.

2.5.1 Exklamativní formule a apostrofa

Exklamace (zvolání) se vyskytuje v politických projevech v hojné míře. Formou zvolací věty se vyjadřuje emocionální vztah mluvčího k obsahu výpovědi. Exklamace nabývá zpravidla konkluzivního charakteru k předkládaným skutečnostem s průvodním hodnotícím determinantem. Např.: *Každý u nás ví, že Německá demokratická republika dala odsunutým od nás Němcům nový domov, takže jim ani nenapadne myšlenka na revanš a revisi. **Jak jinak i tato věc stojí v západním Německu!*** (KG, 1953, s. 26); ***Jak jinak by situace mohla vypadat, jak jinak by při nejmenším v Evropě mohl být zabezpečen trvalý mír, kdyby byly plněny postupimské směrnice!*** (KG, 1953, s. 25).

Exklamace bývá někdy provázena apostrofou, tedy oslovením nepřítomné osoby či objektu. Jedná se tedy o jistý způsob odvracení se řečníka od posluchače. Bečka (1992, s. 207 – 208) hovoří při užití apostrofy o vzniku „nepřímé polarizace ve sdělování“. Produktor tedy neoslovuje recipienta, ale objekt sdělení. Např.: *To je tedy příčina, proč s hrdostí a pýchou hledíme na naši mládež. A měly by se nad tím dvojím obrazem též zamyslet, ale i zachvět černé duše reakčních zaprodanců a válečných štváčů tam za hranicemi. Řeč skutečnosti je zcela jasná: **Pánové,** vaše pře je v této zemi nadobro prohrána! Jako nezadržitelný, bouřlivý příval nastupuje nový, lepší život a smetá a smete všechno mrtvé a shnilé, všechnu veteš minulosti!* (KG, 1955, s. 390); *Mezi jiným se snaží lidem namluvit, že po případu Slánského si prý v Československu není nikdo jist svým osudem. Ne tak, **pánové!** V Československu je si každý poctivý a čestný občan velmi jist svým osudem a svou budoucností!* (KG, 1953, s. 109).

Velmi často dochází k hromadění exklamativních formulí v podobě hesel, zpravidla v závěru projevu, např.: ***Takto, se vším naším dělným lidem a za pomoci velikého Sovětského svazu, za pomoci soudruha Stalina – půjde to! Rozkvete v naší krásné zemi socialismus! Uhájíme mír silou svých budovatelských úspěchů!*** (KG, 1953, s. 67); *Proto, soudružky a soudruzi, **dále a směleji vpřed, k vybudování socialismu v naší vlasti! Zdar a čest československému lidu, budujícímu šťastný socialistický zítřek! Sláva naší milované vlasti, lidově demokratické republice Československé! At' stále mohutní a vítězí světová fronta míru v čele se Sovětským svazem! At' žije nejlepší přítel československého lidu, vůdce sovětských národů a mírové fronty celého světa, veliký Stalin!*** (KG, 1953, s. 72); *A dovolte, abych ještě jednou zvolal ke všemu německému lidu: **Kupředu, draží přátelé, v boji za brzké uzavření mírové smlouvy s Německem a za jednotný, nezávislý, mírumilovný, německý stát! At' věčně žije přátelství mezi československým a německým lidem,***

přátelství v boji za mír i ze rozkvět našich zemí!; Ať žije Německá demokratická republika a její moudrý vůdce, president Wilhelm Pieck! Ať žije společný přítel a učitel našich národů, veliký Stalin! (KG, 1953, s. 154);.

Exklamativní formule plní v politických projevech na jedné straně funkci emfatico-emocionální a sugestivní, na druhé straně vystupuje do popředí jejich funkce konkluzivní. Zastřešují a uzavírají řečnický projev, přičemž úkolem je vzbudit v recipientovi politické promluvy pohnutí mysli. Právě proto se – ze syntaktického hlediska – jedná především o jednoduché, snadno srozumitelné iterativní větné konstrukce, jež jsou v proudu řeči prostě loženy za sebou – juxtaponovány. Zpravidla mají jednotlivé členy exklamativních formulí podobnou syntaktickou stavbu, vytváří tak syntaktické paralelismy, přičemž následující člen je vnímán v rámci postulované ideologizované reality jako nadřazený členu předchozímu (dochází ke gradaci). Ve výše uvedených příkladech se jedná především o autority Sovětského svazu, Stalina či vládnoucí komunistické strany, jež jsou doplněny superlativním kladně hodnotícím determinantem.

2.5.2 Řečnická otázka a řečnická odpověď

Lotko (2004, s. 104–105) chápe řečnickou otázku jako formální, zdánlivou otázku, na kterou se nežádá odpověď. Po stránce obsahové je řečnická otázka expresivně zabarvenou větou oznamovací, která vyjadřuje důrazné tvrzení. Jedná se o řečnickou figuru, která má silný kontaktní ráz a zdánlivě vybízí posluchače ke zpětné vazbě.

Bečka (1992, s. 208) doplňuje řečnickou otázku o aspekt sugestibility. Řečnická otázka v sobě implikuje odpověď a sugeruje ji adresátovi. Produktor ji vyslovuje, aniž očekává recipientovu reakci. Jedná se sugestivní zásah do myšlení adresáta s cílem přimět ho, aby si sám v duchu odpověděl, a to ve shodě se zamýšleným smyslem produktora. Řečnická otázka s sebou nese silný apel a zároveň recipienty řečnických projevů aktivizuje.

S řečnickou otázkou je v politických projevech zpravidla komplementárně spojena řečnická odpověď. Řečnická odpověď bezprostředně reaguje na řečnickou otázku, přičemž explicitně verbalizuje produktorovu intenci – myšlenku, která je již implicitně obsažena v řečnické otázce.

V politických projevech užití řečnické otázky a odpovědi simuluje jednotnou identifikační rovinu účastníků komunikace, resp. disimuluje její diverzitu (viz dále). Řečnická otázka je zpravidla uvozena oslovením recipientů, čímž dochází k posílení

kontaktu produktora s adresátem. Užitím řečnické odpovědi jako bezprostřední reakce na interrogativně deklarovaný postulát, dává produktor zřetelně, ultimativně najevo, kterým směrem se má ubírat recipientova pozornost, resp. jaké názorové jednoty má přebírat za své. Užitím řečnické otázky a odpovědi zároveň dochází k dialogizaci projevu. Jedná se o dialog s mlčícím kolektivním partnerem (Čechová, 2003, s. 288).

Rovněž jako v případě exklamativních formulí se do řečnické otázky a odpovědi promítají hodnotící determinanty a slovní výrazy vyvolávající kladné či záporné konotace, které aktivizují recipienta promluvy, resp. připravují ho na následující postulovanou skutečnost.

Srov.: *Kdo byli ti, kteří se chtěli zmocnit strany a státu a změnit směr jeho politiky zpět ke kapitalismu? Byli to agenti třídního nepřítele, agenti buržoasie, agenti imperialistů. A buržoasie v určitých momentech povolává, aktivuje, mobilisuje všechny své rezervy a zejména se snaží proniknout do vládnoucí strany a změnit směr její politiky.* (KG, 1953, s. 50); *O čem, soudružky a soudruzi, svědčí fakt, že můžeme dnes s takovou hrdostí pozdravit naši mládež jako nadějnou směnu naší lidové demokracie? Svědčí o tom, že byla správná dosavadní politika naší vlády a komunistické strany vůči mládeži. (Potlesk.) Naše politika dovedla získat mladou generaci, neboť ji dala všechny možnosti k uplatnění, dala jí veliký a vznešený smysl života, otevřela jí všechny brány do budoucnosti. Svědčí za druhé o tom, že neměli pravdu farizejové, kteří před několika lety licoměrně naříkali nad domnělou znemravnělostí mládeže. Naříkali, ronili krokodýlí slzy, ale sami se pokoušeli mládež demoralizovat a odrodit lidu. Ve skutečnosti naše mládež odolala se ctí tlaku hitlerovské okupace a dovedla se rychle orientovat i v novém národním životě. Ukázala se prostě hodnou svého lidu.* (KG, 1955, s. 391); *Vždyť skutečně – co přináší americká okupace lidu západního Německa? Nic než potlačení národních zájmů Německa; nic než válečné štvance místo chleba; nic než vyhlídku, že německá mládež jako žoldnéři v cizích službách má krvácet ve válce za světovládu amerických imperialistů; nic než hrozbu, že v případě zdaru plánů amerických imperialistů a jejich присluhovačů by Německo zažilo novou, ještě hroznější katastrofu, než byla poslední válka.* (KG, 1953, s. 146).

2.6 Kompoziční strategie politických projevů

Výše jsme pozorovali, jak se uplatňuje řečnická otázka a řečnická odpověď v rámci politických promluv. Právě střídání řečnické otázky a odpovědi se významně uplatňuje jako aktivační kompoziční strategie v politických projevech. Níže se věnujeme dalším kompozičním strategiím. Jde nám o popis horizontálního a vertikálního členění řečnických projevů s přihlédnutím na další specifické řečnické prostředky, kterými jsou v textu tato členění realizována.

2.6.1 Horizontální členění řečnického projevu

Horizontální členění text lineárně rozděluje na část úvodní, střední a závěrečnou. Okrajové fáze jsou tu obráceny přímo k posluchači, oslovují jej, vytvářejí podmínky pro náležité pochopení obsahu, a zejména pro probuzení zájmu o téma. Bývají formalizované – od obvyklých oslovení a úvodních vět až po závěrečné poděkování za pozornost (Čechová 2003, s. 290).

V úvodních částech politických projevů lze pozorovat velmi ustálenou podobu oslovení publika, úvodních pozdravů a navazování kontaktu s adresátem vůbec. Zpravidla produktor užívá institucionalizovaného korporátního oslovení *soudruzi a soudružky*, které zaujímá ve víceslovném oslovení výhradně koncové pozice, je tímto způsobem zdůrazněno. Např.: *Vojáci, příslušníci sboru národní bezpečnosti a lidových milicí, soudruzi a soudružky!* (KG, 1953, s.76); *Občané a občanky, soudruzi a soudružky!* (KG, 1953, s. 68); *Drazí spoluobčané, soudružky a soudruzi! Vstoupili jsme do nového roku, do roku 1952.* (KG, 1953, s. 117).

V úvodních zdavicích je v hojné míře užívána iterace, jež dodává projevu hned v úvodní části charakter patosu, jímž produktor vyvolává v recipientovi pohnutí. Jde o výskyt iterace anaforické: *Zdravím vás v den oslav nejšťastnější události našich dějin, v den oslav šestého výročí osvobození Československa Sovětskou armádou od hitlerovských okupantů.* (KG, 1953, s.76); *Zdravím vás u příležitosti 1. máje, dne přehlídky síly pracujících všech zemí, dne přehlídky bojovníků za světový mír.* (KG, 1953, s. 68); iterace využívající anadiplozi: *Drazí spoluobčané, soudružky a soudruzi! Vstoupili jsme do nového roku, do roku 1952* (KG, 1953, s. 117); popř. je užita iterace rektifikační: *Prožíváme dnes vsutku velikou historickou událost – a řeknu hned – radostnou povznášející událost.* (KG, 1953, s. 95).

Závěrečná část politických projevů má charakter manifestační a apelativně expresivní. Dochází ke glorifikaci vládnoucího politického zřízení jako jediného

historicky správného a odůvodnitelného. Např.: *My dnes, poučení zkušenostmi a vyzbrojení zásadami našich velkých učitelů Marxe, Engelse a Lenina, pokračujeme v jejich tradici. Abychom nové řády nejen vybudovali, ale i udrželi, tvoříme pro ně nové podklady, poměry, a budujeme i nutné prostředky k jejich obraně. Ve spolku s velikým táborem míru, opření o Sovětský Svaz, ve spojenectví s lidově demokratickými republikami my dávné sny našich předků o bratrství a rovnosti splníme, my svoji československou socialistickou republiku vybudujeme.* (AZ, 1957, s. 84); *Nerozborná semknutost všeho našeho pracujícího lidu, jeho oddanost věci socialismu a vysoká bdělost a ostražitost jsou účinnou zbraní, která zmaří snahy nepřátel. V tomto směru mají naše stranické organizace také soustavně vychovávat a vést všechny komunisty a všechny lid. Komunisté, stranické orgány a organizace jsou povoláni jít v čele, neohroženě a směle vést pracující k boji za vítězství socialistické výstavby. Na práci strany, soudruzi, záleží především. ústřední výbor naší strany je přesvědčen, že Komunistická strana Slovenska znásobí své síly a neochvějně povede všechny pracující lid Slovenska k dosažení vytyčených cílů. Jasný je směr naší cesty, kterou vytyčil X. sjezd strany. Jde o to, směle kráčet kupředu k vybudování socialismu v naší vlasti. Jde o to, dobýt v letošním roce 10. výročí osvobození naší země Sovětskou armádou nových skvělých vítězství. Naše strana a kolem ní semknutý náš lid je zárukou, že vítězství dobudeme.* (AN, 1964, s. 196–197).

Zcela na konci politických projevů se hojně vyskytují juxtaponované dramatizující exklamativní formule (viz výše). Úskalí dramatizující funkce spatřujeme v soustavném opakování týchž či velmi podobných myšlenkových obsahů, tudíž dochází ke vzniku kliše, jejichž zamýšlená funkce „dramatického finále“ je produktem spíše presumptivní, nikoliv na posluchače aktivně působící. Např.: *At' žije a vzkvétá naše lidově demokratická Československá republika, k socialismu spějící vlast Čechů a Slováků! At' dále sílí naše spojenectví a přátelství s naším osvoboditelem, nepřemožitelným Sovětským svazem! At' žije komunistická strana Slovenska, pevný bojový oddíl naší komunistické strany Československa! Sláva naší učitelce, komunistické straně Sovětského svazu! Sláva naší vítězné Komunistické straně Československa!* (AN, 1964, s. 196–197).

2.6.2 Vertikální členění řečnického projevu

Obecně můžeme tvrdit, že z hlediska vertikálního členění, s ohledem na zvětšení objemu textu (amplifikaci) politických projevů, se projevují tendence k užívání

sdružených synonym a celých synonymních konstrukcí, užívání iterativních specifických řečnických prostředků v rámci delších promluvových celků – syntaktických paralelismů. Pozorujeme rovněž častou enumeraci jako prostředek k zvětšení objemu textu, přičemž se uplatňuje jak enumerace demonstrativní, tak iterativní. Z hlediska jasnějšího vyjádření produktorovy intence se uplatňuje akumulace – shrnutí, např.: *Ze svých posic ve straně autoritářsky a diktátorsky dusili kritiku zdola. Ze svých pozic v hospodářství a ve veřejném aparátě si vzájemně nahrávali, vzájemně se kryli a zahlazovali stopy svých zločinných machinací a všichni společně klamali veřejnost i stranu. Ze svých pozic v orgánech národní bezpečnosti pak drželi ochranou ruku nad celou svou bandou a „topili“ všechno, co by mohlo vést k jejímu odhalení. Zkrátka, byla to široce rozvětvená společnost zločinců s ručením neomezeným.* (KG, 1953, s. 207). Jednotlivé tendence se vzájemně doplňují, převážně se nevyskytují samostatně, ale v kombinacích s ostatními.

K hierarchizaci informací přispívá rovněž volba jazykových prostředků. Příznakovost upozorňuje na označované skutečnosti. V politických silně agitačních projevech nacházíme hovorové až nespisovné výrazy, popř. neotřelá obrazná pojmenování (viz kap. Expresivita vyjádření a expresivum).

3 Politická manipulace, propaganda

Na tomto místě se pokusíme vytyčit cíle politické manipulace. Jde o to, postihnout funkční mechanismy politické manipulace, tedy to, jakým způsobem se snaží produktor získat recipienta na svou stranu, resp. jakými prostředky vyvolává u recipienta představu vlastní svobodné akceptace záměrů produktora.

Zároveň se věnujeme manipulativním argumentům, které funkční mechanismy politické manipulace naplňují.

K cílům politické manipulace patří vytváření představ. (Čmejrková; Hoffmannová 2003, s. 21). Jedná se především o vytváření představy, že určitý politický představitel nebo určitá strana důsledně vystupují v zájmu auditoria, přičemž je akcentována názorová jednota mezi politickým vůdcem (stranou) a auditoriem. Zvláštní důraz je kladen na představu rozhodujícího postavení recipientů, tedy přiznání určující moci k ovlivňování politických aktivit, jakkoliv jsou možnosti uplatňování této moci pouze fiktivní. Nedílnou součástí strategie politické manipulace je vytváření představy nepřítele, tj. skutečnosti, že jistí lidé nebo skupiny lidí ohrožují správný směr dosavadního vývoje společnosti.

3.1 Propaganda

Szymanek (2003, s. 265) definuje propagandu jako „méně či více systematické a plánovité činy prováděné politickými stranami, společenskými, hospodářskými atd. organizacemi a skupinami, včetně vlád, politických stran, náboženských sekt, vojenských velení atd. – za účelem formování názorů, nálad a činů určité skupiny nebo skupin lidí: obyvatel státu, politiků, profesních skupin, lokálních společností, vojáků nepřátelských armád, vlád jiných zemí atd. Do propagandy v užším slova smyslu se počítají pouze aktivity prováděné užitím znakových prostředků – především jazykových.

Propagandistické činnosti bývají podpořeny tzv. „propagandou činu“, aktivitami, jejichž výmluvnost má ovlivňovat formování názorů a rozhodování; počítají se k nim veřejné popravy, okázalé procesy, pouliční demonstrace, tábory lidu, organizování „voleb“, teror („propaganda strachu“), jaderné „testy“, vojenské manévry, ultimata, vypovídání diplomatů, teroristické útoky, akty sebeupálení atd.“ Nejzazší propagandu činu naplňují v námi zkoumaném období politické procesy, zejména proces s Miladou Horákovou a vnitrostátním „spikleneckým centrem“ kolem Rudolfa Slánského.

Další formou podpory propagandy je využití prostředků umocňujících účinnost jejího působení: využití cenzury státní mocí, zavedení „novořeči“, indoktrinace prostřednictvím vzdělání, povinné účasti na propagandistických schůzích, shromážděních, pochodech, „volbách“, závazných školeních atd.“

Prostřednictvím „novořeči“ lze lidskou mysl ochromit. Fidelius (1998, s. 182–183) píše, že k tomu jsou zapotřebí dvě věci: „vzít jí důvěru ke slovům, přesvědčit ji, že na ně není spolehnouti, že nemají se skutečností nic společného; za druhé – zmrazit přirozený, a tedy nepřilíš uspořádaný koloběh pojmů a slov a do jejich proměnlivých vztahů zavést mechanický pořádek. Živé pojmy ztuhnou, stanou se z nich normalizované stavební dílce zcela autonomní sémantické stavebnice, v níž budou slova fungovat prostě jako automatická návěští. Vznikne tak „nová řeč“, kde budou slova *nedílně* spjata s určitými předem vymezenými, přísně kodifikovanými sémantickými obsahy, které bude možno už jen mechanicky spojovat do určitých předem naprogramovaných řetězců a sestavovat z nich potom rozmanité figury či obrazce. Takováto do sebe uzavřená řeč bude vysoce rezistentní vůči tlaku prožívané skutečnosti, její soběstačná logika bude „nezranitelná“ Nezbude zde *žádný prostor pro otázku*: jakékoliv tázání, a tedy i „přemýšlení“ bude doslova *vytěsněno*. Myšlení tím sice

nebude *principiálně* znemožněno, bude se však, zbaveno možnosti vyjádření a sdělení, dusit takříkajíc ve vlastní šťávě; každý pokus o zrození myšlenky skončí nutně potratem. Lidská mysl bude prakticky ochromena.“

Orwellovskou „novořeč“ připomíná Szymanek, který ji staví vedle jazyka propagandy totalitních států, zvláště států bývalého sovětského bloku. (Szymanek, 2003, s. 208) píše, že „vlády těchto zemí zneužívaly svou monopolní moc nad sdělovacími prostředky k plánovitému a systematickému deformování znalostí obyvatel o světě – a rovněž vytváření hodnocení a názorů, které byly pro ně výhodné. Jedním z významných nástrojů, které tomuto účelu sloužily byla „novořeč“ – specifický jazyk, který vlády užívaly při předkládání běžných informací i při vydávání oficiálních komuniké. „Novořeč“ byla jazykem zpráv a publicistiky, dle záměrů propagandistů měla být rovněž jazykem, jímž by masy obyvatel vyjadřovaly své myšlenky o společensko-politické realitě. Jedním z charakteristických znaků novořeči bylo nasycení jejích struktur hodnotícími výrazy. Samotný jazyk měl způsobit to, že nebylo možné popsat fakta, aniž byla vyjádřena režimem stanovená hodnocení. Dokonce výrazy obvykle neutrální, přijímaly v novořeči stanovené, dodatečné nebo negativní konotace.“ Např. slovo „kapitalistický“ a slova od něho odvozená, používaná ve všech možných kontextech výhradně jako negativní epiteton, nabývala negativně hodnotící zabarvení. (Srov. s 1.1.4.2 Adherentní expresivita)

3.1.1 Pragmatika propagandy

Szymanek (2003, s. 266–267) řadí mezi persvazivní prostředky charakteristické pro propagandu mnohonásobné opakování, zjednodušení (simplifikaci), shodu s běžnými názory adresáta, stránek selekci informací, komentář místo informace a Triple-Appeal-Principle. Cvrček, Čermák a Schmidtová (2010) doplňují Szymankovo pojetí pragmatiky propagandy o aspekt fabulace, tedy předkládání a priori lživých informací, výmyslů a polopravd.

3.1.1.1 Mnohonásobné opakování

Mnohonásobné opakování je nejdůležitější prostředek jak propagandy, tak i reklamy: *Tisíckrát opakovaná lež se stává pravdou* – prohlásil ministr propagandy Joseph Goebels (1897–1945). Existují dva způsoby opakování: Neustálé používání týchž sloganů vtlučených do paměti anebo opakování daných obsahů divergentní iterací, které jsou prezentovány z nejrůznějších pohledů, v různých kontextech a ilustrovaných pokaždé jinými příklady. Z hlediska mnohonásobného opakování týchž

sloganů se uplatňují v politických projevech exklamativní formule, např.: *Sláva naší učitelce, Komunistické straně Sovětského svazu!*; *Sláva naší vítězné Komunistické straně Československa!* (AN, 1964, s.197); *K obraně míru a přátelství všech demokratických sil na světě – buďte připraveni.* (KG, 1953, s. 152).

Divergentní iterace týchž obsahů je v politických projevech distribuována užíváním rozsáhlých paralelních větných struktur hyperbolizačního a gradačního charakteru, které mají v recipientech politických promluv vyvolávat pocit jedinečnosti a neomylnosti vládnoucí ideologie, resp. jejích vůdců – dochází jak ke glorifikaci neosobní (oslava ideologie), tak osobní (velebení vůdce). Následující paralelismus výčtem ilustruje Stalinovo budování socialismu: *Byl to Stalin, který spolu s Leninem vykoval stranu bolševiků, dnešní Komunistickou stranu Sovětského Svazu, jakožto nezbytný předpoklad vítězství proletariátu nad panstvím vykořisťovatelů. Byl to Stalin, který spolu s Leninem stál v čele světodějně Velké říjnové socialistické revoluce, která udělala první hluboký a široký průlom do světového systému kapitalismu a imperialismu a osvobodila pracující lid jedné šestiny světa z kapitalistického jařma. Byl to Stalin, který spolu s Leninem v těžkých dobách občanské války a imperialistické intervence organizoval porážku kontrarevolučních a intervenčních armád a zajistil tak říjnové vítězství pracujících. Byl to Stalin, který...svedl rozhodný zápas s trockisticko-bucharinskými zrádci a zabezpečil tak výstavbu socialismu v Sovětském svazu. Byl to Stalin, ...který přeměnil zaostalou agrární zemi v mohutný průmyslový stát s nejmodernějším průmyslem a zemědělstvím, socialistickou velmoc.* (KG, 1954, s. 517–518)

3.1.1.2 Zjednodušení

Propaganda se musí opírat o slogany, hesla a obrazy odvolávající se na lidovou představivost. Texty komunikátů, které vznikají v rámci propagandy adresované masám, prezentují tedy zjednodušené úvahy. Argumentace je jednostranná a jasná, uchopená v lehce zapamatovatelné formulaci, např.: *Je známo – i nám i nepříteli – že rozhodujícím činitelem je revoluční strana, komunistická strana.* (KG, 1953, s. 110), často využívá techniku kontrastu, např.: *Politika nevraživosti, zatrpkllost, výčitek nebo i posměchu je špatná politika. Politika přátelství, trpělivého vysvětlování a přesvědčování – to je naše politika* (KG, 1954, s. 516); analogie, např.: *zkrátka a dobře to, že buržoasie posílá vždy do dělnického hnutí své agenty, provokatéry*

a zrádce, to je stará známá věc. Dělala to za starého Rakouska a dělala to za předmnichovské republiky. (KG, 1953, s. 51).

3.1.1.3 Názorová shoda

Propaganda je účinnější, když apeluje na postoje a nálady skryté nebo utlumené, čímž je umocňuje, než když se pokouší změnit ustálené návyky myšlení. Účinný propagandistický komunikát tedy neobsahuje tvrzení, která se výrazně vzdalují od přesvědčení průměrného adresáta. Způsob myšlení, představ, vyvozování závěrů je zde obvyklý: Propagandista se odvolává na stereotypy, využívá dokonce – a odvolává se na ně – nepravdivá přesvědčení nebo předsudky různého typu, jimž adresáti holdují.

Příznačné pro komunistickou propagandu je to, že v jejím základu je jakákoliv názorová diverzita a priori nemožná. Cvrček, Čermák a Schmidtová (2010, s. 33) píší, že: „komunistická propaganda už neoperuje ve volném diskurzu (a tedy i soutěži) otevřeném pro kohokoliv, ani se nesnaží primárně přesvědčit lidi v situaci, kdy je sama monopolním vyjádřením názorů a idejí vládnoucí kliky. Mimo jiné ji už nezáleží příliš na standardnosti a uměřenosti argumentace, může si dovolit i způsoby jiné, demagogické i násilné. Na druhé straně vyplňuje omezený komunikační prostor, kde není připuštěná myšlenková konkurence. Vyznačuje se opakovanou snahou navyknout lidi na svou doktrínu, hesla a stereotypy a vytlačit z jejich vědomí pro danou oblast cokoliv jiného.“ K naplnění této snahy využívá politická propaganda iterativní prostředky, tedy opakování těchž demagogicky zatížených obsahů, zjednodušení a výběr informací. Rovněž jazykový kód těchto obsahů, s nímž jsou recipienti v permanentním kontaktu, je a priori konformní vůči vládnoucí ideologii, stává se tak ideologickým a demagogickým jazykem obrazu skutečnosti. Nápadné jsou ustálené opakované kolokace, např. *fronta míru, tábor míru, maják míru, pracující lid, šťastný socialistický zítřek, veliký Stalin* apod., které svým způsobem nabývají terminologickou povahu. Indoktrinace, tedy „převýchova“ společnosti v intencích vládnoucí ideologie je vedle jazykových aspektů naplňována též propagandou činu (např. organizací manifestací, spartakiád, prakticky povinné a automatické členství v ROH apod.)

3.1.1.4 Straníčí selekce informací

Propagandista vybírá určité informace a spojuje je tak, aby adresát usuzoval na základě neúplných, resp. zamlčených údajů, např.: *Sovětský svaz pod vedením velikého Stalina osvobodil jak československý, tak německý lid zpod jařma hitlerovského fašismu.* (KG, 1953, s. 135), nebo podobně: *S upřímnou radostí proto uvítal náš lid, když slavná*

vojska Sovětského svazu osvobodila jak Československo, tak Německo zpod paty hitlerovského fašismu. (KG, 1953, s. 143), nebo výběrově předkládá příklady, které vedou k nepravdivému zobecnění. Např.: *Příklad Sovětského svazu a zemí lidové demokracie povzbuzuje dnes i lid Francie, Itálie i jiných zemí, ohrožovaných americkým imperialismem. Lid těchto zemí si stále hlouběji uvědomuje, že jejich komunistické strany jsou stranami nejlepších vlastenců, že vskutku jedinečnou leninskou cestou, kterou tyto strany ukazují, je možno obnovit a zabezpečit samostatnost a nezávislost svých zemí.* (KG, 1953, s. 16). Pojmem *lid* zahrnuje produktor celou společnost, veškeré obyvatelstvo, tzn., že všichni ve Francii, Itálii a jiných zemích stojí za svou komunistickou stranou, resp. za Sovětským svazem, nikoliv jen její příznivci.

Straníčí selekce informací úzce souvisí s názorovou jednotou. Lze tedy obecně říci, že v politických komunikátech se vyskytují pouze ty informace, jež výlučně korespondují s vládnoucí linií. Názorová jednota a výběr prezentovaných informací tak a priori zastřešuje pragmatiku komunistické propagandy.

3.1.1.5 Komentář místo informace

Typickým propagandistickým trikem je podávání informace současně s jejím komentářem, a to způsobem, který znemožňuje jejich rozlišení. Tomu slouží užití slov citově zabarvených, vyjadřujících hodnocení, nálady a sugesce, využití specifického jazyka a formulací tak, aby se k nim komentář „sám“ vnucoval.

Jazyk komunistické propagandy zde využívá rovněž řečnickou otázku komplementárně spojenou s řečnickou odpovědí, např.: *Mohli snad tehdy naši dělníci říci, že jsou pány v závodech? Otroky v nich byli, a nikoli pány! ...A naši rolníci? Byli snad ti pány venkova? Nikoli, hrstka velkostatkářů byla pánem! ... Takovou demokracii tedy již nemáme. Máme však lepší, opravdovou demokracii, vybojovanou a vykoupenou mnohými trpkými zkouškami a těžkými obětmi.* (KG, 1954 s. 265).

Další možností je užití explikace – vysvětlování, např.: *Víme ze zkušenosti, že nepřítel se získaných pozic nevzdá bez boje. Víme ze zkušenosti i to, že ztracené pozice se nepřítel houževnatě snaží znovu obsadit. To znamená, že boj proti nepřátelským živlům uvnitř i vně strany není jednorázovým aktem, nýbrž stálým, každodenním úkolem.* (KG, 1953, s. 110).

3.1.1.6 Triple-Appeal-Principle

Propagandistický komunikát se odvolává na tři oblasti, a to oblast rozumu, emocí a morálky. Předpokládá-li důvody ve prospěch pravdivosti různých tezí, promlouvá k rozumu a soudnosti. K apelu na rozum využívá rétorika komunistické propagandy sugestivní výroky, jež a priori staví recipienty politických promluv do pozice skupiny lidí, jež je s předkládanými tezemi již obeznámená, rozumí jim, přijímá je. Využívá se zde sugestivní kontakt v podobě sloves 2. osoby plurálu, které jsou případně významově zatíženy totalizátory (všechen, sám). Např.: *Víte všichni, že jsme za poslední rok snížili ceny potravin v průměru o jednu desetinu a ceny průmyslového zboží o jednu pětinu, a vás, rolníků, se především týkají ceny průmyslového zboží, které vy především nakupujete. Přitom víte všichni, že u některých druhů průmyslového spotřebního zboží, jako např. u textilu, ceny klesly ještě daleko více. A teď řekněte sami, kde v celém kapitalistickém světě je země, kde by snižovali ceny, a tím zhodnocovali mzdy dělníků a důchody rolníků? Není to v kapitalistickém světě tak, že se zvyšují ceny, a přitom snižují mzdy dělníků a důchody zemědělců, roste nezaměstnanost a že rostou daně a že se ožebračují dělníci, zaměstnanci a zároveň také rolníci? Vidíte tedy, že u nás v Československu, a především v Sovětském svazu a ve všech zemích lidové demokracie, je vývoj právě opačný než v zemích kapitalismu.* (AN, 1964, s. 138).

K apelu na emoce využívá komunistická propaganda princip boje. Auditoriu prezentuje snahy nepřítele za účelem vyvolání negativních emocí (cílem je vzbudit v recipientech obavu a strach, popř. nenávist), a následně dochází k sebe prezentaci vládnoucí ideologie, jakožto subjektu, který stojí na straně práva, přičemž je schopný právo hájit a obstát v boji proti nepříteli. Např.: *Nynější reakce je linie na válku proti republice a na porážku republiky v této válce. Naše reakce zůstala v tomto věrna své tradici velezrady... Konečně je linií reakce linie na likvidaci národní svobody a státní nezávislosti Československa... A reakční spiklenci necht' vědí: Republiku si rozvracet nedáme! Pokojnou a mírovou práci lidu na výstavbě republiky uhájíme a zajistíme. Dovedli jsme zatočit s reakcí, když seděla ve vládě. Najdeme i vás ve vašich děrách a vaše temné dílo znemožníme. A můžete být ujištěni, že tak jako v Únoru, tak i dnes i zítra budeme v tom zajedno s většinou našeho pracujícího lidu ve městech i na venkově.* (KG, 1954, s. 320).

Na sféru morálního hodnocení, etických norem neboli na sféru povinnosti, apeluje propaganda s poukazem na spojitost mezi svými tvrzeními a morálkou. Mezi signifikantními nositeli morálního apelu náleží např.: *vlastní zájem, spolupráce, pomoc,*

*slib, dobrá vůle, zápas za mír, společné budování, blaho lidu, člověk a jeho dobro, apod. Např.: **Spolupráce a pomoc** k posílení Německé demokratické republiky je proto ve **vlastním zájmu** Československa, tak jako si **pomáháme a spolupracujeme** se sousedem, který brání naši vlastní usedlost. (KG, 1953, s. 28); **Slibme si navzájem**, že přes všechny překážky, přes všechna protivenství nepřátel, ale zato s **pomocí všech lidí dobré vůle** vybudujeme z naší republiky radostný domov pracujícího lidu měst i venkova! (KG, 1953, s. 116); **Jde prostě nyní o to, pracovat na výstavbě socialismu, upevňovat náš bratrský svazek se sovětským lidem a účastnit se světového zápasu za mír**, jak se patří na jednu ze stalinských „úderných brigád“ světového pokroku. (KG, 1953, s. 197); **Je nutno, abychom nezapomněli, že na konci všeho našeho snažení stojí člověk, starost o jeho dobro.** (KG, 1953, s. 231); **Ano, drazí přátelé, budeme muset v novém roce hodně napnout síly. Ale své úkoly, jejichž smyslem a cílem je blaho našeho lidu, posílení našeho lidově demokratického státu a udržení světového míru, splnit můžeme.** (KG, 1953, s. 238).*

Někteří vědci hledají korespondenci mezi vyjmenovanými třemi sférami a třemi elementy lidské psychiky, které rozlišil Freud: ego (sféra rozumu), id (sféra emocí) a superego (sféra morálních příkazů). Triple-Appeal-Principle říká, že nejúčinnější je persvaze působící současně na tyto tři elementy, např.: *To je tedy velké právo našich žen. Ale je to i jejich povinnost. Povinnost ke svým dětem, rodinám, národu, vlasti. Máme před sebou velké a těžké úkoly. Víte dobře, jak vážným úkolem je světový boj za mír. Přímo až k nám slyšíme ze západu třesk zbraní, které se znovu dávají do rukou starým hitlerovským hrdlořezům. Spolu se všemi mírumilovnými lidmi na celém světě musíme udělat všechno, co je v našich silách, abychom zabránili remilitarisaci, znovuvyzbrojení západního Německa. Západní Německo se nesmí stát nástupištěm světových imperialistů proti nám, proti Sovětskému svazu, proti zemím lidové demokracie.* (KG, 1953, s. 61)

3.1.1.7 Fabulace

Cvrček, Čermák, Schmidtová (2010, s. 37) definují fabulaci jako užívání výmyslů, lží a polopравd, úmyslného očernování (vytváření obrazů nepřítele, podrobněji viz níže), apelů na předsudek a dezinformací. Takto široce pojatá charakteristika fabulace lze vztáhnout na veškeré dílčí projevy politické manipulace. V rámci naší práce fabulací rozumíme užívání lži, respektive zjevného protimluvu v konfrontaci s realitou.

Za fabulaci považujeme např. Novotného výrok o provedení peněžní reformy za vlády Antonína Zápotockého v roce 1953 (AN, 1964, s. 68): *Nezbytným opatřením k upevnění hospodářství a k odčerpání nadměrného oběživa z rukou zbytků kapitalistických a příživnických elementů bylo provedení peněžní reformy. Peněžní reforma ozdravila naše hospodářství, vytvořila pevnou československou korunu, umožnila nastoupit cestu soustavného snižování cen.* Peněžní reforma je prezentována jako úder kapitalismu a opatření, jímž dochází k definitivní likvidaci ekonomické moci buržoazie. Ve skutečnosti měla ekonomická reforma, připravována za pomoci sovětských poradců, odstranit rozpor mezi vzestupem kupní síly obyvatelstva a nedostatečně zásobeným trhem, obohatit a oddlužit stát faktickou likvidací úspor, vázaných vkladů a životních pojistek obyvatelstva. Celkový státní zisk na úkor občanů dosáhl 3,5 miliardy Kčs. Mechanismem měnové reformy byla výměna 300 Kč na obyvatele v poměru 1 : 5, ostatní peníze v poměru 1 : 50, vklady o něco příznivěji. Peněžní reforma poškodila veškeré obyvatelstvo, nejen bývalou buržoazii, ale i drobné střadatele, včetně členů KSČ, dělníků, dosavadních opor režimu. Zlikvidovala jejich úspory z období po roce 1945. Tím byly anulovány výsledky dosavadní sociální politiky režimu. Životní úroveň většiny obyvatel se snížila a reálná hodnota příjmů poklesla na 88,4 % ve srovnání s rokem 1950 (Rataj–Houda, 2010, s. 137–139).

4 Politická (kvazi)argumentace

V rámci vytčení cíle naší práce se budeme zabývat strategickou politickou argumentací. Vycházíme při tom z teorie argumentace, přičemž nám jde o to, postihnout škálu užitých chybných argumentů (fallaciarum) v politickém diskurzu. V úvodu je nutno zdůraznit, že jazyk politických projevů námi zkoumaného období v podstatě vylučuje správný způsob argumentace (argumentaci kooperativní), neboť se jedná a priori o dorozumívací kód, jež je zatížen ideologicky. Užívá předpojatý, emocionálně zabarvený a evaluativní jazyk, který připouští (respektive zneužívá) vágnost (neurčitost), mnohoznačnost a nekonkrétnost, přičemž nezaujatost a nestrannost zcela postrádá (srov. Jelínek–Švandová, 1999, s. 151–154).

4.1 Argument, argumentace

Švandová (1999, s. 101) píše, že „Argumentujeme, rozhodneme-li se například s něčím souhlasit nebo naopak nesouhlasit a chceme-li se v tom ujistit, svůj postoj

zdůvodnit, vysvětlit, podpořit, doporučit nebo zamítnout. Chceme-li proti něčemu protestovat, něco namítat, chceme-li něco někomu odpustit nebo ho naopak odsoudit a odmítnout. Hodláme-li někomu něco přikazovat, radit mu nebo ho před něčím varovat, dále někoho povzbuzovat, odměňovat utěšovat, omlouvat nebo naopak vystrašit, žalovat, odsuzovat, pokárat, chceme-li k něčemu přemlouvat nebo někomu naopak něco rozmlouvat a v podstatě vždy, když se chceme vědomě, lidsky a racionálně vyrovnat s určitou životní situací.“

Encyklopedický slovník češtiny (2002, s. 45) definuje argument v rétorice a jazykovědě jako „prostředek zdůvodnění nějaké sporné teze, který je zpravidla založen na víře v existenci kauzálních souvislostí a na různých intersubjektově akceptovaných schématech vyvozování závěrů.“ Argumentace je pak takové jazykové jednání „jehož komunikačním cílem je převést něco sporné pomocí něčeho kolektivně platného na něco platné.“ (tamtéž, 2002, s. 45).

Klapetek (2008, s. 152) k argumentu uvádí, že jde o „tvrzení podírající hlásanou tezi“. K hlásaným tezím nelze a priori přistupovat jako k argumentům, nejsou-li různým způsobem doloženy. Argumentaci chápe Klapetek jako „proces cíleného předkládání tvrzení a informací, jehož cílem je dosáhnout u přesvědčované strany změny názoru na určitou skutečnost či otázku.“ (tamtéž, s. 152).

Argumenty rozlišujeme na analytické, deduktivní a induktivní. Analytickými argumenty rozumíme ty argumenty, jejichž zdůvodnění se opírá o jazykovou konvenci, lze tedy tvrzení zdůvodnit analýzou jazyka – definovaným významem slova – termínem. Deduktivní argumenty se zakládají na vysuzování závěru z předpokladů, premis, přičemž odvozování je jisté, nikoliv jen pravděpodobné. Deduktivní argumentace se zakládá na logické platnosti, tzn. argument je platný „nutně“, tedy analyticky či formálně (podmíněno existencí vzoru, podle něhož lze utvářet argumenty s pravdivými závěry, jsou-li pravdivé aplikované premisy). Z hlediska dedukce jde o odvozování ze známých (pravdivých) skutečností na dokazovanou skutečnost. Pokud apriorní „nutnost“ platnosti argument postrádá a premisy vedou k závěru jen s určitou pravděpodobností, jedná se o argumentaci induktivní – vyvozování obecného závěru z dílčích poznatků – generalizaci (srov. Jelínek – Švandová, 1999, s. 107–111).

Indukci v politických projevech pokládáme za prostředek k utváření hypotéz (jež rovněž vychází z hypotetických premis), jež však není možné empiricky ověřit (jakkoliv si vládnoucí demagogie právo na empirickou pravdu přisuzuje). Např.: *Je třeba zdůraznit, že kdyby zde nebyl silný socialistický tábor a tyto mohutné společenské síly*

bojující za mír, agresivní kruhy by nepochybně neváhaly rozpoutat novou válku a našly by i prostředky jak potlačit spravedlivý národně osvobozenecý boj koloniálních národů. (AN, 1964, s. 313). Zjednodušením argumentu převedením do indikativu získáváme tvrzení „agresivní kruhy rozpoutají novou válku a najdou prostředky k potlačení národně osvobozenecého boje koloniálních národů“ (závěr arg.). Předpokladem (premisou) závěru je „neexistence silného socialistického tábora a mohutné společenské síly bojující za mír“, schématicky: „pokud zde nebude socialistický tábor a mohutné společenské síly bojující za mír, bude zde rozpoutána válka“. Z hlediska argumentu se jedná o generalizující manipulativní induktivní hypotézu, vyvolávající obavu.

Manipulativní dedukce působí oproti indukci opačným směrem. Vychází z nezpochybnitelné generalizované premisy či premis (v rámci demagogie premis nesoucí prvek absolutní pravdy), jež se stávají východiskem pro závěr argumentu.

Strategickou (manipulativní) dedukci v polických projevech lze ilustrovat na příkladu svrchované nezpochybnitelné autority SSSR, jež slouží jako objektivně platná premisa k závěru k argumentu. Např.: *Všeho, čeho jsme dosáhli v boji za mír a v socialistické výstavbě naší země, je nerozlučně spjato s naším přátelstvím a spojenectvím se Sovětským svazem.* (premise) *Proto půjdeme i nadále touto cestou a budeme upevňovat a rozvíjet naše bratrské styky s velikým Sovětským svazem.* (závěr) (AN, 1964, s. 392).

Z výše uvedeného příkladu indukce a dedukce lze pozorovat, že rozhraní mezi indukci a dedukcí je v rámci jejího propagandistického užívání (respektive zneužívání) velmi neostrá. Premisy se opírají o postulovanou nedotknutelnou demagogickou terminologii. Zpochybnitelnost té či oné premisy není prakticky možná, natož veřejně vyslovitelná, tzn., že jakákoliv premisa je pravdivá ex defitione – tedy v rámci platnosti argumentu platná defacto analyticky, přičemž sám režim určuje, jaký význam slovům utvářejícím premisy v jazyce přísluší. Cílem takto oktrojovaných významů (z hlediska působení na recipienty) je znemožnit diverzitu myšlení a zároveň, bez jakékoliv empirické zkušenosti, přijímat postulované významy jako neměnné, definitivně platné a racionální. Emblematickým výrazem pro významy ex defitione se stává např. slovo *socialistický*. Např.: *Ano, jedině novými, **socialistickými** způsoby práce je možno dosáhnout tak pronikavého pokroku. Zvlášť třeba vyzvednout neustálý růst **socialistického** soutěžení údernického hnutí. Těmto **socialistickým** metodám budování děkujeme především za naše úspěchy, za to, že se nám žije lépe. A tyto úspěchy mohou*

*být a budou v příštích letech ještě mnohem větší. Předně jsme ještě ani zdaleka nevyčerpali ony ohromné rezervy, které dovedou noví, **socialističtí** lidé pod novým, **socialistickým** vedením a s novým, **socialistickým** elánem zejména v našem průmyslu zmobilizovat.* (KG, 1953, s. 9). Premisami „našich úspěchů“ jsou jednak *socialistické způsoby práce, socialistické soutěžení, socialistické metody a socialistický elán*, ba dokonce v oblasti personální *noví, socialističtí lidé pod novým, socialistickým vedením*. Výraz *socialistický* se vyznačuje značnou kolokabilitou s lexikálními jednotkami z různých oblastí lidské činnosti. Množství kolokací s adjektivní nominací „socialistický“ směřuje k zastření významu jednak v rovině denotace – vztahu znaku ke třídě objektů, tak v rovině reference – vztahu znaku (tj. jeho formy i významu) v kontextu k individuálnímu objektu nebo individuálním objektům. Dochází tak ke zneurčitění výrazu, které vede k jeho depletivnosti a vzniku klišé.

4.1.1 Typologie chybných argumentů

V politických projevech se zaměříme na manipulativní argumenty odvolávající se na citové vazby recipientů k různým oblastem lidské podstaty. Jedná se jednak o argumenty, jejichž primárním cílem je vzbudit u recipientů komunikátu nenávisť, strach (obavu), lítost (soucit), hrozbu, vášně, pocit klidu, úctu (respekt), soudnost, vděk (argumentace zaměřená na citovou stránku člověka), jednak o argumenty odvolávající se na neznalost reecipienta (odvolávání se buď na nemožnost vyvrátit dané tvrzení, či premisy, které jsou nepravdivé nebo zavádějící).

V přehledu se budeme věnovat pouze těm argumentům, respektive chybným argumentům a klamům, které nejčastěji vystupují v politickém diskurzu, přičemž vycházíme z typologie argumentů popsané Szymankem (2002) a Švandovou (1999).

4.1.1.1 Argumentum ad metum

Argument odvolávající se na strach, na obavu. Tento argument silně působí v politické agitaci a propagandě, neboť vyvolává instinktivní děs před neznámem. Jedná se o zneužívání něčí obavy, hrůzy, popř. studu k manipulaci. V politických projevech se argumentace ad metum vyskytuje velmi výrazně. Jde především o argumenty, usvědčující nepřátele vládnoucí demagogie z osnování úkladů proti „táboru míru“. V hojné míře se zde uplatňuje jako prostředek manipulace historická reminiscence 30. a 40. let 20. století (Mnichov, okupace, nacismus), přičemž produktor záměrně klade důraz na neopodstatněnou analogii mezi nacistickým režimem, reprezentovaným Hitlerem, a „americkým imperialismem“. Např.: *Ano, v pozadí toho všeho stojí*

placení agenti západních imperialistů, slyšící sice na české a slovenské jméno, ale kdykoli ochotní prodat český a slovenský národ s kůží i chlupy. Jen kupec je rozdílný. V roce 1938–1939 to byl Hitler, nyní je to americký imperialismus. (KG, 1953, s. 27); Jestliže by tato karta vůbec mohla vyhrát, pak by se tak v těchto končinách mohlo stát jen a jen na esesáckých bajonetech. Přitom by byl Mnichov a hitlerovský protektorát pokud možno ještě překonán. (KG, 1953, s. 27); Američtí monopolisté provádějí dnes podobnou politiku světovlády a porobení národů, jakou prováděli velkokapitalisté němečtí. Američtí imperialisté usilují dnes o rozpoutání světové války k dosažení svých zločinných cílů, jako o to usilovali imperialisté němečtí. (KG, 1953, s. 98).

Argumenty ad metum využívá komunistická propaganda k předstírání kontinuálního nebezpečí, a to jak ze strany nepřátel zahraničních (výše uvedený příklad), tak ze strany nepřátel uvnitř státu, v důsledku nichž je hrozící nebezpečí doplněno o aspekt bezprostřednosti. Např.: *Dále je třeba si uvědomit, že špionážní služba – a to se týká zejména špionážní služby anglické – pracuje s dlouhodobou perspektivou. Nenasazuje lidi a nežádá od nich hned zítra, aby zde vyhodili továrnu do povětří, tam aby udělali atentát, aby to či ono pokazili. Nýbrž naopak řídí je tak, aby si získali důvěru a tak pracovali, aby měli úspěchy a aby mohli vystoupit až tehdy, když bude potřeba, třeba ve válce a podobně. (KG, 1953, s. 55) (Podrobněji viz 5.3.4.5 Komunikáty vyvolávající strach/obavu.)*

4.1.1.2 Argumentum ad invidiam

Jedná se o argument odvolávající se na nenávist adresáta vůči nějakým osobám či osobě. Zneužitím existující nenávisti a předpojatosti lze snadno dojít k akceptování tvrzení, jež obsahuje negativní hodnocení osob, které jsou objektem silné averze. Prostředkem argumentace ad invidiam v rámci zkoumaných politických projevů je vyvolávání této nenávisti prostřednictvím konstruovaných obrazů nepřítele. Uplatňuje se zde rovněž apel na obavu, strach (argumentum ad metum). Argumenty ad invidiam jednak prezentují „imperialistický“ západ jako veskrze nesvobodné a utlačovatelské zřízení s poukazem na jeho nemorálnost, např.: *Kapitalistický řád se nejen ukázal neschopným rozřešit spravedlivé požadavky svobody a rovnoprávnosti národů, nýbrž ve své imperialistické etapě dokonce učinil z podmaňování a zotročování národů základní součást své politiky. Otrásajícím dokladem toho byl hitlerovský fašismus, který si vytkl za cíl podmanit Evropu, Sovětský svaz a posléze celý svět. Dědici jeho šílených plánů jsou američtí imperialisté. (KG, 1953, s. 15), jednak zneužívají recipientovy prožitky*

z okupace nacistickým Německem a zkušenosti s nacistickým režimem, jenž kladou do souvislosti se zahraniční politikou západních mocností. Např.: *V západním Německu pod patronací Američanů, Angličanů, a Francouzů nedošlo vlastně nikdy k denacifikaci. Německým junkerům, velkofinančníkům a velkofabrikantům, kteří byli vždycky nositeli německého imperialismu nebyl zkřiven ani vlásek na hlavě.* (KG, 1953, s. 23); *Tak západní imperialisté šlapou nohama svoje vlastní závazky, tak v šestém roce po druhé světové válce připravují nacistické hordy pro třetí světovou válku.* (KG, 1953, s. 24). V rámci této tendence jazyk politických projevů záměrně zneužívá k vyvolání nenávisti expresivně zatížené výrazy zaniklé nacistické politické terminologie. Např.: *Pak v šestém roce po druhé světové válce lámou (američtí imperialisté, pozn.) všechny rekordy, aby německý imperialismus postavili znovu na nohy a znovu obnovili jeho „Drang nach Osten“... S obnovováním západoněmeckého zbrojařského potenciálu a zbrojařského průmyslu probíhá rychlé obnovování německé branné moci, pověstné Wehrmacht, neblahé paměti.* (KG, 1953, s. 23–24); *Američané, kteří mají v rukou seznam, mají závazky a doklady o starých agentech gestapa a Sicherheitsdienstu, přicházejí, kladou jim nůž na krk a nutí je, aby pracovali nyní pro ně, pro Američany.* (KG, 1953, s. 52).

4.1.1.3 Argumentum ad baculum

Argument odvolávající se na vyhrožování použitím síly (lat. baculum – hůl) za účelem vynucení určitého konání či jeho zanechání. Argumenty ad baculum jsou explicitně ultimativní. V politických projevech se vyskytují v situacích, kdy je nutné recipienta myšlenkově udržet na straně vládnoucí demagogie, ukázat mu, že každé myšlenkové odchýlení bude trestáno. Např.: *S lidmi podobného typu si Naše národní bezpečnost bude vědět rady a může při tom počítat s plným pochopením a podporou našeho veřejného mínění.* (KG, 1953, s. 27); *Ještě žádnému, žádnému z agentů a zrádců u nás stromy do nebe nenarostly a neporostou. Nakonec na každého z těchto lotrů dojde. Na každého dojde a každého stihne zasloužený trest.* (KG, 1953, s. 53).

4.1.1.4 Argumentum ad verecundiam

Argumentaci ad verecundiam rezervujeme pro takové argumenty, „v němž je šermování slavnými jmény, tituly děl a známými citáty vypočítáno na efekt snížení smělosti, znejistění a tím oslabení kritičnosti adresáta, obávajícího se zesměšnění, a dokonce zahanbení za vystoupení proti společnosti vynikajících osobností, těšících se všeobecné úctě. Přijetí závěru takového argumentu se neodehrává při věcné analýze

a zvažování důkazů, nýbrž výlučně způsobem podrobení se psychologickému vlivu vymezení, která činí dojem.“ (Szymanek, 2003, s. 66) ⁶

Argumenty ad verecundiam využívají v politických projevech aureolu politických vůdců (např.: Stalin, Lenin, Marx apod.), organizací (komunistické strany) nebo státních útvarů (např.: Sovětský svaz, země lidových demokracií) (podrobněji viz 5.3.4 Pozitivní kategorizace). Zásadní význam argumentace ad verecundiam spočívá ve schopnosti udržovat a posilovat mezi recipienty konformní chování, neboť (vedle politických vůdců, velmocí a organizací) režim staví simultánně do popředí autoritu *lidu*, popř. řadového občana – komunistu, který za každých okolností stojí za komunistickou stranou, neboť rozumí politické linii strany. Např.: *Všechny tyto věci jsou naprosto jasné všem starým komunistům, kteří prožili za kapitalismu období pololegality a illegality. Komunista nikdy nevěří naslepo. Ale když má zdravý třídní instinkt, když je nadto vyzbrojen minimem leninsko-stalinského učení a minimem schopnosti aplikovat toto učení na danou situaci a dané prostředí; když konečně má před sebou vedení strany, které prošlo zkouškou státníkovou v boji za svržení buržoasního panství a za dobytí moci dělnické třídy – pak nebude nikdy váhat hájit a plnit usnesení vedoucích orgánů strany.* (KG, 1953, s. 114). Odchýlení se od principu jednotného státního dogmatismu by ve výsledku znamenalo vyloučení jinak smýšlejících ze společnosti. Např.: *Je fakt, že státní statky patří pokud jde o vedoucí kádry k jednomu z nejzamořenějších úseků našeho hospodářství. Právě tam je mnoho bývalých zbytkářů, velkostatkářů, vesnických boháčů a různých jiných protilidových, protidemokratických, republiky cizích a nepřátelských živlů.* (KG, 1953, s. 45).

Druhým pólem argumentace ad verecundiam, který se promítá v konstruovaných obrazech nepřítele, je snižování autority nepřítele s cílem zesměšnit ho či jeho názory devalvovat v očích recipientů. Např.: *Někteří takzvaní mudrci ze zahraničního rozhlasu někdy utrousí, že prý my vlastně žijeme z podstaty, z toho, co jsme „zdedili“ po kapitalistech.* (KG, 1955, s. 413).

4.1.1.5 Argumentum ad populum

Demagogická argumentace zaměřená na získání davu, složeného z prostých posluchačů, kteří nejsou schopni sledovat komplikovaná abstraktní vyvození. Odvolává se na stereotypy a užívá zjednodušené myšlenkové postupy odpovídající způsobu

---

⁶ Z lat. *verecundia* – stydlivost, nesmělost; jedná se o argument odvolávající se na nesmělost či stud. Adresát není s to vystoupit proti postulované skutečnosti (reprezentované domnělou autoritou) z obavy ze ztráty osobního postavení, prestiže nebo možnosti punitivního opatření namířeného proti němu.

myšlení davu. Typické příklady takovéto argumentace potkáváme ve sféře politické agitace. Cílem argumentace ad populum je sebe prezentace produktora jako řadového občana („z lidu“); devalvace a dehonestace diferentních názorů; redukce potíží, respektive jejich připisování snahám nepřátel; odvolávání se na pocit hrdosti; odvolávání se na „vlastní zájem“ a morálku; posilování konformity.

Produktor prezentuje sebe sama jako někoho, kdo má stejné problémy, starosti a zájmy jako posluchač („já, jako každý z vás“). Uplatňuje se zde zejména kategorizace a zdůrazňování názorové jednoty. Z hlediska morfologie je příznačné užívání osobních zájmen v 1. osobě plurálu, kolektivního posesiva náš, v lexiku se důsledně projevuje distribuce lexikálních jednotek s významovým distinktivním prvkem koherentnosti, blízkosti a obecnosti. Např.: *Zvládli jsme velké úkoly v minulých letech a také tyto úkoly zvládneme. Naše dělnická třída, naši technici, naši družstevníci a rolníci udělají všechno, aby úkoly splněny byly.* (AN, 1964, s. 138); *Chtěl bych zdůraznit, a je o tom hluboce přesvědčen i náš lid, že šance v tomto zápasu jsou zcela na straně práva a spravedlnosti, na straně míru a demokracie, na straně světové fronty míru, vedené Sovětským svazem.* (KG, 1953, s. 99).

K dehonestaci stoupenců opačné ideologie a názorů produktor využívá konstruované obrazy nepřítele (ti jsou prezentováni jako zavrženíhodní (nepatří mezi „své“), bezectní, ovlivnění tajuplnými popudy nebo zbavení zdravého rozumu) umocněné užíváním kontrastu a opozitních větné konstrukcí (do opozice se staví zpravidla argumenty s kladným evaluativním determinantem a argumenty s evaluativním determinantem záporným). Např.: *Tuto pomoc druhým kapitalistická výroba neznala. Znala jen neúprosný kapitalistický konkurenční boj. Snažila se získat monopol ve výrobě, odbytu i disponování uměleckými silami. Dovedla i filmové umělce ostatních národů kupovat i ničit. Do těchto kapitalistických způsobů soutěže teprve sovětská filmová výroba přináší obrat.* (AZ, 1957, s. 133); *Průlom do světového imperialistického systému, učiněný Velkou říjnovou revolucí, byl v důsledku druhé světové války ještě více rozšířen. Vytvořil se mohutný blok 800 milionů lidí, to je celé jedné třetiny lidstva, který se navždy zbavil kapitalistického a imperialistického panství. Imperialisté se však s tímto stavem nechťejí smířit. Místo aby respektovali svobodně projevenou vůli národů, které se zbavili vlastních i cizích vykořisťovatelů a ničeho si toužebně nepřejí, než v míru a pokoji budovat svůj nový společenský řád – imperialisté dělají všechno možné i nemožné, aby jim v tom bránili, aby jim škodili a nakonec aby je znovu uvrhli pod své jařmo.* (KG, 1953, s. 203).

Pro prezentaci veškerých obtíží jako výsledku ničemných snah protivníků (tajných organizací, spiklenců atd.) je příznačné užívání kategoriálních soudů (viz níže) s odvoláváním se na ideově politické rozdělení světa. Např.: *Je známo, že spiklenečtí zrádci napáchali snad nejvíc škod na úseku hospodářském. Nicméně se jim nepodařilo zastavit rozvoj našeho národního hospodářství.* (KG, 1953, s. 210); *Druhá příčina našich obtíží na průmyslovém úseku spočívá ve značných disproporcích v rozvoji jednotlivých průmyslových odvětví, hlavně pak v disproporcích mezi surovinovou a energetickou základnou a zpracovatelskými odvětvími průmyslu. Obzvlášť na tomto úseku přiložili spiklenečtí zrádci ruku k dílu a bude nám ještě dlouho trvat, než následky jejich škůdcovství překonáme.* (KG, 1953, s. 212).

K odvolávání se na pocity hrdosti spojené s příslušností k určité skupině (např. povolání, pohlaví) nebo ideologickému společenství (např. stranictví, dělnické třídě, v nejširším kontextu k lidu) se v argumentaci uplatňuje především simulace delegování mocenského vlivu (viz níže), odvolávání se na odpovědnost vůči státu a vládnoucí ideologii. Např.: *Soudruzi vojáci, příslušníci Sboru národní bezpečnosti a Lidových milicí! Bud'te si vědomi svého velikého poslání ve světovém zápasu o mír, zápasu, v němž jde i o mír, bezpečnost a štěstí našeho lidu. Pamatujte že vy jste předními obránci svobody a nezávislosti naší vlasti, za niž prolévaly před šesti lety krev náš lid i hrdinská sovětská vojska!* (KG, 1953, s. 78); *Ale těžkostí se nezbavíme tím, že od nich utečeme, nýbrž tím, že je překonáme. A překonat je můžeme jen ve spolupráci všech. A řeknu rovnou: bez plné spolupráce našich žen bychom je sotva překonali. I tu tedy potřebujeme pomoc našich žen jako sůl.* (KG, 1953, s. 62).

Morální apel a „vlastní zájem“ v politických promluvách se promítá v namlouvání davu, že trvání na názorech a požadavcích, které jsou pro ně výhodné (tedy totalitní rétorikou „ve vlastním zájmu“), je otázkou morálky, naopak rezignace na ně je něčím nedůstojným, podlým. V analyzovaných politických projevech vystupuje do popředí distinktivní významový prvek nutnosti, zahrnující lexémy *boj, bojovat, bránit, zápas* apod. Např.: *Mír nelze vyprosit – mír nutno vybojovat! Ano, pod vedením největší světové síly – Sovětského svazu, pod vedením nejmoudřejšího člověka dneška – Stalina, po boku čínského a korejského lidu, v řadách stamilionů obránců míru na celém světě – lze ubránit světový mír a pokojný rozkvět naší vlasti, lze zkusit válečné štváče.* (KG, 1953, s. 12); *Je proto v našem vlastním zájmu, abychom s porozuměním a s podporou sledovali veliký zápas Německé demokratické republiky za sjednocené demokratické a mírumilovné Německo a se své strany neprovedli nic, co by tento zápas ztěžovalo.*

(KG, 1953, s. 28); *Je třeba pochopit, že jde o velký ideologický boj mezi idejemi socialismu a pokroku a buržoazní ideologií, která vyplývá ze samé podstaty kapitalistického řádu. Každé uchýlení se od ideového principu marxismu-leninismu fakticky znamená pomoc buržoazním ideologiím.* (AN, 1964, s. 412); *Stále širší vrstvy našeho lidu chápou, že mír nelze vyprosit, nýbrž že je za něj nutno bojovat.* (KG, 1953, s. 126).

Posilování konformity spočívá ve vyvolání společensky odpovídajícího souhlasného postoje, tzn. „apelu na osobu, aby se přizpůsobila“ (Švandová, 1999, s. 166). Jazyk propagandy zde operuje s totalizujícími výrazy *všechn*, *každý*, např.: *Nuže, náš lid reakční pokus únorových pučistů zmařil. Každý ví, kdo tyto dny zde prožil, může složit svědectví, že se tak stalo demokratickou, ústavní a parlamentní cestou. Každý, kdo zde byl, může dokázat, že Sovětský svaz do průběhu únorových dní nikterak nezasahoval.* (KG, 1955, s. 358), popř. je totalizující výraz doplněn o evaluativní aspekt. Např.: *Každý rozumný člověk ví* (KG, 1955, s. 358).

4.1.1.6 Argumentum ad personam

Argument k osobě (ad personam) patří dle Szymanka (2003) k nejčastěji využívaným nekonstruktivním argumentačním trikům. Jedná se o osobní slovní útoky na protivníka zahrnující znevažující úvahy, nadávky a kletby. Z hlediska zkoumaných politických projevů se argumentace ad personam projevuje užíváním hanlivých a vulgárních výrazů, kategoriálních soudů (viz dále), zesměšňujících replik směřovaných k protivníkovi jako objektu averze a pošpinění osoby protivníka v očích recipientů. Szymanek (2003, s. 58) uvádí, „že existuje mnoho indicií poukazujících na to, že hromadění ostudných obrazů protivníkovy minulosti, jeho charakteru, jeho demaskování v očích veřejnosti, to vše výrazně přispívá k produktorovu záměru zkompromitovat či diskvalifikovat odpůrce, přičemž manipulátorovi napomáhá k dosažení cíle nekritické myšlení publika.“

Následující výrok znevažuje německého kancléře K. Adenauera a ministra zahraničí USA J. F. Dullese, jež produktor analogicky přirovnává k Hitlerovi: *Náš lid, stejně jako lid jiných zemí ví, oč usilují američtí imperialisté v Evropě. Jejich služebníci Adenauer a jemu podobní dávají ve svých revanšistických projevech nepokrytě najevo, že jim jde o ovládnutí dalších územních prostorů. Je to písnička, kterou známe. Dříve ji zpíval Hitler a dnes ji zpívá Dulles a Adenauer. Smysl je stejný. Zotročit lid svobodných zemí a podržít zájmům amerického kapitalismu.* (AN, 1964, s. 134).

4.1.1.7 Argumentum ad ignorantiam

Argumenty ad ignorantiam, tedy argumenty odvolávající se na neznalost, jsou principiální z hlediska tvoření analyzovaných politických projevů. Jedná se o zastřešující skupinu argumentů, jež využívá k dosažení maximálního sugestivního účinku na adresáta všechny výše uvedené podtypy chybné argumentace. Argumenty ad ignorantiam zneužívají nemožnost verifikace předkládaných tezí. Švandová (1999, s. 165) řadí k argumentům k neznalosti „nedoložené nařčení nebo obvinění, které zneužívá toho, že odpůrce nemá po ruce dost informací, nebo se dokonce bojí, takže nemůže věci uvést na pravou míru. Tvrzení se považuje za věrohodné jen proto, že nebyl ukázán jeho opak. Kalkuluje se s nedostatečnou informovaností posluchačů nebo čtenářů, s naprostou neznalostí problematiky a neschopností zaujmout adekvátní obranu.“ Např.: *Vyvstal nový pretendent na světovládu, američtí monopolisté a miliardáři. Americký imperialismus udělal ze svých poražených konkurentů i ze svých slabších imperialistických partnerů své vazaly a satelity a horečně štve a zbrojí k třetí světové válce, aby dosáhl svých zločinných světovládných cílů. Součástí válečných příprav amerického imperialismu je jeho podryvná práce uvnitř zemí lidové demokracie. S neomaleností vpravdě gangsterskou si američtí nabobové odhlasovali veřejně zákon o použití 100 milionů dolarů na tyto účely, kromě stamilionů dolarů, které na to vydávají tajně.* (KG, 1953, s. 203).

5 Manipulativní tendence v politickém řečnickém diskurzu

Výše jsme jednotlivě identifikovali jazykové aspekty, které se podílejí na utváření politických komunikátů směřovaných k recipientům. Postupovali jsme od popisu jednotlivých lexémů k popisu syntaktickému, tedy jakým způsobem se lexikum podílí na tvorbě výpovědí. Stylistickým rozbořem zkoumaného jazykového materiálu jsme sledovali jednak distribuci konkrétních jazykových jevů, jednak kompoziční strategii politických projevů. Poznání formální jazykové stránky politických projevů bylo předpokladem pro pragmatickou analýzu, tedy vymezení funkce jednotlivých jazykových prostředků a jejich působení na recipienty.

Rezultátem následující kapitoly je rozpoznání, pojmenování a pochopení manipulativních tendencí, které jsou důsledně užívány (zneužívány) ve zkoumaných politických projevech.

Jako fundamentální manipulativní postupy v rámci politických projevů chápeme tyto:

- a. Simulace rozhodující mocenské role auditoria;
- b. simulace sociální rovnosti a názorové jednoty;
- c. kategorizace;
- d. užívání kontrastu a opozitně evaluativních konstrukcí.

5.1 Simulace rozhodující mocenské role auditoria

Jazyk politických projevů využívá k manipulaci předstírání (simulaci) rozhodující mocenské role recipientů. Jde o namlouvání davu (lidu), že hybatelem veškerého dění jsou prostí občané.

5.1.1 Promluvy „ex populo“ (Simulace dobrovolnosti)

Promluvy „ex populo“ (z lidu) staví do role subjektu lid. Není to tedy komunistická strana a její vedoucí činitelé, kteří činí zásadní rozhodnutí, ale lid, jenž ví, vítá návrhy, je rozhodnut, činí předsevzetí, rozhodl se, žádá apod., tedy jedná dobrovolně, z vlastní vůle⁷. Zájem komunistické strany tak explicitně ustupuje do pozadí. Průša (2011, s. 211) k tomu píše, že pojmem *lid* se rozumí „režimní název pro obyvatelstvo socialistických zemí, jehož jménem vládla komunistická strana. *Ve jménu lidu* byla přijímaná veškerá závažná rozhodnutí. Tento výraz patřil mezi první třicítku slov sdělovacími prostředky nejčastěji používaných. Ze způsobu používání vyplývalo, že členem šedé skupiny *lid* byl vlastně každý občan bez ohledu na své politické přesvědčení nebo zájmy. Režim reálného socialismu však neměl žádný spolehlivý ani transparentní mechanismus, jak vůli lidí zjišťovat, a tak se za *lid* schovávala jakákoliv rozhodnutí vedení KSČ.“ Obracením se k vůli *lidu* bylo vyvoláváno a posilováno jednak zdání *lidové* podpory režimu, jednak potvrzení legitimacy vedoucí úlohy strany. Např.: *Náš lid, stejně jako lid jiných zemí ví, oč usilují američtí imperialisté v Evropě. Jejich služebníci Adenauer a jemu podobní dávají ve svých revanšistických projevech nepokrytě najevo, že jim jde o ovládnutí dalších územních prostorů... Proto náš lid vítá návrhy Sovětského Svazu o kolektivní bezpečnosti v Evropě.* (AN, 1964, s. 134); *To bylo hlavní předsevzetí, jež si náš lid učinil po svém osvobození v památném květnu 1945.*

---

⁷ Z hlediska jazyka mohou působit některé pasáže odvolávající se na svobodu volby, resp. dobrovolnost nanejvýš ironicky užitím sporných kolokací. Srov. *Postupně musíme zakládat nová zemědělská družstva v obcích, kde ještě nejsou. A všude přitom dbát přísně principu dobrovolnosti a názorného přesvědčování.* (KG, 1953, s. 58).

A proto se tehdy rozhodl především opřít se napříště jednoznačně o svého osvoboditele a mocného spojence, Sovětský svaz, a spojit na věčné časy svůj osud s jeho osudem. Proto se československý lid účastní všemi silami zápasu světové fronty míru, vedené Sovětským svazem, která stále úspěšněji kříží válečné plány amerického imperialismu. Proto také československý lid stojí celou duší i srdcem na straně Německé demokratické republiky a se sympatiemi sleduje její hospodářskou a kulturní výstavbu i pracovní nadšení jejího lidu. A proto se solidarizuje i se spravedlivým bojem všech poctivých Němců proti cizím kolonisátorům za vytvoření jednotného a nezávislého Německa, které by definitivně pohřbilo revanšistické a imperialistické tendence a vysoko pozvedlo prapor míru a přátelské spolupráce mezi národy. (KG, 1953, s. 99); Náš lid těmto zrádcům nevěří. Dobře ví, že jejich marným přáním je, aby znovu u nás vládli kapitalisté a velkostatkáři a vydírali pracující. Náš lid pádně odpovídá na tyto zločinné záměry plněním svých povinností ke svému lidově demokratickému státu. (AN, 1964, s. 136).

5.1.2 Explicitní projevy delegování moci

Explicitní delegací moci rozumíme deklarovaný status lidu jako vedoucího a řídicího subjektu. U explicitních projevů delegace moci nejde pouze o utváření fikce přijetí režimu a souhlasu se stávající postulovanou politickou doktrínou (viz promluvy „ex populo“), svým charakterem jsou direktním přiznáním moci obyvatelstvu, respektive lidu, úžeji dělnické třídě, jež byla teorií marxismu-leninismu označována za nejprogresivnější sílu společnosti. Např.: *Pamatujte, že vy jednou máte řídit celý stát! Nuže, učte se hospodařit, učte se vládnout!* (KG, 1955, s. 392); *Je pravda, že dělnická třída je vládnoucí třídou a rozhodujícím činitelem v nové socialistické společnosti. (AZ, 1957, s. 63); Shrnuji: naše dělnická třída je dnes s konečnou platností pánem ve státě i hospodářství. Má vše, čeho je potřebí k vybudování socialismu v naší vlasti. (KG, 1953, s. 66); Rozmach socialistického soutěžení v průmyslu potvrzuje, že dělnická třída chápe svou historickou úlohu – úlohu vedoucí síly při výstavbě socialismu. (AN, 1964, s. 66); Síla a nepřemožitelnost našeho státního zřízení spočívá v tom, že je to zřízení hluboce demokratické. Prostřednictvím národních výborů se pracující lid bezprostředně účastní správy státu a řešení všech politických, hospodářských, sociálních a kulturních otázek. (AN, 1964, s. 84).*

5.2 Simulace sociální rovnosti a názorové jednoty

Tendence předstírání sociální rovnosti a názorové jednoty úzce souvisí s výše popsaným způsobem připisující auditoriu rozhodující roli ve společnosti. Věnujeme se zde personálnímu odkazování – deixi, společnému pozadí víry a zaměřenému jednání.

5.2.1 Personální deixe

Komunikace je dána svým obsahem (propozicí) a formou sdělovaného obsahu. Forma propozice (výběr z konkurence lexikálních, syntaktických a stylistických jazykových prostředků) je závislá na sociálním vztahu mezi komunikanty (vztahová rovina komunikace). S ohledem na komunikanty rozlišujeme komunikaci symetrickou (sociální rovnost komunikantů) a asymetrickou (sociální nerovnost komunikantů). Na základě polarity symetrie/asymetrie můžeme pomocí personální deixe, jež nám umožňuje poznat charakter vztahové komunikační roviny, sledovat, jakým způsobem se produktor politických projevů snaží simulovat symetrii mezi ním a adresáty.

Podle Hirschové (2013, s. 97) personální deixe „vztahuje výpověď k partnerům komunikace, resp. odlišuje účastníky a neúčastníky komunikační události“. V tomto ohledu rozlišuje dvojí sémantickou stránku zájmena *my*. V prvním případě se jedná o exkluzivní *my*, které „reprezentuje situaci, kdy *my* označuje skupinu, resp. opět minimálně dvojici mluvčích/produktorů, která nejčastěji v psaných komunikátech vystupuje vůči adresátovi jako celek,“ (tamtéž, s. 97), v druhém případě jde o inkluzivní *my*, kdy „singulární mluvčí reprezentuje dvojici či skupinu z pozice té skutečnosti, že je jejím členem, tj. referuje k více než jednomu mluvčímu.“ (tamtéž, s. 97).

Inkluzivní *my* užívá komunikát k simulaci komunikační symetrie, respektive disimulaci sociální distance. Singulární produktor navíc prezentuje své myšlenky jako něco obecně uznávaného. Janovec (1999, s. 83) píše, že „člověk, který si není jistý svým názorem, či ten, který vědomě lže, se snaží prezentovat svůj názor jako něco obecného, s čím souhlasí většina lidí, popř. všichni, aniž dokáže vysvětlit, koho tím výrazem *všichni* myslí. Prezentace názoru stejného pro všechny zúčastněné je typická pro hesla demonstrací a pro život v totalitních společnostech. Věty v první osobě plurálu, ať už se zájmenem *my* nebo bez něj, mají vyjadřovat jednotu, společný cíl, názor celého společenství, ale přitom tento názor je diktován jednotlivcem nebo skupinou jednotlivců.“ Např.: *My nechceme zbankrotovat, my chceme naše socialistické hospodářství rok od roku zdokonalovat a rozvíjet tak, aby bylo pevnou zárukou zabezpečování maximálního uspokojení neustále rostoucích materiálních a kulturních*

potřeb celé společnosti nepřetržitým růstem a zdokonalováním socialistické výroby na základě nejvyšší techniky. (AZ, 1957, s. 61); My dnes, poučení a vyzbrojení zásadami našich velkých učitelů Marxe, Engelse a Lenina, pokračujeme v jejich tradici. Abychom nové řády nejen vybudovali, ale i udrželi, tvoříme pro ně nové podklady, poměry, a budujeme i nutné prostředky k jejich obraně. Ve spolku s velikým táborem míru, opření o Sovětský svaz, ve spojení s lidově demokratickými republikami my dávné sny našich předků o bratrstvu a rovnosti splníme, my svoji československou republiku socialistickou vybudujeme. (AZ, 1957, s. 84); Proto jsme se rozhodli spojit navěky svůj osud s naším nejmocnějším přítelem, který nás nikdy nezradil a který se posléze stal i naším osvoboditelem, se Sovětským svazem. Ano, to byl první krok, s nímž jsme vstupovali do nového života. (KG, 1953, s. 142); My dobře cítíme, že pouze částí svých západních hranic sousedíme s Německou demokratickou republikou. (KG, 1953, s. 145).

Inkluzivní užití zájmena *my* signalizuje i promluvy „ex populo“, kdy dochází k připisování rozhodující role auditoriu. Vytváří se dojem blízkosti a koherence, respektive rovnosti mezi produktorem a auditoriem, přičemž je posílen inkluzivní charakter zájmena *my*.

Výskyt exkluzivního užití zájmena *my* je v politickém diskurzu vymezen k prezentaci kladně chápané autority strany jako vůdčí hybné síly k organizaci společné státní práce. Např.: *My všechny příslušníky našeho českého a slovenského národa vedeme a nabádáme k tomu, aby se usilovně učili. Avšak učíce se z cizích příkladů, nesmíme nikdy zapřít nejužší spojení se svým českým a slovenským lidem, musíme dbát toho, abychom všemi kořeny zůstali zakotveni v naší domácí půdě. (AZ, 1957, s. 15–16).*

Užití exkluzivního *my* sledujeme v promluvách směřujících k vnitrostraničné agendě. Zde se uplatňuje *my* z pozice nadřazeného mocenského vztahu mezi vládnoucí stranickou elitou a podřízenou rolí „lidu“. Janovec (1999, s. 83) v rámci exkluzivní sémantické stránky zájmena *my* hovoří o vyvolání pocitu výjimečnosti, důležitosti a dojmu nepostradatelnosti. Např.: *Musíme si vštípit v paměť, že převychovat našeho člověka, zejména rolníka s jeho individualistickými sklony, vyžádá si největší přesvědčovací práci. Proto naše propaganda a agitace musí být bojovná, ofenzivní a přesvědčivá, prostě taková, že se nebudeme vyhýbat žádné takzvané nepopulární věci, ale naopak správně vysvětlíme všechny palčivé otázky. Žádný komunista se nesmí bát polemizovat s nesprávnými nebo nepřátelskými názory, vyvracet je a rozbíjet. Přitom my vždy musíme určovat, o čem a jak se bude mluvit. To vyžaduje, aby naše propaganda*

a agitace byla zbavena šablonovitosti, abychom odstranili její často deklarativní tón, abychom ji učinili živou, těsně spjatou s úkoly výstavby. (AN, 1964, s. 232); Středního rolníka chceme a musíme získat pro družstva. Střední rolník, který vstoupil do družstva, je platnou pomocí, neboť je zpravidla dobrým a rozvázným hospodářem a organizátorem. (AN, 1964, s. 54).

5.2.2 Společné pozadí víry a společné zaměřené jednání

Komunistický režim využívá k posílení manipulativních účinků na adresáta vyvolávání zdání společné víry v neomylnost stávající vládní garnitury a zdání společného zaměřeného jednání. Vytváření pocitu společných základů totiž způsobuje blízkost, jež vytváří sympatie, které následně zvyšují důvěryhodnost k mocenskému aparátu. Existence společného zaměřeného jednání vytváří jistotu. Jedná se zpravidla o mínění mnoha lidí, ve kterém se stírá individualita jedince. Dochází tak k odosobnění a k roztržení možné odpovědnosti za své chování. Beck (2007, s. 131) k tomu píše, že „všichni lidé rádi stále znovu slyší, že táhnou společně za jeden provaz. Ve skupině se většinou cítí skryti. To vytváří jistotu a osvobozuje od obtížných pochybností o sobě samém.“

V navození společné víry a společného zaměřeného jednání se v politických projevech užívá především promluv „ex populo“ v kombinaci s totalizujícími superlativními výrazy *všechn, každý*. Např.: ***Všichni*** cítí, že nikdy v historii našich národů nebyla věnována taková péče všeobecnému rozkvětu naší země, hospodářskému a kulturnímu zabezpečení našeho českého a slovenského lidu jako dnes, kdy naše republika za vlády Národní fronty Čechů a Slováků, pod vedením Komunistické strany Československa, zúctovala s rozvratníky, s reakčníky a zrádci a smělou nohou vykročila na cestu budování socialismu v naší vlasti. ***Každý, i nejposlednější*** občan naší republiky poznal, že to, co bylo za poslední léta v naší republice vykonáno a vybudováno, znamená opravdu veliké a skvělé hodnoty. Proto také ***všichni*** dobře cítí, že by bylo skutečně neodpuštělným hříchem nezajistit tyto hospodářské, umělecké a kulturní hodnoty a nezabezpečit i ochranu další tvůrčí práce milionů pilných pracovníků před jakýmkoli nepřátelskými nájezdy i útoky. (AZ, 1957, s. 19 – 20).

Příznačný je rovněž výskyt lexikálních jednotek obsahujících distinktivní významové prvky správnosti, nutnosti, soudržnosti, pokroku. Např.: ***Vlastenecké nadšení, nezlomná vůle, důvtip a dovedné ruce*** našich dělníků a pracující inteligence dokázaly v neuvěřitelně krátké době několika málo let ***přebudovat a rozšířit*** náš průmysl

natolik, že se stal **chloubou naší vlasti**. (AN, 1964, s. 31); V denním boji za své **společné a základní životní zájmy** – za mír, za výstavbu socialismu, za **zvyšování hmotné a kulturní úrovně** – se **sjednocuje v pevný a jednolité celek zdrcující většina všech občanů** bez ohledu na rozdíly, které ještě odlišují naše pracující. S **rozšiřováním socialistické hospodářské soustavy, s likvidací statkářů a kapitalistů, s omezováním kulaků a převýchovou pracujících v duchu socialismu** se postupně **upevňuje** morálně politická jednota všeho československého lidu. Výrazem této **jednoty** všech pracujících měst a vesnic je Národní fronta. (AN, 1964, s. 80).

Aspekt společného zaměřeného jednání se projevuje zejména ve vrstvení predikátů v 1. osobě plurálu (inkluzivní *my*).

Např.: *Nás to nevyruší z klidu a neuvede do paniky. **Nebudeme** také ale netečně **skládat** ruce v klín. **Máme** v paměti tradici našich táboritských předků. **Budujeme** svoji obranu. Špicly a úkladné vrahy **odhalujeme, soudíme** a po zásluze **trestáme**. Svoji úrodu si **uchráníme** a **sklidíme**. Stejně jako letošní sklizeň obilí bude dobrá i naše úroda brambor. Žádný americký brouk ji nezničí. Tím méně na náš lid zapůsobí americké pokusné balónky s emigračním tiskovým hnojem. **Půjdeme** dále svou cestou. **Budujeme** a **stavíme**. **Máme** svízele a těžkosti, **narážíme** na chyby a nesprávnosti. **Bojujeme** proti nim, **odstraňujeme je** a **napravujeme**. **Budeme** i dále tak činit. **Jsme přesvědčeni**, že štěstí naší vlasti, radostná budoucnost pro naše národy vykvete jen z řádně organisované, vysoce produktivní práce. **Organizujeme** tuto práci a **nezapomínáme** také **organizovat** obranu této práce před vetřelci a záškodníky. **Odstraňujeme** třídní rozdíly a na místě stavů, kast a hierarchie **tvoríme** jednotnou frontu pracujícího lidu měst i venkova.* (AZ, 1957, s. 83).

5.3 Pozitivní a negativní kategorizace

Hovoříme-li o procesu manipulace, je nutné se zmínit o kategorizaci, která se významně podílí na účincích manipulativního diskurzu na adresáta. Pomocí kategorizace jsou v auditoriu politických projevů formovány, fixovány a posilovány postoje vůči okolní realitě. Politická moc zneužívá proces kategorizace k deformaci úsudků recipientů a vyvolání předsudků.

5.3.1 Kategorie a kategorizace

Hart a Hartlová (2000, s. 252) definují kategorizaci jako „přiřazování objektu k určitému pojmu; tento proces umožňuje předjímat informace, které nelze

bezprostředně vnímat“. V rámci naší práce jde tedy především o informace, které jsou auditoriu předkládány vládnoucí garniturou jako absolutně objektivně pravdivé, popř. důsledně doplněné „názorově správnou“ interpretací a evaluativními determinanty. Lakoff a Johnson (2002) na nebezpečí přivlastnění si nároku na absolutní objektivní pravdu upozorňují: „Jsme toho názoru, že myšlenka existence absolutní objektivní pravdy je nejen chybná, nýbrž i společensky a politicky nebezpečná. Jak jsme už pozorovali, pravda je vždy relativní vzhledem k pojmovému systému, který je z velké části vymezen metaforou. Většina našich metafor se v naší kultuře vyvinula během dlouhého období, ale mnohé jsou nám vnuceny lidmi u moci – politickými předáky, náboženskými vůdci, vedoucími osobnostmi obchodu, reklamními manažery, médii atd. V takové kultuře, kde je mýtus objektivismu velmi živý a kde je pravda vždycky pravdou absolutní, pak lidé, kteří mají této kultuře možnost vnucovat své metafory, mají tam také možnost definovat, co se chápe jako pravdivé – pravdivé objektivně a absolutně.“ (Lakoff–Johnson, 2002, s.176–177). Mechanismus kategorizace tedy souvisí s konformitou – přizpůsobování se a přejímání indoktrinovaných názorů předložených vládnoucí garniturou.

Na základě kladně a záporně evaluativních determinantů dělíme v rámci naší práce kategorizaci a s ní spojené kategoriální znaky na pozitivní a negativní.

Allport (2004, s. 51) píše, že „lidské myšlení si musí vypomáhat kategorizací (generalizací). Jakmile kategorie vzniknou, stávají se základem obyčejného předčasného úsudku.“ Podle Allporta (tamtéž, s. 51–54) kategorizaci charakterizuje pět následujících znaků:

a. Kategorizace se přizpůsobuje seskupení, jak to jen jde. Tendence k rychlému zařazování problému do vyhovující kategorie, která nám poslouží jako cesta k předem danému řešení.

b. Kategorie nám umožňuje rychle identifikovat příbuzný objekt. Každá událost má jisté znaky a tyto znaky slouží jako klíč, který uvádí v činnost kategorii předpokladu. Lakoff s Johnsonem (2002) popisují identifikaci v procesu kategorizace na ose zjevnosti a skrytosti vlastností daného objektu či dané zkušenosti a to tak, že: „Jisté vlastnosti se zvýrazní, jiné se odsunou do pozadí a ještě další skryjí. Každá z dimenzí poskytuje ty vlastnosti, které jsou zdůrazněny. Zdůraznění jistých vlastností nutně znamená utlumení nebo ukrytí jiných, a to se právě děje, kdykoli něco kategorizujeme. (Lakoff–Johnson, 2002, s. 180)

c. Kategorie dává všemu, co do ní spadá, jistý determinant, který pak vyvolává stejné představy a stejné emoce.

d. Kategorie mohou být více či méně racionální. Racionální předpoklad vyžaduje obeznámenost s typickými vlastnostmi skupiny lidí či množiny věcí. Iracionální kategorie vznikají stejně snadno jako kategorie racionální, asi dokonce snadněji, protože jsou živeny silnými emocionálními pocity. Představy zaplavené mocnými emocemi se přizpůsobí spíše emocím než objektivním důkazům.

e. Iracionální kategorie je kategorie, která vznikla bez patřičných důkazů. Může se zdát, že nikdo prostě fakta nezná, a v tom případě vzniká mylná představa. Mnoho představ vzniká na základě toho, co se povídá, opírá se o zprávy z druhé ruky. Proto často nutně vzniká dezinformační kategorie.

5.3.2 Slovní nálepky

Proces kategorizace umožňuje vzniknout slovům či slovním spojením, která vychází z kategorizačního procesu jako lexikální jednotky se značně záporně či kladně evaluativním determinatem. Hovoříme o tzv. „slovních nálepkách“. Slovní nálepkou se často stávají zcela neutrální lexikální jednotky, přičemž expresivní charakter jim je připisován konotací.

Allport (2004, s. 176) chápe konotace jako „skupiny dodatečných znaků mimojazykové skutečnosti, tedy znaků, jež nejsou obsaženy v žádném charakteristickém znaku daného jména, obvykle připisovaným jejím asignátům na základě běžných asociací, kulturních konvencí, představ a stereotypů.“

ESČ (2002, s. 225) popisuje konotace jakožto „sekundární významové rysy (sémy) podílející se na pragmatické složce významu lexikálního, přičemž se jedná především o rysy postojové, citově hodnotící, expresivní, estetické, intenzifikační, evokační aj. Konotace tedy odráží vztah uživatelů jazyka k mimojazykové realitě.“

Slovní nálepky užívá produktor politických projevů k označování nepřátel vládnoucí ideologie, respektive ke všemu, co se vymezuje proti postulovanému řádu společnosti. Allport (2004, s. 208–209) upozorňuje na nezastupitelnou funkci verbálních nálepek v projevu hostility: „Když se takového člověka zeptáte: „Kdo?“ – asi ho uvedete do rozpaků a bude pěkně zmatený. Běžné používání osiřelého slůvka *oni* vypovídá o tom, že lidé často chtějí – a potřebují – označit nějakou cizí skupinu (většinou proto, aby mohli ventilovat své nepřátelství), i když o ní nemají žádnou jasnou představu. Abychom měli nepřátele, potřebujeme nálepky.“

Do procesu kategorizace vstupuje asociativní mechanismus vycházející z logiky dvou hodnot. Vše je vnímáno tak, že to buď zapadá, nebo nezapadá do morálního řádu. To, co do něj nezapadá, dostane pravděpodobně nálepku „imperialistické“ („kapitalistické“). V souhlasu s tím je všechno, co je (jakkoli mylně) označeno jako „imperialistické“ či „kapitalistické“, okamžitě postaveno mimo morální řád (Srov. Allport, 2004).

5.3.3 Evaluace a evaluativa

Výše jsme užívali termíny kladný a záporný evaluativní determinant. Evaluací rozumíme hodnocení, evaluativy pak lexikální jednotky, jež s sebou nesou hodnotící determinant, a to kladný, nebo záporný. V období komunistického režimu, vedle vlastních ideologicky a politicky příznakových lexémů, nabyla evaluativa důležitost. Příznačná jsou zejména negativně hodnotící adjektiva, popř. adverbia, i když evaluativnost (schopnost evaluace) nebyla omezena pouze na ně, ale postihla i substantiva ve spojení s negativní adjektivní determinací. Projevem nejvyšší možné hostility vládnoucího politického režimu vůči zahraničním i domácím nepřátelům jsou často rozvité či reduplikované hodnotící výrazy, např.: *Zpátečnické, válečné síly světa, vedené americkým imperialismem; nenasytní podněcovatelé války z Wall Streetu a Washingtonu; váleční podněcovaté, válečný agresor, strůjce nové světové války; váleční paliči a popoháněči; němečtí junkeři, velkofinančníci a velkofabrikanté; spolupracovníci a pomocníci nacismu; američtí zbrojařští magnáti; lokaj amerického imperialismu; bělehradští dolaroví lokajové; sveřepí, zapřísáhlí, smrtelní nepřátelé (vnější nepřítel); agenti třídního nepřítele, agenti buržoasie, agenti imperialismu; agenti, provokatéři, zrádci; zrádce a škůdce, špion a agent, nepřítel; sabotér a škůdce.*

Evaluativa pozitivní přitom zdaleka tak častá ani pestrá nebyla. Je pochopitelné, že základní pojmy a lexémy příznakové se přitom považovaly za pozitivní, srov. *socialistický, sovětský, lidový, nerozborný, marxistický.*

Slovník komunistické totality (2010, s. 20) píše, že „zásadní byl v oblasti negativních evaluativ úzus opozit, a to ani ne tolik u základních opozitních a evaluativních adjektiv *dobrý – špatný*, jako u relativně nově vzniklých a jen dobově existujících opozit *sovětský – americký, socialistický – kapitalistický, pokrokový – reakční.*

5.3.4 Pozitivní kategorizace

V diskurzu politických projevů se vyskytují kategorie, které jsou a priori vnímány (resp. mají být vnímány) jak produktem, tak recipientem pozitivně. Jedná se o kategorie s výsadním postavením v rámci propagandisticky kreovaného světa s výhradně kladným evaluativním determinanem. V rámci společnosti není připouštěna jakákoliv názorová pluralita, a pokud dochází k názorovému odchýlení v rámci postulovaných kategorií, je příslušné chování pokládáno za nemorální, protirežimní, protistátní.

5.3.4.1 Strana, lid a dělnická třída

Strana, respektive vedení strany, je prezentováno jako neomylná vládnoucí autorita. Neomylnost není vyjádřena explicitně (jednalo by se o neskromnost), ale musí být zastoupena implicitně, aby mohl být uplatněn nárok na vedoucí úlohu ve společnosti, kterou si strana nárokuje.

Fidelius (1998, s. 169) shrnuje pojetí strany jako jediné instituce, která je schopná posoudit, co je pokrokové (ve významu evaluativně kladném) a co reakční (ve významu evaluativně záporném). Vedení strany se tak stává ex definitione nejvlastnějším jádrem lidu, jedinou autoritou, která je s to posoudit, co je a není objektivní. Např.: *Všichni poctiví příslušníci strany spolu s námi cítili, že ještě někde musí sedět žába na prameni, a spolu s námi se domnívají, že nyní se nám podařilo ji polapit. Příklad Slánského nad jiné přesvědčivě dokazuje, že strana a její vedení dovedou pohnat k zodpovědnosti kohokoli bez ohledu na osobu vysokého postavení, jakmile se ukáže, že dotyčná osoba se svým povinností zpronevěřila udělenou jí důvěru zradila. Ano, náš pracující lid měst i venkova znovu vidí, že na komunistickou stranu je absolutní spolehnutí. Že zradit mohou jednotlivci, ale strana že zůstala a zůstane svému poslání věrna až do konce.* (KG, 1953, s. 109); *Z toho všeho plyne, že vedení strany je často nuceno dělat usnesení, o nichž se organizace a členové strany mohou dovědět jen dodatečně. Lze z takových a podobných případů odvozovat, že vedení strany porušilo princip vnitrostranické demokracie? Nikterak! Vedení je právě od toho vedením, aby vždy a za každých okolností vedlo stranu a činilo k tomu potřebná rozhodnutí. Komunističtí nikdy nevěří naslepo. Ale když má zdravý třídní instinkt, když je nadto vyzbrojen minimem leninsko-stalinského učení a minimem schopnosti aplikovat toto učení na danou situaci a dané prostředí; když konečně má před sebou vedení strany, které prošlo zkouškou státníkovou v boji za svržení buržoasního panství a za dobytí moci dělnické třídy – pak*

nebude nikdy váhat hájit a plnit usnesení vedoucích orgánů strany, třebaže tyto orgány neměly možnost se s ním předem o těchto usneseních poradit. (KG, 1953, s. 114).

Důležitým prvkem je sepetí strany, lidu a dělnické třídy, přičemž je exponována idea, že strana jedná vždy a za všech okolností „v nejvlastnějším zájmu lidu“. Lid, dle stranické dogmatiky, totiž není sám od sebe schopen (nemá k tomu potřebnou vědeckou kvalifikaci) své objektivní zájmy rozpoznat. Navíc „snadno podléhá nejrozumnějším zájmům „subjektivním“, domnělým, a pro kdejakého demagoga je pak hračkou přimět ho, aby jednal doslova proti „svému nejvlastnějšímu zájmu“ (Fidelius, 1998, s. 168).

Pokud by strana zájmy lidu nevyjadřovala, jednalo by se o historickou absurditu. Zájmy strany jsou totožné se zájmy lidu, tedy celé společnosti, a tudíž je potvrzena bytostná nezištnost komunistické moci. Např.: *Náš pracující lid v době od května 1948 do května 1949 znovu přesvědčil, že Komunistická strana Československa je jediným důsledným zastáncem jeho nejvlastnějších zájmů, jedinou stranou schopnou vést ho k nebyvalému rozkvětu vlasti. Proto také dal straně svou důvěru, pevně se semkl kolem strany a jejího ústředního výboru v boji za socialistickou výstavbu.* (AN, 1964, s. 11); *Komunistická strana je silná tím, že její politika, vypracovaná na základě poznání a využívání zákonů společenského vývoje, odpovídá nejvlastnějším zájmům lidových mas, že je těsně spjata s milióny pracujících.* (AN, 1964, s. 94); *Náš lid bděle strážil vydané svobody a vymoženosti a nepřipustí, aby kdokoli mařil uskutečňování jeho snah a tužeb. Vytvořil pod vedením strany silnou a bojeschopnou armádu, armádu socialistického typu, a dává jí vše potřebné k ochraně svobody, nezávislosti a mírového budování.* (AN, 1964, s. 30); *Pracující lid Československa dosáhl pod vedením strany významných úspěchů v budování své vlasti, při uskutečňování směrych plánů naší socialistické výstavby.* (AN, 1964, s. 30); *Dokazují to odražené pokusy třídního nepřítele o rozbití družstev. Družstva odolala útokům kulaků a nepřátel našeho lidově demokratického zřízení a družstevníci za pomoci strany a vlády v těsném svazku s dělnickou třídou dále upevňují a rozvíjejí svá hospodářství.* (AN, 1964, s. 47).

Specifickým způsobem se jazyk komunistické moci vypořádává s nedostatky a pochybením, které se vyskytují v rámci „budování socialistické společnosti“. Postulovaná neomylnost strany a stranického vedení nemůže a priori připustit pochybení, které by mohlo oslabit víru v její erudici a kompetentnost. Proto jsou veškeré nedostatky a problémy redukovány na dílčí subjekty. Fidelius (1998) hovoří

o redukci systémového na osobní (osobní selhání jednotlivých osob), respektive systémového na dílčí subordinované správní jednotky (selhání administrativních orgánů, závodů apod.), popř. jde o nedůsledné využívání existujícího potenciálu. Např.: *Za demokratičnost bývá nesprávně vydáváno kolektivní rozhodování i tam, kde je potřeba rozhodnutí jediného vedoucího a jeho osobní odpovědnosti. Mnozí vedoucí pracovníci totiž zanedbali zvyšování svých odborných i politických znalostí. Když stojí před problémem odpovědně rozhodnout, zaváhají a raději přenesou odpovědnost na někoho jiného. Takové s odpuštěním „rozhodování a řízení“ je zlou metlou našeho hospodářství.* (AN, 1964, . 38); *Jestliže tam a onde se vyskytne zrádce a škůdce, špión a agent, nepřítel, jestliže tam delší nebo kratší dobu řádí, to není vinou strany, soudruzi, ale strana právě tím, že nakonec tyto živly odhalí, s těmito živly nemilosrdně sčítuje, ukazuje, že je na svém místě a že si zaslouží důvěry svého členstva a důvěry celé naší dělnické třídy a pracující veřejnosti.* (KG, 1953, s. 53); *Nedostatky, které dosud máme, nezakrýváme. Ale víme také, že jsou především v lidech, a že proto na lidech, na naší politické práci a na činnosti celé strany záleží, aby byly napraveny a odstraněny, a proto to učiníme.* (AN, 1964, s. 47); *Počínání některých pracovníků výkupu, kteří bez dostatečné znalosti situace a na základě byrokratického kancelářského administrování se dopustili řady přehmatů jak v rozpisu, tak ve vymáhání dodávek, narušovalo svazek dělníků s pracujícími rolníky. K vážným chybám docházelo při ohodnocování kvality vykupovaného dobytka. Takový stav nelze trpět. Pracovníci výkupu mají dokonale znát poměry v každé jednotlivé obci, pracovat s rozhledem, v těsné součinnosti s národními výbory. Svou činností musí zabezpečovat úspěšný výkup, podílet se na rozvíjení tržních vztahů mezi městem a vesnicí, přispívat svou prací i uplatňováním politického vlivu ke zpevňování svazku dělníků a rolníků.* (AN, 1964, s. 53).

Z hlediska gramatických struktur jazykových prostředků se uplatňují pasivní a neosobní formulace (reflexivní pasivum, opisné pasivum) a verbální substantiva. Užití pasivních a neosobních formulací přispívá k odvracení pozornosti od původce děje, a tím i delegaci odpovědnosti za určité jednání na neurčitý subjekt.

5.3.4.2 Glorifikace Sovětského svazu

Glorifikace Sovětského svazu a jeho vůdců je ústřední specifikou politických projevů komunistické éry. Modus operandi komunistické řeči využívá důsledně kladných evaluativ se superlativním stupněm hodnocení. Sovětský svaz v zastoupení

svého vůdce – ať už současného Stalina, či minulého Lenina – je postulován jako nezpochybnitelná a spravedlivá autorita politické, hospodářské, sociální i kulturní perspektivy světa. Např.: *Důsledným obhájcem a nejpřednějším činitelem politiky míru je mocný Sovětský svaz.* (AN, 1964, s. 26); *Dnes žije družně více než šedesát národů v rovnoprávné, bratrské rodině Sovětského svazu. Sovětský svaz neúchylně zastává i v mezinárodní politice právo každého národa na samostatný státní život.* (KG, 1953, s. 15); *Všech těchto úspěchů jsme mohli dosáhnout jen proto, že naše vlast patří do tábora demokracie a socialismu, vedeného Sovětským svazem. Zvlášť velký význam má pro nás bratrská spolupráce se Sovětským svazem a jeho nezištná pomoc.* (AN, 1964, s. 31); *Za těchto šest let se náš lid znovu a mnohokrát přesvědčil, že národy Sovětského svazu a jejich veliký vůdce Stalin jsou nejlepšími jeho přáteli. Československá věda a celá naše kultura má před sebou velký úkol osvojit si výsledky nejpokrokovější vědy na světě, sovětské vědy a pracovat v úzkém souručenství s ní dalšímu pokroku lidského ducha. Bez toho není myslitelný rozvoj naší vědy, bez toho nemůže naše věda splnit požadavky, které na ni klade budování socialismu v naší vlasti.* (AZ, 1957, s. 216); *Ano, pod vedením největší světové síly – Sovětského svazu, pod vedením nejmoudřejšího člověka dneška – Stalina, po boku čínského a korejského lidu, v řadách stamilionů obránců míru na celém světě – lze ubránit světový mír a pokojný rozkvet naší vlasti, lze zkusit válečné štváče.* (KG, 1953, s. 12); *Obrovská síla Sovětského svazu, morálně politická, vojenská a hospodářská, se skvěle projevila za Veliké vlastenecké války proti hitlerovskému Německu. Z vítězné války vyšel sovětský lid ještě mocnější než dříve a s novou silou pokračuje v přechodu k nejvyspělejšímu, nejspravedlivějšímu a nejušlechtilejšímu lidskému řádu, ke komunismu.* (KG, 1953, s. 14); *Proto jsme se rozhodli spojit na věky svůj osud s naším nejmocnějším přítelem, který nás nikdy nezradil a který se posléze stal i naším osvoboditelem, se Sovětským svazem.* (KG, 1953, s. 142); *Světové frontě míru stojí v čele veliký Stalin, ten Stalin, který připravil hitlerovským imperialistům takovou porážku, jakou ještě nepoznaly světové dějiny, ten Stalin, který vítězně přivedl Sovětský svaz k socialismu a vede jej ke komunismu, ten Stalin, který ještě nikdy nezklamal naděje pracujícího lidu a všech národů milujících svobodu a mír.* (KG, 1953, s. 100)

5.3.4.3 Negativní kategorizace

Do oblasti negativní kategorizace spadají takové kategorie, které jsou komunistickým režimem vyčleněny mimo jím postulované vnímání světa, respektive

jejich existence je omezena na jevy či osoby, které jsou vnímány a priori jako veskrze negativní, společnost (i život) ohrožující. V jazykovém plánu se zde uplatňují lexikální jednotky s negativním expresivním příznakem (dysfemismy, pejorativa, vulgarismy), z hlediska evaluativnosti pak evaluativa s negativním determinantem.

5.3.4.4 Obraz nepřítele

Ústředním motivem k negativní kategorizaci a zároveň jejím nejvýznamnějším funkčním prostředkem je v politickém diskurzu komunistického období vytváření a prezentace obrazu nepřítele (*imago hostis*). Obrazy nepřítele lze považovat vlastně za jediný jev nabízející rozsáhlou skupinu záporně hodnocených kategorií, neboť veškeré kategorie postulované a indoktrinované vládnoucí demagogií jako negativní jsou spojovány výhradně s fenoménem nepřítele, a to v osobní, nadosobní či neurčité formě. Průša (2011) považuje tendenci projektování obrazů nepřítele jako zásadní v období po uchopení moci komunistickou stranou v únoru 1948, neboť bylo nutné zdiskreditovat kapitalismus, opoziční politickou scénu, živnostníky a obchodníky.

Recipient politických projevů se střetává s dvojím obrazem nepřítele. Jedná se o nepřítele vnějšího, čili nepřítele stojícího mimo geografické území Československé republiky, a nepřítele vnitřního, operujícího uvnitř samotného československého státu, přičemž vnitřní nepřítel („agent“) je řízen nepřítelem vnějším.

Při prezentaci obrazů nepřítele vystupuje do popředí užívání *deixe*. *Deixe* se vztahuje k objektu nepřítele – objektová *deixe*, např.: *Ti, kteří mají na svědomí Mnichov a hitlerovskou okupaci.; tytéž nebo podobné kreatury* (KG, 1953, s. 27); *ti, kdož s pomocí západnické výzvědné služby posílají k nám bandy zrádců, ...*; k lokaci nepřítele – lokální *deixe* (v kombinaci s *deixí* temporální), např.: *Kdo tam teď ze zahraničí ze všemožných rozhlasových stanic dští oheň a síru proti republice.* (KG, 1953, 27).

Důležitou roli zastává rovněž *deixe* personální (viz výše), jejímž hlavním úkolem je důsledné odlišování obrazu nepřítele od obrazu kladně evaluovaného postulovaného společenského řádu. Příznačným jazykovým prostředkem je tu opozice zájmen *my* (odkazující k *nám* jakožto lidem zastupující správný *socialistický* názor) a *oni* (odkazující k cizím *nepřátelským* názorům – nepříteli). Např. *Zajisté jsou mezi nimi lidé typu Zadinova; Oni se kryjí a špinavou práci za ně mají vykonat jejich agenti.* (KG, 1953, s. 27).

5.3.4.5 Komunikáty vyvolávající strach/obavu

Strach nebo obava jsou explicitně vyjadřovány typy argumentů *ad metum* a *ad baculum*. Zpravidla je argumentace vzbuzující strach či obavu vázána na obraz nepřítele. Persvazivní komunikáty vyvolávající strach v adresátovi obsahují např. informace o ohrožení života, zdraví, bezpečnosti atd. samotného recipienta nebo jemu blízkých osob, a to v případě, že nebude požadovaným způsobem reagovat.

Szymanek (2003, s. 247) k tomu uvádí, že „je-li argumentující pro adresáta věrohodný, reakce adresáta na komunikát, který vyvolává strach s vysokým napětím, je obvykle výrazná a změna názorů trvalá. Nejlepší strategií málo věrohodného zdroje je konstruování komunikátů vyvolávajících přiměřený strach.“ Produktor se v politickém diskurzu často opírá o silné logické důvody apelující na rozum (mnohdy pouze zdánlivě, jedná se zpravidla o argumenty *ad populum*, srov. výše).

Uvedli jsme, že strach (obava) má vyvolat u adresáta určitou reakci, určité požadované chování. Jelikož v diskurzu politických projevů se jedná o asymetrickou jednostrannou argumentaci, nelze zkoumat explicitní reakce auditoria. Přesto lze pozorovat odlišné tendence v působení důsledků obrazů vnějšího a vnitřního nepřítele (viz níže).

5.3.4.6 Vnější nepřítel

Obrazy vnějšího nepřítele zahrnují vše, co se vymezuje proti postulované ideologické dogmatice komunistického režimu. Za vnějšího nepřítele byly režimem automaticky považovány všechny kapitalistické státy, jejich představitelé, špionážní centrály, jejich politické strany (výjimku tvořily strany komunistické), vojenské a bezpečnostní struktury, ale obvykle i nekomunistické odborové svazy a celá řada organizací a jednotlivců.

V padesátých letech jsou značně živé argumentační konstrukce opírající se o existující trauma z druhé světové války. Modus operandi komunistické propagandy vychází při prezentaci vnějšího nepřítele ze zneužívání faktů. Historická reminiscence druhé světové války a tragických událostí s ní spojených tvoří argumentační základnu demagoga, jenž zneužívá existující živou zkušenost recipientů. Produktor prostřednictvím usouvztažnění historických jevů a osob období druhé světové války se současným ideologicky antagoním světem vyvolává v auditoriu pseudologickou představu ztotožnění nepřátelské ideologie s fašisticko-nacistickou ideologií, a to se všemi důsledky, které z toho v minulosti vplynuly. Např.: *Kdo to tam teď za hranicemi*

vystupuje „jménem národa“? **Ti, kteří mají na svědomí Mnichov a hitlerovskou okupaci.** Kdo tam teď ze zahraničí ze všemožných rozhlasových stanic dští oheň a síru proti republice a nabádá – sám v suchu a za větrem – zdejší lidi k různým protistátním činům? Jsou to tytéž nebo podobné kreatury, které během protektorátu sloužili Hitlerovi do roztrhání těla. Kdo jsou ti, kdož s pomocí západnické výzvědné služby posílají k nám bandy zrádců, diversantů, škůdců a vrahů? Jsou to tytéž kreatury, z nichž většina sloužila gestapu proti vlastnímu národu a které dnes všechny jsou ve službách západních špionážních centrál. Oni se kryjí a špinavou práci za ně mají vykonat jejich agenti, a potom oběti, které tito agenti u nás vyhledávají. Ano, v pozadí toho všeho stojí placení agenti západních imperialistů, slyšící sice na české a slovenské jméno, ale kdykoli ochotní prodat český a slovenský národ s kůží i chlupy. **Jen kupec je rozdílný. V roce 1938 – 1939 to byl Hitler, nyní je to americký imperialismus.** (KG, 1953, s. 27); **Tak západní imperialisté šlapou nohama svoje vlastní závazky, tak v šestém roce po druhé světové válce připravují nacistické hordy pro třetí světovou válku, pranic se neohlížejíce, že ještě nezetlely mrtvoly obětí těchto nacistických zločinců.** (KG, 1953, s. 25).

Důležitým obrazem vnějšího nepřítele je rovněž jeho prezentace jako subjektu, který svým působením vyvolává nepříjemnosti (jež je však režim a priori schopen řešit) v rámci národního hospodářství a tím i životní úrovni obyvatelstva. Např.: **Diskriminace a částečná blokáda, používaná proti naší zemi na rozkaz amerických monopolistů, působí nám zajisté různé nepříjemnosti.** Kladnou stránkou tohoto nátlaku však je, že nás činí odolnějšími, že nás nutí stát na vlastních nohou a učit se a naučit se mnohému, čemu jsme dřív nerozuměli. (KG, 1953, s. 122).

5.3.4.7 Vnitřní nepřítel

Výše jsme vymezili působení vnějšího nepřítele a cíl, jenž má splňovat v rámci komunistické propagandy, tj. důrazně vymezit hranici mezi sevřeným ekonomicko-sociálním prostorem, jemuž pevně vládnou postulované principy a zákonitosti a prostorem mimo tuto hranici. Fidelius (1998) hovoří o tzv. „principu velké sekery“, která roztíná realitu ve dvě: realitu ovládanou komunistickou mocí a realitu nekomunistickou (tj. imperialistickou, kapitalistickou). Sugestivní působnost obrazů vnějšího nepřítele je limitována geografickou distancí. Existence pouze vnějšího nepřítele nedostatečně implikuje pocit bezprostředního ohrožení a tím i pocit nutnosti se proti ohrožení důrazněji vymezovat. Chybějící sém bezprostřednosti poskytují obrazy

nepřítele vnitřního, nepřítele, který se může nacházet (resp. se s jistotou se nachází) v nejbližším okolí „lidu“. Za vnitřního nepřítele v rámci celé společnosti byli označováni bývalí kapitalisté, živnostníci, kulaci, „vesničtí boháči“, intelektuálové a „zbytky buržoazie“, u nichž režim předpokládal nesouhlas se socialistickým vývojem společnosti, v rámci stranického prostředí pak bývalí členové, kteří zklamali „důvěru strany“ (Průša, 2011, s. 564).

Allport v knize *O povaze předsudků* (2004) reflektuje obraz vnitřního nepřítele v tehdejších Spojených státech. (*The Nature of Prejudice* vyšla poprvé v roce 1954. Obdobím vzniku tak koresponduje s děním v Československu a námi analyzovanými politickými projevy.) Allport (tamtéž, s. 2004) píše, přirozeně s opačným ideovým přesvědčením, o vnějším a vnitřním nepříteli: „Označit za nepřítele „Rusko nebo nějakou jinou vzdálenou zemi“ nestačilo. nikoho také nemohlo uspokojit svalování viny na „měnící se společenské podmínky“. Bylo zapotřebí nějakého lidského činitele a bylo třeba ho mít někde blízko. Někoho ve Washingtonu, někoho v našich školách, továrnách, v našem sousedství.“⁸ Modus operandi komunistické řeči při projekci obrazů vnitřního nepřítele je v důsledném zdůrazňování kontinuální přítomnosti nepřítele, respektive jeho pronikání do společnosti, a to od hierarchicky nejnižšího stupně až po stupeň nejvyšší, jímž je autorita strany. Např.: *Vůbec si naši poctiví soudruzi v celé straně a ve všech základních organizacích musí uvědomit, že nežijeme v izolovaném prostoru, nýbrž že kolem nás se pohybují sveřepí, zapřísáhlí, smrtelní nepřátelé, kteří se neštítí ničeho, aby přivodili návrat bývalého kapitalistického „ráje“ a současně s ním, jako nezbytný důsledek, návrat proletářského pekla. Jsou to lidé, které náš lid odehnal od moci a ze značné části též od lupičsky nabytého majetku. A jak známo, tento druh obzvláště takto zdivočelých buržujů je schopen všech podlostí a zločinů, aby vítěznému pracujícímu lidu vrazil nůž do zad a mohl mu znovu šlápnout na šíji. Je to druh lidí, kterým kromě jejich dřívější moci a majetků není nic svaté a kteří jsou*

---

⁸ Pro ilustraci uvádíme výňatek z projevu ze shromáždění vlastenců v roce 1984 v USA :

Chceme dostat do věznic Spojených států každého člena komunistické strany, každého příslušníka komunistického bratrstva a každého člověka, který staví lásku k Josifu Stalinovi víc než lásku ke hvězdám a pruhům americké vlajky a k ústavě Spojených států. Všichni tito lidé, které jsme odhalili ve Washingtonu, byli žáky Felixe Frankfurtera, a já myslím, že je nejvyšší čas ukázat, co tento člověk tyhle lidi na Harvardově univerzitě učí, jestliže se ukazuje, že když s nimi skončí, jsou ze všech komunističtí špioni. A on si sedí v Nejvyšším soudu Spojených států. Jak může být naše vláda v bezpečí, když tito lidé zůstávají na vlivných a důležitých místech ve Washingtonu. Je čas pustit se do pročištění vlády Spojených států. Křesťanskou vlasteneckou stranu zakládáme proto, abychom vyhnali krysy, které se chopily moci. (Allport, s. 428–429)

ochotni zaprodat komukoli republiku, vlast i národ, jen kdyby jim dopomohl navrátit se k dřívějším masným hrncům. (KG, 1953, s. 113).

V rámci prezentace vnitřního nepřítele je důsledně proklamováno spojení s nepřítelem vnějším jako hybnou silou nepřítele vnitřního. Např.: *Tito a podobní lidé pak ve spojení a pod komandem svých zahraničních chlebedárců, používající svých různých nohsledů u nás doma, všemožně usilují, aby vrazili klín mezi stranu a masy a mezi vládu a občanstvo. Čelit všem těmto a podobným pokusům domácího i zahraničního nepřítele je jedním z velkých úkolů základních organizací a každého funkcionáře a člena strany.* (KG, 1953, s. 113); *Hlavními nositeli reakční buržoazie u nás jsou zbytky rozdrčené městské buržoazie a kulactvo. Tyto reakční síly, podporované ze zahraničními, především americkými imperialisty, se snaží všemi prostředky – rozvratnou šeptandou, pomluvami a štvavou propagandou – udržet a posilovat ideologické pozůstatky starého, k zániku odsouzeného světa.* (AN, 1964, s. 95).

Přítomnost nepřítele se nevyhýbá ani nejvyšším ideologickým politickosprávním autoritám, jako je komunistická strana. Komunistická strana ze své podstaty však má (jako jediná) vždy po ruce účinné nástroje, jak nepřítele odhalit a zneškodnit. Díky a priori úspěšnému boji proti „reakci“ strana dokazuje historickou oprávněnost svého vůdčího postavení ve společnosti. Např.: *Jestliže tam a onde se vyskytne zrádce a škůdce, špion a agent, nepřítel, jestliže tam delší nebo kratší dobu řádí, jestliže se nepodaří okamžitě ho odhalit, to není vinou strany, soudruzi, ale strana právě tím, že nakonec tyto živly odhalí, s těmito živly nemilosrdně sčítuje, ukazuje, že je na svém místě a že si zaslouží důvěry svého členstva a důvěry celé naší dělnické třídy a pracující veřejnosti.* (KG, 1953, s. 53); *V komunistické straně Československa mohou delší nebo kratší dobu řídit různí Šlingové a spol., může hrát dlouhou dobu významnou úlohu osoba v podobě Švermové, ale nakonec to praskne, poněvadž vedení strany ve svém jádře je věrno věci dělnické třídy.* (KG, 1953, s. 54).

Zneužíváním obrazů nepřítele komunistická propaganda vyvolává implicitní pocit strachu mezi recipienty politických projevů. Implicitnost se projevuje ve směřování argumentace, zejména „ad metum“ a „ad baculum“. V objektu silné averze sice vystupuje osoba nepřítele, ale auditorium je kontinuálně upozorňováno na represivní důsledky, které nastanou, pokud by se auditorium „nedostatkem třídního instinktu“ názorově odchýlilo od postulovaného dogmatu. Jedná se tedy o implicitní vyjádření výhrůžky a zastrašení. Např.: *Na procesu se často mluvilo o tom, že zrádní spiklenci*

chtěli u nás jít „titovskou cestou“. To nutno poopravit. Poopravit v tom smyslu, že u nás pro zrádce typu Tita není místa a každý, kdo by u nás chtěl napodobit zrádce Tita, skončí tam, kde skončil Slánský. (KG, 1953, s. 209); Tím více však máme povinnost, abychom varovali, varovali všechny, kdož více než hlasu svého srdce naslouchá Hlasu Ameriky. Zajisté jsou mezi nimi lidé typu Zadinova, kteří podobně jako agrární předák Zadina před Mnichovem a protektorátem radili jemu podobným lidem, aby národní svobodu, kterou jim Hitler vezme, vyměnili za „plnou prkenici, kterou jim prý Hitler ponechá. S lidmi podobného typu si Naše národní bezpečnost bude vědět rady a může při tom počítat s plným pochopením a podporou našeho veřejného mínění. (KG, 1953, s. 27); My víme, že u nás jsou různí lidé z řad dřívějších fabrikantů, velkoobchodníků, statkářů a že jsou na venkově i kulaci, kteří s naším lidovým režimem spokojeni nejsou. Byli bychom bláhoví, kdybychom nepočítali s tím, že na ně spoléhají zahraniční nepřátelé a že právě tyto živly jsou hláskou troubou zahraniční propagandy. Ovšem takoví lidé se hodně mýlí, když si myslí, že mohou podkopávat naše zřízení, narušovat státní disciplínu podle návodu ze zahraničí, popřípadě provádět sabotáže. Na jejich adresu otevřeně a tvrdě říkáme: vaše rejdy proti republice trpět nebudeme, zákony porušovat nedáme a s každým, kdo zákony poruší, nemilosrdně zatočíme. (AN, 1964, s. 137).

5.4 Kontrast a opozitně evaluativní větné konstrukce

Výše jsme pojmenovali, jakým způsobem se prezentace obrazů nepřítele uplatňuje v ovlivňování vnímání auditoria. Zároveň jsme upozornili na aspekt evaluace. Evaluace jevů je ovlivněna kontextem vnímání. Pokud tedy produktor politických projevů nabízí odpovídající kontext, řídí vnímání ostatních – recipientů. Modus operandi politických projevů vychází z kontrastu mezi předkládanými tezemi. Kontrasty vznikají postavením jednotlivých výpovědí do opozice. V politických projevech využívá produktor při konstruování opozice kladný a záporný evaluativní determinant. Vznikají tak opozitně evaluativní větné konstrukce.

Kontrast obecně je nedílnou součástí kreovaného světa komunistické propagandy. Veškeré dění se odvíjí od střetávání protikladných ideových hodnot reprezentovanými v nejširším pojetí hyperlexémy komunismu (socialismu, pokrokovosti) s explicitně kladným hodnotícím determinantem a imperialismu (kapitalismu, revizionismu) s hodnotícím determinantem záporným. Konceptuálním východiskem při stavbě opozitních konstrukcí je příznačná přítomnost sociálně ekonomického aspektu.

Např.: *Zatím co se v SSSR a lidově demokratických zemích bouřlivě rozvíjí dílo výstavby a sílí boj za mír, (+) v zemích kapitalismu organisují američtí imperialisté stále zběsileji proti vůli pracujícího lidu a na jeho účet křížácké válečné tažení proti SSSR a zemím lidové demokracie. Nejenom vedou agresivní válku v Koreji, ale dokončují znovuvyzbrojení západního Německa a zesilují provokace také proti naší republice. (-)* (KG, 1953, s. 93); *Pracující lid pod vedením Komunistické strany Československa splnil se zdarem úkoly první pětiletky. Československá lidově demokratická republika dosáhla jako dosud nikdy v dějinách našeho lidu nebývalého rozmachu národního hospodářství.(+) Téměř 150 let trvalo, než kapitalistické hospodářství v průmyslu dosáhlo úrovně roku 1937. (-) V podmínkách lidové demokracie jsme tuto úroveň překročili o více než 100% za dobu pěti let. (+)* (AN, 1964, s. 27); *Plně se potvrdilo, že naše vlast je bohatá na řadu cenných surovin. Za kapitalismu by tyto zásoby paliv, rud a jiných cenných nerostů buď vůbec zůstaly v zemi, nebo by se dřinou dělníků proměnily v krvavé zisky kapitalistů. (-) My však bohatství naší země chceme plně využít pro blaho lidu, a proto se musí podstatně zlepšit geologický průzkum a mnoho zvýšit těžba. (+)* (AN, 1964, s. 32);

Závěr

Výše jsme pojmenovali jazykové prostředky, jež jsou produktem politického projevu využívány (resp. zneužívány) k dosažení manipulativních účinků na recipienty těchto projevů. Na tomto místě nám jde o to, zhodnotit užití prostředky manipulace z hlediska zjevnosti a skrytosti.

Nabízí se otázka, zda-li je vůbec možné bez výhrad manipulaci členit na manipulaci zjevnou a skrytou. V úvodní části práce jsme vymezili definici manipulace. Na tomto místě chceme upozornit na následující aspekty manipulace, které shrnuje Pospíšil (2007, s. 49) následovně. „podstatou manipulace je zbavit člověka jeho vlastní vůle, zdravého rozumu, možnosti analyzovat problém, zjistit skutečnou podstatu činnosti a podvolit se vůli manipulátora. manipulátor využívá nejistoty, nevědomosti druhých lidí k uskutečnění svých egoistických zájmů a potřeb. Manipulace je skrytý pokus v komunikaci o nepřímé řízení druhých lidí s cílem sebeprosazení, získání komfortu na úkor druhého, sociální uznání, zlepšení sebevědomí, zastrašení druhého, jeho zesměšnění, získání materiální nebo duchovní hodnoty.“

Podle výše uvedeného je již v samotné definici manipulace přítomný aspekt skrytosti a nezjevnosti. V rámci zkoumaných politických projevů lze pozorovat jisté tendence k přechodu od skryté (lépe řečeno nepřímé taktizující) k manipulaci zjevné (lépe řečeno přímé a nátlakové). Lze tedy vymezit podmínky za kterých manipulativní intenci produktora vnímáme jako přímou či nepřímou.

V rámci přímé a nepřímé manipulace lze v politickém diskurzu rozlišit dvojí tendenci. Jedná se o defenzivní a ofenzivní přístup k manipulaci.

Defenzivní (obránná) manipulace má za úkol vládnoucí režim legitimizovat, simulovat demokratický princip vlády. K těmto tendencím patří výše zmíněná simulace rozhodující moci auditoria, simulace sociální rovnosti a názorové jednoty, z hlediska kategorií a kategorizace pak kategorizace pozitivní. Defenzivní povaha manipulace a priori nevyužívá lexikum se zjevným expresivním příznakem, je zde patrná snaha využívat neutrální jazykové prostředky. Projevy tak působí na recipienty jako prosté konstatování reality, popsání stavu věcí a společenského řádu, přičemž je k tomuto konstatování implicitně připojován kladný hodnotící determinant.

Ofenzivní (útočnou) povahu manipulace spatřujeme v prostředcích prezentace obrazu vnitřního a vnějšího nepřítele, obecně v negativní kategorizaci. Příznačné jsou lexikální prostředky nesoucí silný expresivní příznak, sloužící k dehonestaci nepřítele,

ukázání stoupenců, kteří se neztotožňují s vládnoucí ideologií, jako zavrženíhodných, k vyvolávání pocitu zjevných i nezjevných hrozeb, všeobecného strachu. V ofenzivní manipulaci spatřujeme manipulaci zjevnou, neboť explicitně pracuje s nátlakem, popisuje vzorce chování, jež budou podléhat punitivnímu opatření. Tato opatření jsou zpravidla extrapunitivní povahy, tedy hledající vinu mimo sebe. Pokud komunistický režim operuje s intropunitivními opatřeními, činí tak výhradně k objevování a stíhání nepřátel uvnitř vládnoucí komunistické strany, přičemž se nezapomíná upozornit na pouhé pochybení jednotlivců. V důsledku odhalování nepřátel ve vlastních stranických řadách je komunistická strana vnímána jako nestranný nositel práva a spravedlnosti.

Za zjevně manipulativní argumentaci tedy považujeme argumenty *ad metum*, *ad baculum*, *ad invidiam* a *ad personam* operující s pocitem strachu, trestem za konkrétní chování, nenávistí a urážkou a zesměšnění protivníka.

Základnu skrytě manipulativních argumentů tvoří zejména argumenty *ad populum* (demagogická argumentace zaměřená na získání davu), *ad verecundiam* (argumentace autoritou) a *ad ignorantiam* (argumentace využívající neznalost recipientů). Společným znakem těchto argumentů je využívání stranící selekce informací, respektive užívání dezinformací. *International Encyclopedia of Propaganda* (1998, s. 612) k tomuto uvádí, že komunistická propaganda rafinovaně užívala záměrnou dezinformaci jako prostředek k pečlivému konstruování velmi uvěřitelných lží, které následně infiltrovala do společnosti.

Za skrytě manipulativní tendence v námi analyzovaných projevech lze považovat opakování. Le Bon (1997, s. 59) píše, že „tvrzení nabývá skutečného vlivu jenom tehdy, je-li ustavičně opakováno, a to pokud možno týmiž slovy.“ Beck (2007, s. 26) připisuje důležitou roli v procesu manipulace aktualizaci. Aktualizace označuje proces znovuvyvolání v paměti. Vlivem opakování určitých obsahů sdělení se do vědomí přenášejí a stabilizují neuronální vzorce. Cíleně použitá aktualizace tedy vyvolá určitou reakci u recipienta komunikátu. Technika aktualizace je velmi účinná, neboť jako funkční proces je přítomna ve fyziologické stavbě mozku. Jedná se tedy o přirozený nepodmíněný automatismus. Z tohoto pohledu vnímáme techniku aktualizace (jako manipulativní) vhodnou pro skryté manipulování s objektem komunikace – recipientem s přihlédnutím na vhodný výběr jazykových prostředků a aktualizovaných informací.

Obecně lze říci, že východiskem pro manipulaci se stává a priori jazyk sám, neboť je demagogicky zneužit pro vytváření bipolárního obrazu skutečnosti. Jazyk komunistické propagandy zvláštním způsobem rekonstruuje významy a smysly slov

tím, že je jednak interpretuje (respektive dezinterpretuje), přičemž jiná interpretace je neslučitelná s ideologií, jednak hodnotí. Charakteristickým znakem jazyka politických projevů je jeho nasycení hodnotícími výrazy. Nadto je evaluativní determinant připisován i obvykle neutrálním výrazům (srov. *kapitalistický* x *komunistický*; *pán* x *soudruh*). Vlivem implicitně připisovaných hodnotících determinantů dochází k zastření původního významu. Slovo ztrácí základní pojmový význam (denotaci) a výraz nabývá druhotné, asociativní ideologické významové složky (ideologické konotace, srov. *buržoazie*, *mocnost* x *proletariát*, *třída*).

V kapitole o lexikálních prostředcích kreované politické reality jsme se věnovali lexiku, které pojmenovává kategorie blízkosti, pokroku, nutnosti, důležitosti a správnosti. Ukázali jsme, jakými lexikálními jednotky jsou tyto kategorie distribuovány v textu. Při bližším pohledu na lexikum je patrné, že řeč komunistické moci se etabluje na ustrnulých výrazových schématech, které jsou zřídka obměňovány. Výsledkem je opakování, které vede ke vzniku klišé a „zneurčitění“ vlastního významu slova (srov. *mír*, resp. *boj za mír*, *úkol*, *cesta*, *lid*, *povinnost* apod.)

Jazyk politické komunikace lze tedy definovat jako ideologicky zatížený kód využívající k prezentaci ideologie, jejímž je nositelem, selektivní distribuci lexikálních prostředků, kterým apriori přisuzuje (ideologicky) kladné či záporné hodnocení, respektive v ideálním stavu kladné či záporné vnímání.

Prvotním problémem, před kterým stojí recipienti námi zkoumaných politických projevů spočívá v jazyku jakožto kódu, jež je a priori deformován vládnoucí ideologií, tedy ideologicky zneužíván. Slouková⁹ píše, že „Ideologické zneužívání jazyka se opírá o to, že „jazyková moc“ je do značné míry mocí nezjevnou, „mocí tajnou“. Používání jazyka mocenským způsobem je nepřiznaným výkonem nadvlády. Jazyková norma, kterou ideologická moc zavádí, není normou vyjadřování vlastní největšímu počtu uživatelů, ale je to norma ideální, podrobená ideologickým cílům moci. Základem působení je to, že způsoby vyjadřování jsou zároveň i způsoby myšlení. Jazyky ve značné míře přispívají k utváření intelektuálních postupů, působit na ně tedy znamená působit na tyto intelektuální postupy myšlení a tím ovlivňovat celou kulturu.“ Přivlastnění jazyka totalitním režimem a jeho následné zneužívání k předkládání redukovaných obrazů reality lze pokládat za nejdůležitější předpoklad úspěšné manipulace, neboť jazykový kód je primárním nositelem sdělení.

---

⁹ Dostupné na www.gsgpraha.cz/~sloukova/mjs/vyuzjaz.doc, 21. 1. 2014.

Seznam použité literatury

1. ALLHOFF, Dieter-W. a ALLHOFF, Waltraud. *Rétorika a komunikace: 14. vydání*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2008. 199 s. Psyché. ISBN 978-80-247-2283-2.
2. ALLPORT, Gordon Willard. *O povaze předsudků*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2004. 574 s. Obzor; sv. 58. ISBN 80-7260-125-3.
3. BARTOŠEK, Jaroslav. *Nosiče persvazivních sdělení v politickém diskurzu*. In: *Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích: sborník textů z mezinárodní vědecké konference, Ostrava 13.-15.9.2005, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2005. 237 s. ISBN 80-7368-101-3.
4. BECK, Gloria. *Zakázaná rétorika: 30 manipulativních technik*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. 266 s. ISBN 978-80-247-1743-2.
5. BEČKA, Josef Václav. *Česká stylistika*. 1. vyd. Praha: Academia, 1992. 467 s. SBN 80-200-0020-8.
6. BEČKA, Josef Václav. V. *Opakování slova jako pojmenovávací prostředek*. In: *Naše řeč*, ročník 51, číslo 2, 1968. Digitalizovaný archiv: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5365>.
7. BRALCZYK, Jerzy. *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych = On the Language of Polish Political Propaganda of the 1970s*. Stockholm: Almqvist och Wiksell, 1987. 235 s. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Slavica Upsaliensia; [vol.] 24. ISBN 91-554-2112-1.
8. COLE, Robert, ed. *International encyclopedia of propaganda*. London: Fitzroy Dearborn Publishers, ©1998. xxiii, 985 s. ISBN 1-57958-023-8.
9. ČERMÁK, František, CVRČEK, Václav a SCHMIEDTOVÁ, Věra. *Slovník komunistické totality*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010. 302 s. Korpusová lexikografie; sv. 3. ISBN 978-80-7422-060-9.
10. ČECHOVÁ, Marie, KRČMOVÁ, Marie a MINÁŘOVÁ, Eva. *Současná stylistika*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 381 s. ISBN 978-80-7106-961-4.
11. ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2007. 718 s. ISBN 978-80-246-1371-0.

12. ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 3, Výrazy slovesné. 2., přeprac. a dopl. vyd., V nakl. Leda vyd. 1. Praha: Leda, 2009. 1247 s. ISBN 978-80-7335-218-9.*
13. ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 2, Výrazy neslovesné. 2., přeprac. a dopl. vyd., V nakl. Leda vyd. 1. Praha: Leda, 2009. 547 s. ISBN 978-80-7335-217-2.*
14. ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika. Vyd. 1. Praha: Lidové noviny, 2010. 357 s. ISBN 978-80-7422-020-3.*
15. ČERMÁK, František. *Morfematika a slootovorba češtiny. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012. 287 s. ISBN 978-80-7422-146-0.*
16. ČMEJRKOVÁ, Světlá, ed. a HOFFMANNOVÁ, Jana, ed. *Jazyk, média, politika. Vyd. 1. Praha: Academia, 2003. 258 s. ISBN 80-200-1034-3.*
17. DOLNÍK, Juraj. *Pragmatika presvedčovania. In: Metody a prostriedky presvedčovani v masových médiich: sborník textů z mezinárodní vědecké konference, Ostrava 13.-15.9.2005, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2005. 237 s. ISBN 80-7368-101-3. S. 56–59.*
18. NEKULA, Marek, ed. et al. *Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s. ISBN 80-7106-484-X.*
19. FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci. Vyd. 1. Praha: Triáda, 1998. 216 s. Paprsek; sv. 2. ISBN 80-86138-03-8.*
20. Grepl, M. *Ještě k funkci záměrného opakování ve stavbě promluvy. In: Naše řeč, ročník 51, číslo 2, 1968. Digitalizovaný archiv: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5366>.*
21. Grepl, M. *O funkci záměrného opakování částí výpovědi ve výstavbě promluvy. In: Naše řeč, ročník 50, číslo 2, 1967. Digitalizovaný archiv: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5269>.*
22. HAGÈGE, Claude. *Člověk a řeč: lingvistický příspěvek k humanitním vědám. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1998. 311 s. ISBN 80-7184-331-8.*
23. HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině. Vyd. 2., V Karolinu 1., dopl. V Praze: Karolinum, 2013. 335 s. ISBN 978-80-246-2233-0.*
24. JANOVEC, Ladislav. *Z autorského slovníku Jaroslava Seiferta – sémantická charakteristika a použití zájmen já a my v některých sbírkách. In: Varia VIII.*

- Zborník materiálov z VIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 25. – 27. november 1998). Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1999. S. 82–91.
25. JELÍNEK, Milan a kol. *Argumentace a umění komunikovat*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 1999. 327 s. ISBN 80-210-2186-1.
  26. JIRÁK, Jan, ed. a ŘÍCHOVÁ, Blanka, ed. *Politická komunikace a média*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2000. 163 s. ISBN 80-246-0182-6.
  27. KLEMPERER, Victor. *Jazyk Třetí říše - LTI: poznámky filologovy*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 2003. 299 s. Paměti. ISBN 80-7319-019-2.
  28. KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. 7. vyd., V SPN vyd. 2., rozš. a dopl. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2005. 829 s. ISBN 80-7235-272-5.
  29. KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2004. 184 s. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze; 5. ISBN 80-246-0898-7.
  30. LAKOFF, George a JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Vyd. 1. Brno: Host, 2002. 282 s. Teoretická knihovna; sv. 3. ISBN 80-7294-071-6.
  31. LE BON, Gustave. *Psychologie davu*. 1. vyd. Praha: Kra, 1997. 102 s.
  32. LOTKO, Edvard. *Kapitoly ze současné rétoriky*. 2. vyd., aktualiz. a rozš. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. 202 s. Učebnice. ISBN 80-244-0796-5.
  33. MACHOVÁ, Svatava a ŠVEHLOVÁ, Milena. *Sémantika & pragmatická lingvistika*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2001. 159 s. ISBN 80-7290-061-7.
  34. *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia: 1986.
  35. ORWELL, George. *Farma zvířat*. Praha: Aurora, 2004. 148 s. ISBN 80-7299-075-6.
  36. POSPÍŠIL, Miroslav. *Slovní manipulace v komunikaci, jak vyvrát nad lži a chytráctvím, aneb, Jak rychle, vtipně a efektivně reagovat a vyhrát, jak bravurně zvládat těžké situace*. Vyd. 1. Plzeň: M. Pospíšil, 2008. 371 s. ISBN 978-80-903529-2-6.
  37. PRUŠA, Jiří. *Abeceda reálného socialismu*. Vyd. 1. [Praha]: Avia Consultants, 2011. 678 s. ISBN 978-80-260-0686-2.
  38. RATAJ, Jan a HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2010. 455 s. Vysokoškolská učebnice. ISBN 978-80-245-1696-7.

39. SLOUKOVÁ, Danica. *Využívání a zneužívání jazyka. Příspěvek k problematice metodologie společenských věd.* Dostupné na: www.gsgpraha.cz/~sloukova/mjs/vyuzjaz.doc, 12. 1. 2014.
40. SRPOVÁ, Hana. Manipulace a persvaze – janusovské dilema. In: *Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích: sborník textů z mezinárodní vědecké konference, Ostrava 13.-15.9.2005, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.* Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2005. 237 s. ISBN 80-7368-101-3. Schopenhauer, A. *Eristická dialektika.* Praha: Nakladatelství EN, 1991. S. 200–208.
41. SZYMANEK, Krzysztof. *Umění argumentace: terminologický slovník.* 1. české vyd. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2003. 392 s. ISBN 80-244-0699-3.
42. VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie lidské komunikace.* Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 263 s. ISBN 80-7178-291-2.
43. ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 139 s. Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd; roč. 71, seš. 16.

Použité prameny

Gottwald, K. 1951 – 1953. *Sborník statí a projevů*. Praha: SNPL, 1953. (textová zkr.: KG)

1. Československý lid pevně po boku Sovětského svazu v řadách světové fronty míru. 1. 5. 1951, s. 68–72.
2. K 1. máji 1952. 1. 5. 1952, s. 162–166.
3. K novému roku 1953. 1. 1. 1953, 233–239.
4. Kupředu ve společném boji československého a německého lidu za udržení světového míru. 24. 10. 1951, s. 95–101.
5. Leninovou cestou za Stalinem. 21. 1. 1953, 242–251.
6. Na prahu roku 1952. 1. 1. 1952, s. 117–123.
7. Necht' se nástup žen do výroby a veřejného života změnit v proud, který dá nové síly našemu budování. 7. 3. 1951, s. 60–62.
8. Nový rok bude rokem nových úspěchů, nových vítězství v našem zápase za mír, za blaho lidu a rozkvět vlasti, za socialismus. 1. 1. 1951, s. 5–12.
9. Pod prapory Lenina a Stalina půjdeme a dojdeme k socialismu. 7. 3. 1953, s. 265–270.
10. Politická a organizační práce strany a návrh nových stanov. 16. 12. 1952, s. 201–232.
11. Projev na manifestaci míru a přátelství v hale Wernera Seelenbindera v Berlíně. 12. 3. 1952, s. 141 – 148.
12. Projev na slavnostní přehlídce armády, sboru národní bezpečnosti a lidových milicích. 6. 5. 1951, s. 76–78.
13. Projev na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa. 22. 2. 1951, s. 22–59.
14. Projev na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa. 6. 12. 1951, s. 105–116.
15. Projev v Ústředním domě pionýrů v Berlíně. s. 151–152.
16. Uhájíme mír silou svých budovatelských úspěchů. 30. 4. 1951, s. 63–67.
17. V důvěře ve své síly, v síly Sovětského svazu a celé světové fronty míru budeme dál za mír bojovat. 21. 6. 1951, s. 79–81.
18. Zpráva delegace ÚV KSČ z XIX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu a úkoly naší strany. 23. 10. 1952, s. 177–195.

Gottwald, K. *Vybrané spisy 2*. Praha: SNPL, 1955. (textová zkr.: KG)

- 19. Dále a směleji vpřed k vybudování socialismu v naší vlasti. 24. 2. 1950, s. 351–389.
- 20. Naše mládež – toť květ, toť pýcha naší lidově demokratické republiky. 7. 6. 1950, s. 390–393.
- 21. Ze zprávy na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa. 22. 2. 1951, s. 401–436.

Novotný, A. *Projevy a stati I. 1954–1957*. Praha: SNPL: 1964 (textová zkr.: AN)

- 22. Současná situace a úkoly strany. 11. 6. 1956, s. 308–367.
- 23. Ze zprávy Ústředního výboru Komunistické strany Československa X. sjezdu KSČ. 11. 6. 1954, s. 9–111.
- 24. Z projevu v Jaroměřicích na Moravskobudějovicku. 19. 9. 1954, s. 132–145.

Zápotocký, A. *O kultuře a inteligenci*. Praha: SNPL, 1957. (textová zkr.: AZ)

- 25. Buduj vlast – posílíš mír (s. 19–21).
- 26. Ještě více sloužit lidu, vlasti, míru, pokroku a budování nového, lepšího života (s. 14–18).
- 27. Radostně pracovat, aby se mohlo radostně žít (s. 60–64).
- 28. Splnili jsme velký odkaz našich předků (s. 81–84).
- 29. Za mír, za nového člověka, za lepší svět (s. 132–134).

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá identifikací a popsáním jazykových prostředků manipulativních strategií vybraných politických projevů z let 1948 až 1957.

Práce se v první části zabývá podstatou politické komunikace, dále persvazí a manipulací s ohledem na vzájemný vztah těchto termínů. V dalších oddílech nalezneme formální a funkční popis jazykových prostředků s přihlédnutím k jejich pragmaticky významové složce, mechanismy propagandy a politické argumentace. Poznání jednotlivých jazykových aspektů umožňuje popis specifických manipulativních tendencí v politických projevech a dále jejich zatížení z hlediska zjevného a skrytého působení na adresáta.

KLÍČOVÁ SLOVA

Manipulace, persvaze, propaganda, argumentace, fallacia, zjevná, skrytá, politika, projev, produktor, adresát, rétorika, sémantika, pragmatika, socialismus, komunismus, kapitalismus.

ABSTRACT

This thesis is concerned with identifying and describing the linguistic elements of manipulative strategies of selected political speeches from 1948 till 1957.

In the first part the work is focused on the principles of political communication, further persuasion and manipulation with respect to the relationship of these terms. In the next sections we find formal and functional description language means with regard to their pragmatic semantic component, mechanisms of propaganda and political line of reasoning. Knowledge of various aspects of language allows description of specific manipulative tendencies in political speeches and their burden in terms of evident and hidden action to the addressee.

KEYWORDS

Manipulation, persuasion, propaganda, argumentation, fallacia, evident, hidden, politics, speech, produktor, addressee, rhetoric, semantics, pragmatics, socialism, communism, capitalism.

EVIDENČNÍ LIST

Uživatel stvrzuje svým podpisem, že tuto práci použil pouze ke studijním účelům a prohlašuje, že ji řádně uvede mezi použitými prameny.

[illegible]